कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्या तथा सम्भाव्य समाधानहरु बारे अध्ययन विश्लेषण सिफारिश

(Contract ID: NFC/ Consult_Service/074-75)

अन्तिम प्रतिवेदन

(FINAL REPORT)

प्रस्तुत गरिएको कार्यालय :

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय किसान आयोग

कलंकी, काठमाण्डौ

प्रस्तुतकर्ता :

मोहन बहादुर थापा कन्सल्टेन्सी

धापाखेल, ललितपुर

आषाढ, २०७५

आभार

नेपाल कृषि प्रधान देश हो जहाँ ६६ प्रतिशत भन्दा बढी मानिसहरु कृषि पेशामा आबद्ध छन् । देशको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा ३० प्रतिशत भन्दा बढी योगदान कृषिकै रहिआएको छ । यति हुँदा हुँदै पनि समग्रमा नेपालको कृषि पेशा निर्वाहमुखी छ । यस निर्वाहमुखी पेशालाई रुपान्तरण गरी बढी व्यवसायमूलक, आयमूलक, प्रतिस्पर्धी र मर्यादित तुल्याउन नेपाल सरकारले विभिन्न पञ्चवर्षिय योजना, दीर्घकालिन कृषि योजना, त्रि-वर्षिय अन्तरिम योजना हुँदै २०७२ साल यता प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाको साथै २० वर्षिय कृषि विकास रणनीति लागू गरिसकेको छ । सरकारका यस्ता विविध योजना र कार्यक्रमहरुका बावजुद पनि देशले कृषिमा उल्लेख्य फड्को मार्न सकेको छैन र विगत डेढ दुई दशक यता लगातार व्यापार घाटा बढिरहेको छ । विगतमा ठूलो परिमाणमा निर्यात हुने धान-चामल अहिले ठूलो परिमाण र मूल्यमा आयात भैरहेको छ । अलैंची, अदुवा, चिया, कफी जस्ता प्रमुख निर्यातयोग्य बालीहरु अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी हुन सकिरहेका छैनन् र निर्यात क्षमता गुमाउँदै गएको अवस्था छ । यसै पृष्ठभूमिलाई दृष्टिगत गर्दै राष्ट्रिय किसान आयोगले आ.व.२०७४/७५ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्या तथा सम्भाव्य समाधान बारे अध्ययन तथा विश्लेषण गरी सिफारिश सहितको प्रतिवेदन पेश गर्न यस संस्थालाई जिम्मेवारी दिएको थियो । यस्तो समसामयिक र महत्वपूर्ण जिम्मेवारी यस संस्थालाई दिएकोमा राष्ट्रिय किसान आयोग प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययनका विभिन्न चरण मध्ये प्रारम्भिक प्रतिवेदन तथा अन्तिम प्रतिवेदन प्रस्तुतीको क्रममा गहन एवं महत्वपूर्ण सुझाव दिई यस अध्ययनलाई पूर्ण रुप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने आयोगका माननीय अध्यक्ष श्री चित्र बहादुर श्रेष्ठ, माननीय सदस्यहरु, सदस्य-सचिव तथा आयोगमा कार्यरत् अन्य पदाधिकारीहरु सबैमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । केन्द्रीय स्तरमा विभिन्न मन्त्रालय, विभाग, निर्देशनालय, व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, कृषि उद्यम केन्द्र लगायत अन्य सरकारी, गैह्र-सरकारी तथा नीजि संघ/संस्थाहरुबाट उपलब्ध गराएको तथ्याङ्क तथा जानकारीको लागि सम्पूर्ण पदाधिकारीहरुमा आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी स्थलगत भ्रमणको सिलसिलामा महत्वपूर्ण तथ्याङ्क र जानकारी दिई योगदान पुऱ्याउनु हुने झापा, मोरङ्ग र रुपन्देहीका जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यालय, भन्सार कार्यालय, उद्योग वाणिज्य संघका पदाधिकारीहरु तथा नीजि क्षेत्रमा कार्य गर्ने व्यापारी, कृषकवर्ग, उद्योगी सम्पूर्णलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, स्थलगत भ्रमण तथा प्रतिवेदन लेखनमा सकृय रहनु हुने टोली सदस्य श्री डण्डपाणी खनाल, छोटो अवधिमा समीक्षा गरिदिनु हुने समीक्षकत्रय कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालयका सह-सचिव श्री तेज बहादुर सुवेदी, कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रमका वरिष्ठ कृषि अर्थविज्ञ श्री शंकर प्रसाद साह र निवर्तमान वरिष्ठ कृषि अर्थविज्ञ श्री महेन्द्र बहादुर थापा तथा यथेष्ठ सन्दर्भ सामाग्रीहरु संकलन र प्रतिवेदनलाई स्तरीय बनाउन भरपुर सहयोग गर्नु हुने मसलाबाली विकास केन्द्र, पाँचखालका बागवानी विकास अधिकृत श्री संजय धिमाललाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

आषाढ, २०७५

टोली संयोजक
मोहन बहादुर थापा

तालिकाहरुको सूचि

तालिका नं.१:	काँकडभिट्ठा नाकाबाट विगत २ वर्षमा निर्यात भएका मुख्य-मुख्य कृषिवस्तुहरुको विवरण	४०
तालिका नं.२:	विराटनगर नाकाबाट निर्यात भएका मुख्य कृषिवस्तुहरुको विवरण	४४
तालिका नं.३:	भैरहवा नाकाबाट निर्यात भएका मुख्य कृषिवस्तुहरुको विवरण	४७
तालिका नं.४:	नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषिजन्य वस्तुहरुको उत्पादन अवस्था	५१
तालिका नं.५:	निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादकत्व अवस्था	५३
तालिका नं.६:	नेपालको कुल निर्यातमा मूख्य वस्तुहरुको हिस्सेदारी (प्रतिशत)	५४
तालिका नं.७:	आ.व.२०७२/७३ मा नेपालमा कृषिजन्य वस्तुको कुल व्यापार	५४
तालिका नं.८:	नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषि वस्तुहरुको विगत ५ वर्षको निर्यातजन्य अवस्था	५५
तालिका नं.९:	नेपालको कुल निर्यातमा विगत ५ वर्षमा क्षेत्रगत हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)	५७
तालिका नं.१०:	नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषि वस्तुहरुको विगत ५ वर्षमा भएको आयातको अवस्था	५८
तालिका नं.११:	नेपालको कुल आयातमा क्षेत्रगत हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)	५९
तालिका नं.१२:	नेपालको वैदेशिक व्यापार संतुलन	६०
तालिका नं.१३:	नेपालको भारतसँग व्यापारको अवस्था	६१
तालिका नं.१४:	नेपालको चीनसँग व्यापारको अवस्था	६१
तालिका नं.१५:	नेपालको यू.ए.ई.सँग व्यापारको अवस्था	६२
तालिका नं.१६:	नेपालको यूरोपियन यूनियनसँग व्यापारको अवस्था	६२
तालिका नं.१७:	नेपालको जापानसँग व्यापारको अवस्था	६२
तालिका नं.१८:	नेपालको बंगलादेशसँग व्यापारको अवस्था	६३
तालिका नं.१९:	नेपालको टर्कीसँग व्यापारको अवस्था	६३

चित्रहरुको सूचि

चित्र नं.१:	काँकडभिट्ठा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक निकासी परिमाण	४१
चित्र नं.२:	काँकडभिट्ठा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक मूल्य	४१
चित्र नं.३:	विराटनगर/जोगबनी नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक निकासी परिमाण	४५
चित्र नं.४:	विराटनगर/जोगबनी नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक मूल्य	४६
चित्र नं.५:	भैरहवा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक निकासी परिमाण	४८
चित्र नं.६:	भैरहवा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक मूल्य	४९
चित्र नं.७:	निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादन अवस्था	५२
चित्र नं.८:	निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादकत्व अवस्था	५३
चित्र नं.९:	कुल निर्यातमा कृषिजन्य र गैह्र कृषिजन्य वस्तुको हिस्सेदारी (रकम र प्रतिशतमा)	५४
चित्र नं.१०:	कृषिजन्य निर्यातमा कृषि बाली/वस्तुहरुको हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)	५५
चित्र नं.११:	नेपालको निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको पाँच वर्षको निर्यात परिमाण (मे.टन)	५६
चित्र नं.१२:	नेपालको निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको पाँच वर्षको निर्यात मूल्य (रु. हजारमा)	५६
चित्र नं.१३:	नेपालको कुल निर्यातमा विगत ५ वर्षको क्षेत्रगत हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)	५७
चित्र नं.१४:	नेपालको वैदेशिक व्यापारमा विगत १० वर्षमा निर्यात तथा आयातको प्रतिशत	६०

सारांश

नेपालको राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा करिब एक तिहाई हिस्सा ओगट्ने साथै लगभग दुई तिहाई जनसंख्यालाई जीविकोपार्जन र रोजगारी प्रदान गर्ने कृषि क्षेत्र समग्रमा अझैपनि निर्वाहमुखी रहिआएको छ । यस क्षेत्रलाई व्यावसायिकरण, विविधिकरण र बजारीकरणको माध्यमबाट विकसित तुल्याउँदै दिनानुदिन बढ्दै गएको व्यापार घाटालाई न्यून गर्दै निर्यात व्यापारबाट विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको यस क्षेत्रका विज्ञहरुको साथै आम धारणा रहेको पाइन्छ । नेपाल सरकारको अथक प्रयासका बावजुद पनि विगत डेढ दुई दशकयता निर्यात र आयात बीचको बढ्दो खाडलले निरन्तर बढिरहेको व्यापार घाटालाई वाञ्छित सीमामा ल्याउनु मुख्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ । नेपालले बढी मात्रामा कच्चा पदार्थ तथा अर्धप्रशोधित वस्तुको निर्यात गर्ने भएकोले निर्यातको मूल्य वृद्धि कमजोर हुनु, समग्र उत्पादन र उत्पादकत्वमा आशातित वृद्धि नहुनु, कृषिजन्य औद्योगिक क्षेत्रको उत्पादन घट्नु, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० र २०१६ ले पहिचान गरेका वस्तुको निकासी उत्साहजनक नहुनु, गुणस्तर परीक्षण, प्रमाणीकरण, लेब्लिङ्ग र प्याकेजिङ्ग सम्बन्धी कार्यहरु कमजोर अवस्थामा हुनु, व्यापार प्रवर्द्धनका लागि भौतिक पूर्वाधारको अवस्था कमजोर हुनु, पर्याप्त मात्रामा उर्जाको आपूर्ति नहुनु, यूवा जनशक्ति विदेश पलायन हुनु, कमजोर श्रम सम्बन्ध र संस्थागत समन्वय मजबुत नहुनु लगायतका कारणले निकासी व्यापारको प्रवर्द्धन अपेक्षित रुपमा हुन नसकेको बुझाई छ ।

यी कमी कमजोरीहरुलाई सम्बोधन गर्न नेपाल सरकारले विभिन्न पञ्चर्षिय योजना, दीर्घकालिन कृषि योजना, त्रि-वर्षिय अन्तरिम योजना हुँदै २०७२ साल यता प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाको साथै २० वर्षे कृषि विकास रणनीति लागू गरिसकेको छ तापनि उल्लेखित समस्याहरु सम्बोधन हुन सकेको अवस्था छैन । यसै तथ्यलाई मध्यनजर गर्दै आ.व.२०७४/७५ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्या तथा सम्भाव्य समाधानहरु बारे अध्ययन गरी विश्लेषणात्मक प्रतिवेदन पेश गर्न राष्ट्रिय किसान आयोगले यस संस्थालाई जिम्मेवारी दिइएको थियो । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य नेपाली निर्यातजन्य कृषि उत्पादनलाई विश्व बजारमा स्थापित गर्ने सन्दर्भमा देखिएका समस्याहरुको पहिचान गरी त्यसका सम्भाव्य उपायहरु सिफारिश गर्नु रहेको थियो ।

अतः निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्यालाई गहन रुपमा अध्ययन गरी विश्लेषणसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न हेतु कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात अवस्था विश्लेषण, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० र २०१६ तथा कृषि विकास रणनीति (२०१५-२०३५) मा उल्लेख भएका कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित सवालहरुको सूक्ष्म अध्ययन, कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित संस्थागत, संरचनागत, नीतिगत समस्याहरुको पहिचान, निर्यात प्रतिस्पर्धा सम्वर्द्धन गर्ने क्षेत्रको पहिचान गरी सो सँग सम्बन्धित नेपाल सरकारका नीति निर्माताहरुलाई दीर्घकालिन कार्ययोजना तयारी गर्नमा सहयोग पुग्ने किसिमले सिफारिश साथ यो प्रतिवेदन तयार गरिएको हो ।

प्रतिवेदन तयारीको क्रममा कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित केन्द्रियस्तरका निकायहरु साथै स्थलगत रुपमा झापा, मोरङ्ग र रुपन्देही जिल्लाका सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँग विस्तृत रुपमा छलफल अन्तरक्रिया गरी आवश्यक जानकारी र विवरणहरु संकलन गरेर विश्लेषण गर्ने कार्य गरियो । कृषिजन्य वस्तुहरुको निकासीमा

नीतिगत रुपमा त्यत्ति कमी कमजोरी नरहेको तर कार्यान्वयन पक्ष सबल नभएको र निर्यातजन्य कृषि बालीहरु गुणस्तरयुक्त र मापदण्ड बमोजिमको नहुनेहुँदा निर्यातमा समस्या हुने गरेको अधिकांशको भनाई रह्यो ।

चालु आर्थिक वर्ष २०७४/७५ कै १० महिनाको आयात/निर्यात व्यापार हेर्दा दस महिनामा १५२ देशहरुबाट ९ खर्ब ८२ अर्ब ५४ करोड ५९ लाख ४४ हजार रुपैयाँका समाग्रीहरु आयात भएका छन् भने आयात रकमको ६.७८ प्रतिशत अर्थात् ६६ अर्ब ६४ करोड ५६ लाख २७ हजार रुपैयाँ बराबरको मात्रै निर्यात भएको छ । अघिल्लो वर्षको १० महिनाको तुलनामा करिब २२ प्रतिशतले वृद्धि भइ व्यापार घाटा ९ खर्ब १५ अर्ब ९० करोड रुपैयाँ पुगेको हो अर्थात् एक महिनाको अन्तरालमा व्यापार घाटा १ खर्ब पुगेको देखिन्छ । निर्यात वृद्धिदर ९.३४ प्रतिशत मात्रै छ भने आयात २१.७१ प्रतिशत छ । सबैभन्दा बढी व्यापार घाटा भारतसँग छ । दोश्रो बढी व्यापार घाटा हुने देश चीन हो । चीनपछि व्यापार घाटा बढी हुने देशहरुमा इन्डोनेसिया, भियतनाम, थाइलैण्ड, अर्जेन्टिना लगायतका देशहरु छन् ।

तसर्थ, निर्यात प्रवर्द्धनका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । कृषिजन्य निर्यात सम्भाव्यता भएका बालीहरु अलैंची, अदुवा, चिया, दलहन, खाद्यान्न, फलफूल, सुपारी, औषधीय तथा सुगन्धित वस्तुहरुको क्षेत्र विस्तार, उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका लागि विशेष कार्यक्रमहरु लागू गर्ने र त्यसका लागि चाहिने उत्पादन सामाग्रीहरु, उन्नत खेती प्रविधि, सिंचाई, विद्युत्त तथा अन्य आवश्यक पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा विकासलाई एकीकृत रुपमा कृषकहरु माझ पुऱ्याउन नितान्त जरुरी देखिन्छ ।

उत्पादनको हिसाबले नेपालको जलवायुमा विविधता रहेको, यहाँको माटोमा धेरै किसिमका बालीनाली लगाउन सकिने, बेमौसमी उत्पादनको प्रचुर सम्भावना रहेको र यहाँको हावापानी, माटोमा उत्पादन भएका चिया, कफी, अदुवा, अलैंची, सुन्तला, किवीफल लगायतका उत्पादनहरु अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा ज्यादै मन पराउने गरेकोले यी वस्तुहरुलाई निर्यात गर्नका लागि बढी क्षेत्रमा लगाई ठूलो परिमाणमा यी बालीहरुको उत्पादन गर्न सक्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ । तेश्रो मुलुकहरुमा प्रशोधित वस्तुहरुको माग उच्च भएकोले कच्चा पदार्थको ठाउँमा प्रशोधित वस्तुको उत्पादनमा विशेष जोड दिन आवश्यक छ ।

निर्यातजन्य कृषि बालीहरुलाई गुणस्तरयुक्त बनाउन उत्पादन थलोमा नै विषादि अवशेष द्रुत विश्लेषण (Rapid Bioassay of Pesticides Residue-RBPR) गरी अखाद्य, गुणस्तरहीन तथा विषादिको अवशेष पाइएका वस्तुहरु बजारमा आउनबाट रोक लगाउने र कृषिजन्य वस्तुहरुको गुणस्तर परीक्षणका लागि देशको केन्द्रीय र प्रादेशिक स्तरमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका प्रयोगशालाहरु (Accredited Laboratory) स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्न त्यत्तिकै आवश्यकता रहेको छ ।

कृषिजन्य निर्यातयोग्य बालीहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड भित्र राख्नका लागि भन्सार तथा क्वारेन्टाईन चेक-पोष्टमा बालीवस्तुहरुको स्वच्छता मापदण्ड (Sanitary and phyto-sanitary measures) लाई कडाईका साथ पालना गर्नुपर्ने र कृषिजन्य वस्तु निर्यात केन्द्रित कारखानाहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानक प्रमाणिकरण (International Standard-ISO/Hazard Analysis and Critical Control Point-HACCP Certification) प्राप्त गर्न प्रोत्साहन तथा पूर्ण सहयोग गर्नु पर्ने देखिन्छ । अतः यी प्रयासहरुलाई इमान्दारीका साथ पूरा गरेमा निकट भविष्यमा नै व्यापार घाटा कम हुँदै व्यापार संतुलनमा आउने सम्भावनालाई नकार्न सकिन्न ।

विषय-सूचि

आभार i
तालिकाहरुको सूचि ii
चित्रहरुको सूचि iii
सारांश iv

खण्ड- १

१. परिचय **१-९**
१.१ भूमिका १
१.१.१ कृषिजन्य वस्तुको निर्यात २
१.१.२ कृषिजन्य वस्तुको आयात ३
१.२ अध्ययनको औचित्य ५
१.३ अध्ययनको उद्देश्य ५
१.४ अध्ययनको कार्य क्षेत्र ६
१.५ अध्ययनको सिमितता ७
१.६ अध्ययनको विधि ७
१.६.१ सन्दर्भ सामग्रीहरुको अध्ययन ७
१.६.२ तथ्याङ्क/सूचना संकलन ८
१.६.२.१ प्राथमिक तथ्याङ्क/सूचना संकलन ८
१.६.२.२ द्वितियक तथ्याङ्क/सूचना संकलन ८
१.६.३ तथ्याङ्क विश्लेषण ९
१.७ अपेक्षित उपलब्धि ९

खण्ड- २

२. निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित नीतिहरुको समीक्षा **१०-१८**
२.१ राष्ट्रिय कृषि नीति, २००४ १०
२.२ कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २००६ ११
२.३ नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति, २०१० १२
२.४ कृषि विकास रणनीति, २०१५-२०३५ १३
२.५ नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति, २०१६ १७
२.६ अलैंची नीति, २०१७ (मस्यौदा) १८
२.७ राष्ट्रिय चिया नीति, २००० १८

खण्ड- ३

३. कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनका सबल र दूर्बल पक्षको विश्लेषण **१९-२२**
३.१ अलैंची १९
३.२ अदुवा १९
३.३ चिया २०
३.४ औषधिजन्य तथा सुगन्धित वस्तु २०
३.५ दलहन (मुसुरो) २१
३.६ सुपारी २१
३.७ खाद्यान्न (धान) २१
३.८ फलफूल (सुन्तला) २२

खण्ड- ४

४. कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संस्थागत संलग्नता **२३-३५**
४.१ कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय २३
४.२ उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय २३
४.३ कृषि विभाग २५

४.४ खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग २५
४.५ कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम २६
४.६ राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम २७
४.७ क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम २८
४.८ प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्ट २९
४.९ व्यावसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना २९
४.१० साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना ३०
४.११ उच्च मूल्य कृषि वस्तु विकास आयोजना ३१
४.१२ प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना ३२
४.१३ व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र ३४
४.१४ कृषि उद्यम केन्द्र ३५
४.१५ भन्सार कार्यालय ३५

खण्ड- ५

५. कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा ३६-५०
५.१ केन्द्रिय स्तरमा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा ३६
५.२ झापा जिल्लामा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा ४०
५.३ मोरङ्ग जिल्लामा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा ४३
५.४ रुपन्देही जिल्लामा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा ४६

खण्ड- ६

६. कृषिजन्य वस्तु आयात निर्यातको तुलनात्मक अध्ययन ५१-६३
६.१ नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषिजन्य वस्तुहरुको उत्पादन अवस्था ५१
६.२ विभिन्न देशमा कृषिजन्य वस्तु अनुसारको निर्यात अवस्था ५३
६.३ विभिन्न देशबाट कृषिजन्य वस्तु अनुसारको आयात अवस्था ५७
६.४ कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्या ५९

खण्ड- ७

७. निष्कर्ष तथा सिफारिश
६४-७२
७.१ निष्कर्ष ६४
७.२ सिफारिश ६६

अनुसूचि-१ कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न केन्द्रियस्तरका निकायहरुलाई सोधिने प्रश्नावली
अनुसूचि-२ कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न जिल्लास्तरका निकायहरुलाई सोधिने प्रश्नावली
अनुसूचि-३ कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न निर्यातकर्ताहरुलाई सोधिने प्रश्नावली
अनुसूचि-४ सहभागितात्मक छलफलका विषयहरुको चेकलिष्ट
अनुसूचि-५ क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, काँकडभिट्ठा, झापाको कृषिवस्तुहरुको निर्यात तथ्याङ्क
अनुसूचि-६ प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्ट, विराटनगर, मोरङ्गको कृषिवस्तुहरुको निर्यात तथ्याङ्क
अनुसूचि-७ क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देहीको कृषिवस्तुहरुको निर्यात तथ्याङ्क
अनुसूचि-८ नेपालको कुल निर्यातमा मूख्य कृषिजन्य वस्तुहरुको हिस्सेदारी (प्रतिशत)
अनुसूचि-९ नेपालमा विगत ५ वर्षमा कृषिजन्य वस्तुहरुको आयात विवरण
अनुसूचि-१० कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न केन्द्रियस्तरका निकायहरुमा छलफल गरिएका पदाधिकारीहरुको विवरण
अनुसूचि-११ फिल्डस्तरमा छलफल गरिएका कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न संस्था/निकायका व्यक्तिहरुको विवरण
अनुसूचि-१२ अध्ययन टोली
सन्दर्भ सामाग्री

खण्ड-१

परिचय

१.१ भूमिका

नेपालको अर्थतन्त्र कृषिमा आधारित रही आएको छ । देशको कुल जनसंख्याको करिब ६६ प्रतिशत भन्दा बढी मानिसहरुले यसै कृषि क्षेत्रमा रोजगारी पाएका छन् । देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ३० प्रतिशत भन्दा बढी योगदान कृषि क्षेत्रकै छ (कृषि विकास मन्त्रालय, २०७४) । कृषि विकास नै देशको दीगो आर्थिक विकासको मुख्य आधार रहेकोले विकास योजनामा कृषिलाई प्राथमिकता दिँदै आएको छ । राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति २०६३, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० र चालु त्रि-वर्षिय अन्तरिम योजनामा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउन व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरुको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने मुख्य उद्देश्य लिईएको छ । नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य पनि बनि सकेको र नेपाली कृषि वस्तुहरु चिया, कफी, मुसुरो, अदुवा, अलैंची, तरकारी, मह आदि विश्व बजारमा जान थालेको सन्दर्भमा बाह्य बजारमा माग भएको परिमाणमा निकासी गर्नु पर्ने आजको आवश्यकता रहेको छ ।

नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य रहेको सन्दर्भमा विश्व व्यापार पद्धतीसँगको आबद्धताबाट लाभ लिन देशले कृषिजन्य उत्पादनलाई गुणस्तरीय एवं प्रतिस्पर्धी बनाउन आवश्यक छ । गुणस्तरीय एवं प्रतिस्पर्धी कृषि उपजको उत्पादनमा सघाउ पुऱ्याई आन्तरिक तथा बाह्य बजारका अवसरहरुको उपयोग गर्दै यी वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापनमा थप योगदान दिँदै कृषिजन्य व्यापार अभिवृद्धि गर्नु आजको टडकारो विषय बनेको छ ।

नेपालको व्यापारमा कृषि वस्तुको मुख्य स्थान रहेको छ । देशले औद्योगिक वस्तुको निकासी बढाउन सकिरहेको छैन । अप्रशोधित कृषि वस्तु निकासीले गर्दा नेपालको व्यापारमा निकासी भन्दा पैठारीमा वृद्धि भई व्यापार घाटा बढ्दै गएको छ । सो घाटा कम गर्न निकासीमा वृद्धि गरी आयात परिमाण घटाउनु आजको चुनौती रहेको छ । त्यस कारण बढी मूल्य आउने कृषि वस्तुको निकासी बढाई देशमा विदेशी मुद्रा आर्जन गरी रोजगारीमूलक क्षेत्रमा लगानी बढाई आर्थिक विकासको गति तीव्र गर्नु आवश्यक छ ।

समयको गतिसँगै नेपालले पनि विश्व अर्थतन्त्रसँग हातेमालो गर्दै आफ्नो पहिचान बनाउँदै लगेको छ । देशका करिब दुई तिहाई जनसंख्या कृषि क्षेत्रमा संलग्न छन् तापनि यस क्षेत्रको उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धात्मकता न्यून छ । उन्नत कृषि प्रविधिको उपयोग सीमित छ । केही उप-क्षेत्रहरू जस्तै दुग्ध प्रशोधन, कुखुरापालन, चिया, तरकारी, बीउ र माछापालनमा केही उत्साहजनक संकेत देखिएका छन् । तापनि समग्रमा यी सकारात्मक संकेतहरू कृषिमा संलग्न ठूलो जनसंख्यालाई गरिबीबाट माथि उठाउन, कुपोषण घटाउन, खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गराउन र व्यापारघाटा कम गर्न प्रत्यक्ष रूपमा अझै पर्याप्त छैनन् । खेती गरिएका अधिकांश क्षेत्रमा अन्नबाली लगाइए पनि कृषि क्षेत्रमा खाद्य व्यापार घाटा बढ्दो छ ।

समग्र देशको आयात निर्यातको तथ्याङ्कलाई हेर्ने हो भने प्रत्येक वर्ष आयातले निर्यातलाई उछिन्दै आएको देखिन्छ ।

व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रको तथ्याङ्क अनुसार आ.व.२०७०/७१ को अवधिमा नेपालको कुल वैदेशिक व्यापार अघिल्लो वर्षको तुलनामा २० प्रतिशतले वृद्धि भई रु.८१४.१४ अर्ब पुगेको छ । कुल व्यापारमा निकासी तथा पैठारीको योगदान क्रमशः ११.२ प्रतिशत र ८८.८ प्रतिशत रहेको छ । यस अवधिमा नेपालको कुल निकासीमा १८.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ९१.३६ अर्ब तथा कुल पैठारीमा २०.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.७२२.७८ अर्ब पुगेको देखिन्छ । आ.व.२०६९/०७० अवधिमा निकासी-पैठारी व्यापारको अनुपात १:७.८ भएकोमा आ.व.२०७०/७१ मा निकासी-पैठारी व्यापारको अनुपात १:७.९ रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

उपरोक्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा नेपालको व्यापार घाटा निरन्तर रुपमा वृद्धि हुने क्रम जारी रहेको देखिन्छ । आ.व.२०७०/७१ मा नेपालमा पैठारी भएका प्रमुख वस्तुहरुमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा कच्चा पाम आयलमा २१.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.४.१७ अर्ब, अन्नमा रु.२८.६२ अर्बको पैठारी भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा अघिल्लो वर्षको तुलनामा व्यापार घाटा २०.५ प्रतिशतले वृद्धि भई नेपालको कुल व्यापार घाटा रु.६३१.४२ अर्ब पुगेको छ ।

तसर्थ, आयात निर्यातलाई सन्तुलन गर्न नसके भविष्यमा विकराल समस्या उत्पन्न हुन सक्ने परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्दै आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनको साथ साथै कृषि वस्तुको आवश्यकता पुरा गर्ने दिशामा देशलाई आत्मनिर्भर बनाउन नेपाल सरकारले दीर्घकालीन कृषि योजना (१९९५-२०१५) को समाप्ति सँगै कृषि विकास रणनीति (२०१५-२०३५) तयार गरी लागू गरेको छ ।

१.१.१ कृषिजन्य वस्तुको निर्यात

नेपालमा उत्पादित मुख्य मुख्य कृषिजन्य वस्तुहरुको विगत दुई आर्थिक वर्ष २०७२/७३ र २०७३/७४ को निर्यात तथ्याङ्कलाई हेर्दा आ.व.२०७२/७३ मा रु.७१ अर्ब १३ करोड ७६ लाख ६३ हजार बराबरको कुल निर्यातमा रु.१६ अर्ब ५४ करोड १४ लाख ८४ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुको निर्यात भएको देखिन्छ भने आ.व.२०७३/७४ मा रु.७३ अर्ब १२ करोड ५३ लाख ५१ हजार बराबरको कुल निर्यातमा रु.१७ अर्ब १ करोड २८ लाख २९ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुको निर्यात भएको पाइन्छ । दुई वर्षको उक्त अवधिमा कुल निर्यातमा २.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको अवस्थामा कुल निर्यातमा कृषिजन्य वस्तुको हिस्सेदारी क्रमशः २३.२५ र २३.२७ प्रतिशत रहेको पाइन्छ (नेपाल वैदेशिक व्यापार, २०७३/७४ वार्षिक, व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र) ।

तथ्याङ्क अनुसार आ.व.२०७२/७३ मा कृषिजन्य वस्तु अन्तर्गत निर्यात हुनेमा एक नम्बरमा अलैंची छ । यस अवधिमा ४.६१ अर्ब रुपैयाँको अलैंची, दोश्रोमा ३.१८ अर्ब रुपैयाँको जुस, तेश्रोमा २.४० अर्ब रुपैयाँको चिया त्यसपछि क्रमशः १.९२ अर्बको जुटबाट निर्मित वस्तुहरु, १.२९ अर्बको मुसुरो, १.२४ अर्बको जडीबुटी र ०.६४ अर्बको अदुवा निर्यात भएको छ ।

आ.व.२०७३/७४ मा कृषिजन्य वस्तु अन्तर्गत निर्यात हुनेमा अलैंचीको मूल्यमा १६ प्रतिशतले ह्रास आई रु.३.८७ अर्बको, मुसुरोको दालमा २० प्रतिशतले ह्रास आई रु.१.०३ अर्बको, जडीबुटीमा २० प्रतिशतले ह्रास आई रु.९९ करोडको र अदुवामा ६२ प्रतिशतले ह्रास आई रु.२४ करोडको, निर्यात भएको छ भने चिया (४ प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.२.५० अर्बको) र जुस (६० प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.५.०९ अर्बको) उल्लेख्य रुपमा निकासी भएको देखिन्छ ।

उक्त अवधिमा नेपालबाट निकासी भएका प्रमुख वस्तुहरुमा ऊनी गलैंचा, तयारी पोशाक, मुसुरोको दाल, पोलिष्टर तथा अन्य धागो, टेक्सटाइल, फलाम तथा स्टील र तिनका उत्पादनहरु, हस्तकलाका सामानहरु, चाँदीका गरगहनाहरु, चाउचाऊ, टुथपेष्ट, अलैंची, चिया, अदुवा, नेपाली हातेकागज, छाला, पश्मिना सल तथा जडिवुटी आदि प्रमुख रहेका छन् ।

चाऊचाऊको प्रमुख बजारमा भारत र चीन, मुसुरोका दालको प्रमुख बजारमा बंगलादेश, छालाका प्रमुख बजारमा चीन, भारत र इटाली तथा चियाको प्रमुख बजारमा भारत र जर्मनी रहेका छन् भने अलैंची, जुस, अदुवा आदिको प्रमुख बजारको रुपमा भारत रहेको देखिन्छ ।

नेपालको निर्यात व्यापारमा प्रमुख साझेदार मुलुकहरुमा मुख्यतः भारत, अमेरिका, टर्की, जर्मनी, चीन, फ्रान्स, इटाली, बंगलादेश, जापान, क्यानडा, अष्ट्रेलिया, संयुक्त अधिराज्य, अफगानिस्तान र भियतनाम आदि रहेका छन् भने नेपालको पैठारी व्यापारमा भारत, चीन, यूएई, इन्डोनेसिया, थाइल्यान्ड, अर्जेन्टिना, ब्राजील, अमेरिका, साउदी अरेबिया, जापान, दक्षिण कोरिया, मलेसिया, जर्मनी प्रमुख रुपमा रहेका छन् ।

अध्ययनकै क्रममा आ.व.२०७४/७५ को पहिलो ७ महिनाको अवधिको तथ्याङ्कलाई समेत दृष्टिगत गर्दा ३ अर्ब ३० करोड ७८ लाख रुपैयाँ बराबरको अलैंची निर्यात भएको छ । दोश्रोमा जुस २ अर्ब २८ करोड ९५ लाखको निर्यात भएको जनाएको छ । २ अर्ब २१ करोड ३२ लाख रुपैयाँको चिया निर्यात भएको छ । नेपालमा मुख्यतः २ प्रकारको चिया उत्पादन हुन्छ । पहाडी जिल्लामा उत्पादन हुने अर्थोडक्स चियाको कुल उत्पादनको ९० प्रतिशत निर्यात हुन्छ । यसको मुख्य बजार युरोपेली मुलुक, जापान, जर्मन, क्यानडा हुन् । अर्थोडक्स चिया इलाम, पाँचथर, धनकुटा लगायत पहाडी जिल्लामा उत्पादन हुन्छ । यसैगरी सी.टी.सी. चिया भारतलगायत पाकिस्तान, बंगलादेश आदि देशहरुमा निर्यात हुन्छ । व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्रको तथ्याङ्क अनुसार ७ महिनामा ५९ करोड १ लाख रुपैयाँको दाल निर्यात भएको छ । सरकारले यी वस्तुहरुलाई तुलनात्मक लाभका वस्तु अन्तर्गत वर्गीकरण गरे पनि लक्ष्य अनुसार निर्यात हुन सकेको छैन ।

१.१.२ कृषिजन्य वस्तुको आयात

नेपालमा हुने कृषिजन्य वस्तुहरुको आयातका सम्बन्धमा व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रको विगत दुई आर्थिक वर्ष २०७२/७३ र २०७३/७४ को तथ्याङ्क अनुसार आ.व.२०७२/७३ मा रु.७ खर्ब ८१ अर्ब १४ करोड ५९ लाख ६१ हजार बराबरको कुल आयातित वस्तुहरु मध्ये रु.१ खर्ब ३१ अर्ब ११ करोड १९ लाख १८ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुहरुको आयात भएको देखिन्छ भने आ.व.२०७३/७४ मा रु.९ खर्ब ८५ अर्ब ९५ करोड १३ लाख २६ हजार बराबरको कुल आयातमा रु.१ खर्ब ५३ अर्ब ५५ करोड ८४ लाख ४१

हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुको आयात भएको देखिन्छ । दुई वर्षको उक्त अवधिमा कुल आयातमा २६.२२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने कृषिजन्य वस्तुको आयातमा १७.१२ प्रतिशतले वृद्धि भएको पाईन्छ । त्यसैगरी आ.व.२०७२/७३ र आ.व.२०७३/७४ मा भएको कुल आयातमा कृषिजन्य वस्तुको हिस्सेदारी क्रमशः १६.७८ र १५.५७ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । यसरी सरसरती हेर्दा आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा आ.व.२०७३/७४ मा कुल आयातित वस्तुहरु मध्ये कृषिजन्य वस्तुहरुको आयातमा ७.२१ प्रतिशतले कमी आएको देखिन्छ भने कृषिजन्य वस्तुहरु भन्दा गैह्र कृषिजन्य वस्तुहरुको आयातमा वृद्धि भएको पाइन्छ (नेपाल वैदेशिक व्यापार, २०७३/७४ वार्षिक, व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र) ।

तथ्याङ्क अनुसार आ.व.२०७२/७३ मा मुख्य मुख्य कृषिजन्य वस्तु अन्तर्गत सबैभन्दा धेरै चामल, भटमास तेल, मकै, फलफूल, आलु, पाम तेल, प्याज, सूर्यमुखी तेल, चिनी आयात भएको छ । यस अवधिमा रु.१८.७८ अर्बको चामल, रु.१२.३६ अर्बको भटमास तेल, रु.९.८७ अर्बको मकै, रु.६.२० अर्बको फलफूल, रु.५.०८ अर्बको आलु, रु.३.७६ अर्बको पाम तेल, ३.१८ अर्बको प्याज, रु.२.२६ अर्बको सूर्यमुखी तेल तथा रु.२.१३ अर्बको चिनी आयात भएको छ ।

आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा आ.व.२०७३/७४ मा उपरोक्त आयातित कृषिजन्य वस्तुहरु मध्ये चामल बाहेक अन्य कृषि उपजहरुको आयातमा वृद्धि भएको देखिन्छ । आयातित कृषिजन्य वस्तुहरुमा चामलको मूल्यमा ०.२ प्रतिशतले मात्र ह्रास आई रु.१८.७४ अर्बको, भटमास तेल (१३.१० प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.१३.९७ अर्बको), मकै (७.७९ प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.१०.६४ अर्बको), फलफूल (१९.४५ प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.७.४० अर्बको), सूर्यमुखी तेल (पौने दुइ सय प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.६.३१ अर्बको), पाम तेल (६२.३८ प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.६.११ अर्बको), आलु (१९.८४ प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.६.०९ अर्बको), प्याज (३६.५९ प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.४.३५ अर्बको) र चिनी (९१.२५ प्रतिशतले वृद्धि भइ रु.४.०८ अर्बको) उल्लेख्य रुपमा पैठारी भएको देखिन्छ ।

यसरी नै अध्ययनको क्रममा चालु आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को पहिलो ७ महिनाको व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रको तथ्याङ्कलाई केलाउँदा यस अवधिमा ७५ अर्ब ५७ करोड ७४ लाख रुपैया बराबरको कृषिजन्य वस्तु आयात भएको छ । यो अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा भने करिब २२ अर्ब रुपैयाँले कम हो । केन्द्रको तथ्याङ्क अनुसार अघिल्लो वर्षको पहिलो ७ महिनामा ९८ अर्ब ५० करोड रुपैयाँको कृषि वस्तु आयात भएको थियो । सबैभन्दा धेरै चामल, मकै, आलु, सनफ्लावर तेल, फलफूल आयात भएको छ । ब्राजिल, अर्जेन्टिना लगायतबाट आयात भएको मकै कुखुराको दानामा प्रयोग हुने गर्दछ । ७ महिनाको अवधिमा १७ अर्ब २३ करोड ८५ लाख रुपैयाँको चामल आयात भएको छ । दोश्रोमा मकै आयात भएको छ । तथ्याङ्क अनुसार ६ अर्ब ९५ करोड १२ लाख रुपैयाँको मकै आयात भएको छ । ६ अर्ब १४ करोड ६४ लाखको हरियो तरकारी र ३ अर्ब ३ करोड ७१ लाख रुपैयाँको फलफूल आयात भएको देखिन्छ । तरकारी मुख्यतः भारतबाट र फलफूल चीनबाट आयात हुन्छ । आयात हुने अधिकांश तरकारी कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी बजारमा भित्रिन्छ । कालीमाटी तरकारी बजारले उपत्यकाको करिब ९० प्रतिशत मागलाई सम्बोधन गर्छ ।

यसरी कृषिजन्य वस्तुको आयातको तथ्याङ्कलाई हेर्दा रासायनिक मल, सिँचाई, उत्पादन सामाग्री आदिको अपर्याप्तताले गर्दा ठूलो परिमाणमा उत्पादन हुन नसक्नु र उत्पादित कृषि वस्तुहरुको बजारीकरणको अभाव हुनुले कृषि उपजको आयात बढेको हो । कृषियोग्य जमिन प्लटिङ्ग गरी गैरकृषि उत्पादनमा प्रयोग भएकाले पनि उत्पादन वृद्धि हुन नसकेको हो जसले गर्दा आयातमा निर्भर हुनुपरेको हो । कृषि व्यवसाय परम्परागत रुपमा संचालन हुनुले पनि आयात बढेको देखिन्छ । व्यापार घाटा कम गर्न मुख्यतः आयात प्रतिस्थापनमा जोड दिनु पर्छ ।

१.२ अध्ययनको औचित्य

वैदेशिक व्यापारलाई कुनैपनि देशको समग्र विकासका लागि एउटा महत्वपूर्ण कारकतत्वको रुपमा लिने गरिन्छ । अधिकतम देशहरूमा रोजगार श्रृजना गर्न, बचत प्रवर्द्धन गर्न, विदेशी विनिमय बढाउन र लगानीबाट बढी भन्दा बढी प्रतिफल लिन यसले मद्दत गरेको हुन्छ । नेपाल सरकारले पनि समावेशी आर्थिक वृद्धि, गरिबी निवारण र नेपाली जनताको जीवनस्तरमा सुधार गर्न विभिन्न समयमा यसको प्रवर्द्धनको लागि विभिन्न पहलकदमी लिँदै आएको छ । सबै आवधिक योजनाहरूमा विदेशी व्यापारले प्राथमिकता पाउँदै आएको छ । निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापन गर्न औद्योगिककरणमा विशेष जोड दिनुका साथै नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति (NTIS) विकसित गरिएको छ यसले व्यापार समावेशी बनाउन र गरीबी न्यूनीकरण गर्न पहल गरेको पाईन्छ । यति हुँदा हुँदै पनि नेपालको निर्यात सन्तोषजनक छैन फलतः व्यापार घाटा प्रत्येक वर्ष चुलिदै छ र नेपाली कृषि उत्पादनको निर्यात सम्भावना प्रचुर मात्रामा रहेता पनि कृषि उपजले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी क्षमता गुमाउँदै छ । नेपालका धेरैजसो कृषि उपजको एक मात्र विदेशी बजार भारत मात्रै हो । दशकौंदेखि निर्यात भइरहेका यी कृषि वस्तुको निर्यात व्यापार कहिल्यै सहज भएको छैन । भारतको सामान्य आन्तरिक निर्णयले पनि निर्यातजन्य कृषि उपज निकासी नहुँदा यसको सिधा असर नेपाली अर्थतन्त्रमा पर्ने देखिन्छ ।

त्यसैले नेपालका कृषिजन्य वस्तुको निर्यात अब धराशयी हुने हो कि भन्ने खतरा बढेको सन्दर्भमा कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात अवस्था विश्लेषण, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० तथा कृषि विकास रणनीति (२०१५-२०३५) मा उल्लेख भएका कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित सवालहरुको पहिचान, कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित संस्थागत, संरचनागत, नीतिगत समस्याहरुको पहिचान, निर्यात प्रतिस्पर्धा सम्वर्द्धन गर्ने क्षेत्रको पहिचान गरी सो सँग सम्बन्धित नेपाल सरकारका नीति निर्माताहरुलाई दीर्घकालिन कार्ययोजना तयारी गर्नमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि यो अध्ययन गरिएको हो ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य नेपाली निर्यातजन्य कृषि उत्पादनलाई विश्व बजारमा स्थापित गर्ने सन्दर्भमा देखिएका समस्या तथा सम्भावनाहरुको पहिचान गरी राज्यलाई उपलब्ध गराउनु रहेको थियो । यस मूल उद्देश्यलाई पूरा गर्न सहायक उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेका थिए :

१.३.१ कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० तथा कृषि विकास रणनीति (२०१५-२०३५) मा उल्लेख भएका कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित सवालहरुको पहिचान गरी समस्याहरुको सूक्ष्म अध्ययन गर्ने ।

१.३.२ नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका वस्तुहरु जस्तै अलैची, अदुवा, चिया, सुपारी, अन्य खाद्यान्न, फलफूल तथा दालजन्य बाली र कृषिजन्य सुगन्धित वस्तुको निर्यातजन्य अवस्था विश्लेषण गर्ने ।

१.३.३ निर्यातजन्य कृषि उपजको उत्पादनको लागि संस्थागत, संरचनागत, नीतिगत समस्याहरु तथा उत्पादन विविधताको अध्ययन विश्लेषण गर्ने र निर्यात प्रवर्द्धनको लागि उपायहरु सिफारिस गर्ने ।

१.३.४ निर्यात प्रवर्द्धनमा संस्थागत आधारभूत संरचना, राष्ट्रिय निर्यात रणनीति, क्षेत्रीय बजारका लिङ्कहरू, निर्यातका ठोस अवसर, निर्यात प्रतिस्पर्धा सम्वर्द्धन गर्ने आदि क्षेत्रको पहिचान गर्ने ।

१.३.५ कृषि उत्पादन निर्यातको राष्ट्रिय समस्या पहिचान गर्ने र सो सँग सम्बन्धित राष्ट्रिय नीति परिमार्जन र कार्यान्वयनको लागि सिफारिस गर्ने ।

१.४ अध्ययनको कार्य क्षेत्र

यस अध्ययन कार्यलाई पूरा गर्नका लागि निम्न प्रकृयाहरु अपनाईएको थियो ।

- कृषि विकास रणनीतिको सूक्ष्म अध्ययन गरी कृषि उत्पादनहरुको निर्यात प्रवर्द्धन सम्बन्धी व्यवस्थाहरु बारे अध्ययन गरियो ।
- स्थानीय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरहरुको उपयोग गरी कुन कुन वस्तु निर्यात गर्न सकिन्छ, सो को सबल र दुर्बल पक्ष केलाई निर्यात प्रवर्द्धनका लागि नीजि सरकारी साझेदारीको अवधारणा अनुरुप सुधारात्मक उपायहरु निकालिएको छ ।
- कृषि व्यवसायमा आइपरेका समस्याहरु केलाउँदै आन्तरिक एवं बाह्य बजारमा कृषि उपजहरुको सुलभ रुपमा पहुँच बढाउन केन्द्रीय स्तरका र झापा, मोरङ्ग तथा रुपन्देही तीनवटा जिल्लाका सरोकारवाला निकायहरुसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी आवश्यक जानकारी र विवरणहरु संकलन गरियो ।
- परिवर्तित राजनैतिक तथा सामाजिक अवस्था र राज्य पुनर्सरचना सँगै विभिन्न तहमा कृषि उद्यमीहरुले कृषि उत्पादनको निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने उपायहरुको खोजी गरियो ।
- कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न सरोकारवाला निकायहरुसँग अन्तरक्रिया गरेर यस क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरुको पहिचान गरी सो को निराकरणको लागि सम्भावित उपायको खोजी गर्ने कार्य गरियो ।
- प्रतिवेदनको मस्यौदा सम्बन्धित निकायमा पेश गर्नु पूर्व सम्बन्धित क्षेत्रका तीन जना विज्ञ वा सरोकारवालाहरुबाट पुनरावलोकन गराई राय सुझाव लिने कार्य समेत गरियो ।

- प्रतिवेदनको तयारीको क्रममा राष्ट्रिय किसान आयोग तथा अन्य सरोकारवाला निकायका प्रतिनिधिहरुसँग कम्तिमा २ पटक बैठक बसी छलफल तथा अन्तरक्रिया गरेर सोबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरी पेश गरियो ।

१.५ अध्ययनको सिमितता

यस अध्ययन नेपालका कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यातको अवस्था, नेपालमा बाहिर देशबाट आयातित कृषिजन्य वस्तुहरुको अवस्था, निर्यात प्रवर्द्धनका चुनौती, अवसर विश्लेषण गरी व्यापार घाटा कम गर्ने र व्यापार संतुलन कायम गर्न के कस्ता उपायहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छ भन्ने उद्देश्यका साथ संचालन गरिएको थियो ।

अध्ययनको क्रममा नेपालको पूर्वी नाकाको दुईवटा जिल्ला झापा र मोरङ्ग तथा पश्चिमी नाकाका एक वटा जिल्ला रुपन्देहीलाई प्रतिनिधित्व गराई प्रत्येक जिल्लाका जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, भन्सार कार्यालय, क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यालय, प्लान्ट क्वारेन्टाईन चेक-पोष्ट, जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ, व्यावसायी संघ, निर्यातकर्ता, स्थानिय व्यापारी, सरकारी तथा गैह्र-सरकारी निकायहरुको संलग्नतामा बढी भन्दा बढी जानकारी लिने कोशिस गरियो । यस अध्ययनको लागि छुट्टयाईएको बजेट, समय तथा जनशक्तिको सिमितताको कारणले नेपालको सम्पूर्ण नाका तथा सरोकारवालालाई समेट्ने हिसाबले जानकारीहरु संकलन गर्न र तद्अनुरुप प्रतिवेदन तयार गर्न कठिनाई भयो । उल्लेखित कठिनाईहरुको बावजुद पनि उपलब्ध साधन र श्रोतको अधिकतम प्रयोग गरी सकेसम्म आधिकारिक र बढी नै जानकारी संकलन गरी प्रतिवेदन तयार गर्न कोशिस गरिएको छ तर मानिसमा विद्यमान स्मरणशक्ति, पक्ष विपक्षमा दिईने अभिव्यक्ति, कृषकहरु, व्यापारीहरु, निर्यातकर्ताहरु, सूचनादाताहरुको मनोविज्ञान तथा सूचनाको श्रोत र माध्यम लगायत अन्य कारणले केहि कमी कमजोरीहरु रहेको हुन सक्दछ जसलाई सोही अनुरुप बुझ्नु पर्ने र ग्रहण गर्नु पर्ने हुन्छ ।

१.६ अध्ययनको विधि

१.६.१ सन्दर्भ सामग्रीहरुको अध्ययन

कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित पहिलेका लेख रचना तथा प्रतिवेदनहरु र अहिले सम्म राष्ट्रिय तथा अतर्राष्ट्रिय स्तरमा गरिएका अध्ययन तथा प्रयोगमा ल्याईएका कार्यक्रमहरुको बारेमा प्रकाशित प्रतिवेदन तथा लेखहरुको अध्ययनगरी हाम्रो परिप्रेक्ष्यमा उपयुक्त हुने खालका जानकारीलाई यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ । मुख्यरुपले कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको वेभसाइड मा रहेका प्रतिवेदनहरु, कृषि उद्यम केन्द्र, व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्रबाट प्रकाशित प्रतिवेदन र लेखमा बढी केन्द्रित भई अध्ययन गरिएको छ ।

१.६.२ तथ्याङ्क/सूचना संकलन

१.६.२.१ प्राथमिक तथ्याङ्क/सूचना संकलन

प्राथमिक सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि स्थलगत भ्रमणमा जानु अगावै प्राप्त विवरण तथा प्रतिवेदनहरुलाई अध्ययन गरी कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न सरोकारवालाहरुको लागि प्रश्नावली र चेकलिष्ट तयार गरी फिल्डमा गइ सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँग तयार गरिएको प्रश्नावलीको आधारमा विवरण, सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गर्ने कार्य गरिएको थियो । यस कार्यका लागि झापा जिल्लामा भद्रपुरस्थित जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, काकडभिट्ठा स्थित क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय र भन्सार कार्यालय, विर्तामोड स्थित नेपाल अलैंची व्यवसायी महासंघ, सुपारी कृषकहरुसँग सम्पर्क गरियो भने मोरङ्ग जिल्लामा विराटनगर स्थित प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्ट, क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, मोरङ्ग व्यापार संघ, चिया उत्पादक कृषकहरुसँग सम्पर्क गरिनुका साथै रुपन्देही जिल्लामा भैरहवा स्थित जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, भन्सार कार्यालय, वुटवल स्थित किसानका लागि उन्न्त बीउ विजन कार्यक्रम, अदुवा निर्यातकहरु, तरकारी, फलफूल उत्पादक कृषक तथा व्यापारीहरुसँग सम्पर्क गरी अध्ययनको विषयवस्तु बारे जानकारी गराउने, त्यहाँको वस्तुस्थिति बुझ्ने र प्रत्येक जिल्लामा एक एक जना स्थानिय सहयोगी गणक (Enumerator) नियुक्त गरी तिनीहरुलाई पूर्व-तयारी तालिम (Orientation) दिई तथ्याङ्क संकलन गर्ने कार्य गरियो । प्रत्येक जिल्लामा सरोकारवाला धेरैजसो निकायहरुको प्रतिनिधित्व हुनेगरी केन्द्रबाट गएका विज्ञ तथा स्थानिय तथ्याङ्क संकलकको सहभागितामा कम्तीमा १५ जनाको धारणा लिइने कार्य गरियो । यसै गरी केन्द्रियस्तरमा कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, कृषि विभाग, कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम, कृषि उद्यम केन्द/नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र, बाली संरक्षण निर्देशनालय, राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यक्रम आदि निकायहरुमा सम्पर्क गरी त्यहाँ उपस्थित पदाधिकारीहरुसँग कृषिजन्य वस्तुहरुको आयात निर्यातका अवस्था बारेमा जानकारी लिने कार्य गरियो । यसरी प्राप्त भएको जानकारी सरोकारवालाको बैठकबाट अनुमोदन पनि गराईयो ।

१.६.२.२ द्वितियक तथ्याङ्क/सूचना संकलन

स्थलगत भ्रमणमा जानु अगावै यस कार्यसँग सम्बन्धित विभिन्न निकाय तथा सरोकारवालाहरुबाट भए गरेका कामहरुको प्रतिवेदन, कार्यक्रमहरु, कार्यविधिहरु लगायतका विषयहरु सम्बन्धित निकायमा सम्पर्क गरी संकलन गरिएको थियो । साथसाथै कृषि, भूमि व्यवस्थापन तथा सहकारी मन्त्रालय तथा सो अन्तर्गतका निकाय तथा कृषि उद्यम केन्द्र, व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र तथा निर्यातकर्ता व्यवसायीले गर्दै आएका कार्यक्रम तथा अन्य जानकारीहरु समेत संकलन गर्ने कार्य गरियो ।

१.६.३ तथ्याङ्क विश्लेषण

विभिन्न श्रोतबाट संकलित तथ्याङ्कहरुलाई भरपर्दो रुपमा प्रशोधन कार्य गर्न तथ्याङ्कहरुको Data Entry, Data Analysis लगायतका कार्यहरु गर्न कम्प्यूटर सफ्टवेयर MS Excel को प्रयोग गरियो । उक्त सफ्टवेयरहरु प्रयोग गरी तथ्याङ्क Tabulation, Counting, Graph तथा Chart हरु तयार गरी तुलनात्मक अध्ययन गरियो ।

१.७ अपेक्षित उपलब्धि

- कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्याहरुको अध्ययन भई सम्भावित समाधानका उपायहरुले नेपाल सरकारलाई नीति निर्माण तथा योजना तर्जुमाको लागि सहयोगी हुनेछ ।
- स्थानिय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरहरुको उपयोग गरी कुन कुन वस्तु निर्यात गर्न सकिन्छ, सो को सबल र दुर्बल पक्ष केलाई निर्यात प्रवर्द्धनका लागि नीजि सरकारी साझेदारीको अवधारणा अनुरुप सुधारात्मक उपायहरुको पहिचान भई स्थानिय तहको कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सहयोग पुग्नेछ ।
- निर्यात प्रवर्द्धनमा संस्थागत आधारभूत संरचना, राष्ट्रिय निर्यात रणनीति, क्षेत्रीय बजारका लिङ्कहरू, निर्यातका ठोस अवसर, निर्यात प्रतिस्पर्धा सम्वर्द्धन गर्ने आदि क्षेत्रहरुको पहिचान हुनेछ ।

खण्ड-२

निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित नीतिहरुको समीक्षा

नेपालको अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्रको अग्रणी भूमिका रहेको परिप्रेक्ष्यमा यस क्षेत्रलाई आवधिक योजनाहरुमा प्राथमिकता दिइदै यस क्षेत्रको समष्टिगत विकासका प्रयासलाई सरल, सहज, पारदर्शी र तीव्र पार्नका लागि विगतमा केही नीतिहरु तयार पारिएका छन् । नेपालका कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात गरी व्यापार घाटा कम गर्न र कृषि वस्तुहरुको निर्यात सम्भाव्यताका आधारमा कृषि उपजको उत्पादन गरी राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात व्यापार प्रवर्द्धन गर्न निर्माण गरिएका कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति २००६, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१० र २०१६, कृषि विकास रणनीति, २०१५-२०३५ जस्ता नीति, रणनीतिहरुको प्रभावकारिता सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन यस प्रकार छः-

२.१ राष्ट्रिय कृषि नीति, २००४

आर्थिक उदारीकरण, विश्व व्यापार संगठन तथा क्षेत्रीय संगठनहरुमा नेपालको विद्यमान प्रतिबद्धता, नेपालका लागि दिगो विकासको एजेण्डा एवं सहस्राब्दी विकासका लक्ष्यहरु समेतको पृष्ठभूमिमा दीर्घकालिन कृषि योजनाका मूलभूत पक्षलाई कायम राखी निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रुपान्तरण गरी दिगो कृषि विकासको माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने दीर्घकालिन दृष्टिकोणका साथ जारी गरिएको राष्ट्रिय कृषि नीति, २००४ का उद्देश्य यस प्रकार रहेका छन्:-

१. कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउने ।

२. व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरुको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने ।

३. प्राकृतिक श्रोत, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन एवं सदुपयोग गर्ने ।

उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि श्रोत साधनमा पहुँच भएका र तुलनात्मक रुपमा न्यून पहुँच भएका दुबै समूहका कृषकहरुको आवश्यकतालाई समेट्ने गरी नीतिगत व्यवस्था गरिएकोमा निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित केही प्रमुख नीतिगत व्यवस्थाहरु यस प्रकार रहेको छः-

- स्थानिय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरको उपयोग गरी उपयुक्त कृषि प्रविधिहरुको विकास, प्रसार तथा उपयोगबाट कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाइनेछ । साथै कृषिको व्यवसायिकरण तथा विविधिकरणमा जोड दिई आय आर्जन तथा रोजगारका थप अवसरहरु सृजना गरिने छन् ।
- उत्तर-दक्षिण राजमार्ग तथा सहायक मार्गहरुको आसपासका सम्भाव्य क्षेत्रहरुमा बढी मोल जाने कृषि वस्तुको पकेट विकासमा विशेष प्राथमिकता दिइनेछ । विशेष गरी दूर्गम क्षेत्रहरुमा कम तौल तथा बढी मूल्य जाने कृषि वस्तुको उत्पादनमा प्राथमिकता दिइनेछ ।

- बजारको माग अनुसारको उपयुक्त परिमाण र गुणस्तरमा कृषि वस्तु उत्पादन गर्ने वृहत् उत्पादन क्षेत्र विकास गरिनेछ । यस्ता पकेट क्षेत्रमा तुलनात्मक लाभ भएका कृषि वस्तुहरुको उत्पादनमा प्राथमिकता दिइनेछ । यस्ता क्षेत्रमा प्रविधि एवं प्राविधिक सेवा तथा कृषि सडक, ग्रामीण विद्युतीकरण, सिंचाई, कृषि ऋण, बजार व्यवस्था जस्ता अन्य सुविधाहरु एकीकृत रुपमा परिचालन गरिनेछ ।
- शिक्षित बेरोजगार युवाहरुलाई कृषि पेशामा आकृष्ट गर्न कृषि व्यवसाय स्थापना तथा संचालन तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
- कृषि उद्यमी/व्यवसायी एवं प्रगतिशील कृषक तथा सम्बद्ध संघ संस्थाहरुको गुनासा एवं सुझावहरुको विश्लेषण गरी निकास दिन र विश्व व्यापार संगठन, क्षेत्रीय व्यापार संगठन जस्ता बाह्य निकासी बजार सम्बद्ध संगठनहरुसँगका प्रतिबद्धताहरु र आयात प्रतिस्थापन तथा निकासी प्रवर्द्धनमा क्रियाशील रहन कृषि उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको प्रभावकारी परिचालन गरी कृषि व्यावसायिकरणलाई टेवा पुऱ्याइनेछ ।
- बजार सूचना प्रणालीको विकास, विस्तार र प्रवाह गर्ने कार्य निजी एवं सहकारी क्षेत्र तथा स्थानिय निकायहरुसँग साझेदारीमा समेत संचालन गरिनेछ ।
- कृषि वस्तुहरुको व्यावसायिक उत्पादनलाई बजार अवसरको सुनिश्चितता दिन सम्भाव्य उत्पादन थलो नजिक संकलन केन्द्र र सम्भाव्य घना उपभोक्ता नजिक संगठित बजारको सुनिश्चितता दिनको लागि निजी तथा सहकारी क्षेत्रको लागत सहभागिता र व्यवस्थापमा रहने गरी सुविधायुक्त कृषि थोक बजार तथा हाट बजारहरुको विकास तथा विस्तारमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।
- खेतीयोग्य जग्गाको खण्डीकरण नियन्त्रण र वैज्ञानिक भू-व्यवस्थापन (चक्लाबन्दी) लाई स्थानिय निकायको सहयोगमा समेत व्यवस्थित गरिनेछ ।
- कृषि सम्बद्ध निकायहरुबीच सहभागितात्मक एवं समन्वयात्मक रुपमा योजना तर्जुमा, कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा अनुगमन गराई यो नीति कार्यान्वयन गराउन राष्ट्रियस्तरमा राष्ट्रिय कृषि विकास समिति रहनेछ । राष्ट्रिय कृषि विकास समितिलाई सघाउन केन्द्रमा केन्द्रीय कृषि विकास कार्यान्वयन समिति र क्षेत्रीयस्तरमा क्षेत्रीय कृषि विकास समिति रहने छन् । स्थानिय तहमा गाउँ विकास समिति र जिल्ला विकास समितिहरुलाई स्थानिय स्वायत्त शासन ऐन अनुरुप योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा जिम्मेवार बनाइने छ । जिल्ला तहमा जिल्ला कृषि विकास समिति र गाउँ विकास समिति तहमा कृषि समिति रहनेछन् । यिनले स्थानिय निकायहरुलाई यो नीतिको कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नमा सघाउने छन् । राष्ट्रिय कृषि विकास समिति र स्थानिय निकायहरुलाई राष्ट्रिय कृषि श्रोत केन्द्रहरुले प्राविधिक पृष्ठपोषणको सुनिश्चितता दिने छन् ।

२.२ कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २००६

व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरुको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने उद्देश्य अनुरुप कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यलाई गति प्रदान गर्न लागू गरिएको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २००६ का उद्देश्य यस प्रकार रहेका छन्:

- बजारमुखी र प्रतिस्पर्धात्मक कृषि उत्पादन गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।
- कृषिजन्य उद्योगको विकास गरी आन्तरिक बजार तथा निर्यात प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याउने ।
- कृषिको व्यावसायिकरण गरी गरिबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउने ।

उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि नीतिगत व्यवस्था गरिएकोमा निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित केही प्रमुख व्यवस्थाहरु यस प्रकार रहेको छ:-

- औद्योगिक नीति अनुरुप स्थापना हुने विशेष आर्थिक क्षेत्रहरुसँग समन्वय गरी बजारको माग अनुसार विशेष उत्पादन क्षेत्र जस्तै व्यावसायिक बाली/वस्तु उत्पादन क्षेत्र, प्राङ्गारिक/विषादिरहित उत्पादन क्षेत्र, निर्यातमूलक बाली/वस्तु उत्पादन क्षेत्रहरुको किटान गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- कृषिजन्य व्यवसायको लागि आवश्यक पर्ने विभिन्न उपकरणहरु, कृषि यन्त्र आदिमा आयात गर्दा सम्बन्धित निकायको सिफारिशमा व्यवसाय स्थापना भएको १० वर्षसम्म ७५ प्रतिशत भन्सार छुट दिईने छ ।
- शीत भण्डार, कृषि थोक बजार एवं संकलन केन्द्रको संचालनमा लाग्ने विद्युत महशुलमा उद्यम/व्यवसाय स्थापनाको १० वर्षसम्म २५ प्रतिशत रकम छुट दिईने छ ।
- गुणस्तर प्रमाणिकरण गर्न सरकारी तथा निजीस्तरबाट एकृडिएटेड इन्डिपेन्डेन्ट एनालिटिकल लेबोरेटरी (Accrediated Independent Analytical Laboratory) हरुको स्थापना र विकासलाई प्रोत्साहन गरी उनीहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सहयोग गरिने छ ।
- विदेश स्थित नेपाली राजदूतावास मार्फत् निर्यात बजारको सूचना प्रवाह एवं प्रवर्द्धन कार्यलाई सघाउ पुऱ्याइने छ ।
- तुलनात्मक लाभका अवसरहरुको उपयोग गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्न वैदेशिक बजारको मागको खोजी गरी प्राप्त सूचना/प्रविधि हस्तानतरण तथा प्रसार गरिने छ ।
- कृषि व्यवसाय सम्बन्धी नीतिगत बाधा कठिनाईहरुको समाधानमा पहल गर्न र नीतिगत सुधारका लागि सरकारलाई सुझाव दिन सरकारी तथा निजी क्षेत्रको संलग्नतामा राष्ट्रिय कृषि नीतिमा उल्लेख भए अनुरुप उच्चस्तरीय कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको व्यवस्था गरिने छ ।

२.३ नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१०

नेपालको निर्यात क्षेत्रको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने हेतुले नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० को प्रार्दुभाव भएको हो । नेपालमा सफल र प्रतिस्पर्धी निर्यात क्षेत्रको निर्माणका लागि मुख्य रुपमा विद्यमान चुनौतीहरु जस्तै, आयात निर्यात कर सम्बन्धी बाधा व्यवधान (Tariff and Non-Tariff Barriers-NTB), सहयोगी संस्थाहरुको विकास, निर्यातकर्ताहरुको आपूर्ति क्षमता र वैदेशिक विकास सहयोगी संस्था जस्ता चुनौतीहरुलाई सम्बोधन गर्नका लागि नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० का चारवटा उद्देश्यहरु यस प्रकार थिए:

- व्यापार सम्झौता (खासगरी द्विपक्षीय) लाई सुदृढ गर्ने ।

- देशभित्र रहेका कर सम्बन्धी बाधा व्यवधानहरु (NTB) र व्यावसायिक सहयोगी संस्थाहरुको प्राविधिक क्षमता सुदृढ गर्ने ।
- निर्यातजन्य सम्भाव्य वस्तु र सेवाहरुको निर्यात क्षमतालाई सुदृढ गर्ने ।
- व्यापार सम्बन्धी प्राविधिक सहयोग, व्यापारका लागि आवश्यक रकम, र नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि सरकारका विभिन्न निकायहरुको क्षमतालाई सुदृढ गर्ने ।

उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि यस रणनीतिले १२ वटा वस्तु र ७ वटा सेवाहरुलाई तिनीहरुको निर्यात अवस्थाको प्रारम्भिक मूल्याङ्कनको आधारमा पहिचान गरेको थियो । जस अनुसार १२ वटा वस्तुहरु मध्ये ७ वटा वस्तुहरु जस्तै अलैंची, अदुवा, मह, मुसुरो, चिया, तयारी चाउचाउ र औषधीय तथा सुगन्धित वस्तुलाई प्राथमिकताप्राप्त निर्यातजन्य सम्भाव्य कृषिवस्तुको रुपमा छानिएको थियो ।

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० मूलभूत रुपमा नेपाल व्यापार र प्रतिस्पर्धात्मक अध्ययन, २००४ को संशोधित संस्करणको रुपमा अपनाईएको थियो जसले १२ वटा वस्तु र ७ वटा सेवाहरुको विकासमा ध्यान दिई व्यापारलाई समावेशी र समतामूलक बनाई सरकारले लिएको गरिबी निवारणको लक्ष्यलाई केहीहदसम्म टेवा पुऱ्याउन योगदान दिने प्रयास गऱ्यो । तर क्षेत्रगत नीतिहरुको कार्यान्वयन र मूल्य श्रृङ्खलाको विकास, व्यापारलाई मूलधारमा ल्याउने र प्रतिस्पर्धात्मक निर्यात प्रवर्द्धनका लागि गरिएका अथक प्रयासका बावजुद नेपालको निर्यात व्यापार दशकदेखि संतोषजनक देखिएन फलस्वरुप वस्तुहरुको व्यापार घाटा बढेको बढ्यै भयो । नेपालको निर्यात व्यापार अपेक्षाकृत सबल नहुनुमा अन्य धेरै कारक तत्वहरु मध्ये उत्पादनमा कमी हुनु, आपूर्ति पक्ष कमजोर हुनु, न्यून लगानी, अपर्याप्त व्यापार पूर्वाधार र व्यापार सहजीकरणका उपायहरु अवलम्बन नगरिनु प्रमुख रहेका छन् ।

२.४ कृषि विकास रणनीति, २०१५-२०३५

दीर्घकालीन कृषि योजना (१९९५-२०१५) को समाप्ति पश्चात् आगामी २० वर्षसम्म नेपालको समग्र कृषि क्षेत्रलाई दिशानिर्देश गर्न कृषि विकास रणनीति (Agriculture Development Starategy-ADS) को आवश्यकता परेको हो । नेपाल सरकारबाट २६ जुलाई २०१५ मा यो स्वीकृत भएको हो ।

कृषि विकास रणनीति (एडिएस) ले आगामी २० वर्षका लागि नेपालको कृषि क्षेत्रलाई मार्गनिर्देश गर्नेछ । यस अवधिमा नेपालको कृषि क्षेत्रको संरचनामा व्यापक र बहुआयामिक परिवर्तन आउने र कृषि क्षेत्रसँगै कृषि व्यवसायको पनि अभिवृद्धि हुने अपेक्षा गरिएको छ । कृषि र अन्य क्षेत्रहरूबीचको समन्वय खास गरी ग्रामीण क्षेत्रको गरिबी निवारणका लागि महत्वपूर्ण हुनेछ । ती क्षेत्रमा समग्र रूपमा बलियो अर्थतन्त्र, व्यवस्थित ग्रामीण अर्थतन्त्र र रोजगारी सिर्जनाका लागि कृषिमा आधारित गैर-कृषि गतिविधिहरू विकासका न्यूनतम आधार हुने छन् ।

यस परिप्रेक्ष्यमा "***आर्थिक वृद्धिलाई गति दिने, जीवनस्तरलाई माथि उकास्ने, खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा योगदान दिने, खाद्य सम्प्रभुताउन्मुख आत्मनिर्भर, दिगो, प्रतिस्पर्धी तथा समावेशी कृषि क्षेत्र***" भनेर एडिएसको परिकल्पना (Vision) गरिएको छ ।

एडिएस को परिकल्पना पूर्ण गर्नका लागि चार रणनीतिक सम्भागहरूः सुशासन, उत्पादकत्व, नाफामूलक व्यवसायीकरण र प्रतिस्पर्धी क्षमताद्वारा कृषि क्षेत्रको द्रुत विकास गरिने छ । समावेशीकरण (सामाजिक तथा भौगोलिक दुवै) प्रवर्द्धन, प्रतिस्पर्धी क्षमता, दिगोपन (प्राकृतिक स्रोत साधन तथा आर्थिक दुवै), निजी तथा सहकारी क्षेत्रको विकास र बजार पूर्वाधारको सञ्जाल (उदाहरणका लागि कृषि सडक, संकलन केन्द्रहरू, प्याकेजिङ्ग घरहरू, बजार केन्द्रहरू), सूचनाका पूर्वाधार तथा सूचना सञ्चार प्रविधि, र ऊर्जा पूर्वाधारहरू (उदाहरणका लागि ग्रामीण विद्युतीकरण, नवीकरणीय एवं वैकल्पिक ऊर्जाका स्रोतहरू) मार्फत् विकासलाई अगाडि बढाइने छ ।

एडिएस अन्तर्गत ४ सम्भागहरू (Components), ३५ प्रतिफलहरू (Outputs), र २३२ ओटा कृयाकलापहरू (Activities) पर्दछन् । एडिएसका प्रतिफल र क्रियाकलापहरूलाई विभिन्न कार्यक्रमहरूमा – आधार कार्यक्रमहरू (Core Porgrams), खास महत्वका कार्यक्रमहरू (Flagship Programs) र अन्य कार्यक्रमहरू (Other Programs) मा वर्गीकरण गरिएको छ ।

एडिएस तीन फरक-फरक प्रकारका कार्यक्रमहरूः आधार कार्यक्रमहरू, खास महत्वका कार्यक्रमहरू र अन्य कार्यक्रमहरू मार्फत् कार्यान्वयन गरिने छ । आधार कार्यक्रमहरू प्रायः मन्त्रालय वा विभागीय स्तरका निकायहरूमा पहिलेदेखि कार्यरत निकाय मार्फत् कार्यान्वयन गरिन्छन् । खास महत्वका कार्यक्रमहरू नवप्रवर्तित एवं तिनका गतिविधिहरू बहु-क्षेत्रीय प्रकृतिका हुने हुनाले तिनको सञ्चालनका लागि छुट्टै संरचनाहरू आवश्यक पर्दछन् । अन्य कार्यक्रमभित्र ती कार्यक्रम पर्दछन्; जुन हाल कार्यान्वयन गरिंदै आएका भए पनि प्रस्ताव गरिएका खास महत्वका कार्यक्रम र आधार कार्यक्रमभित्र पर्दैनन् । अन्ततोगत्वा एडिएसले खास महत्वका र आधार कार्यक्रम गरी दुई प्रकारका कार्यक्रम मात्र समावेश गर्ने गर्दछ । हाल सञ्चालनमा रहेका अन्य कार्यक्रमहरूलाई आवधिक मूल्याङ्कनको आधारमा नया" खास महत्वका वा केन्द्रीय कार्यक्रमको रूपमा समावेश गर्दै लगिने छ ।

एडिएसले केही प्राथमिकतामा परेका राष्ट्रिय कार्यक्रमहरूको परिकल्पना गर्दछ, जसको वरपर प्रशस्त सहमति, स्रोत र साधन तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन परिचालन हुन सकोस् । यी प्राथमिकताभित्र परेका राष्ट्रिय कार्यक्रमहरूलाई 'एडिएस खास महत्वका कार्यक्रम' भनिएको छ । एडिएस का खास महत्वका कार्यक्रमहरू यस प्रकार छन् :

(क) खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्यक्रम (खापोसुका)

(ख) विकेन्द्रित विज्ञान, प्रविधि तथा शिक्षा कार्यक्रम (विप्रशिका)

(ग) मूल्य श्रृङ्खला विकास कार्यक्रम (मूश्रृविका)

(घ) नव प्रवर्तन तथा कृषि-उद्यमशीलता कार्यक्रम (नकृउका)

कार्यान्वयनका क्रममा एडिएस परिकल्पना अनुरूपको प्रगति अनुगमन गर्नका लागि तय गरिएका विभिन्न सूचक तथा लक्ष्यहरू मध्ये कृषि निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित परिकल्पना गरिएका सम्भाग "***आत्मनिर्भरता***" को सूचकमा खाद्यान्नमा आत्मनिर्भरता तर्फ २०१५ मा रहेको खाद्यान्नमा १६ प्रतिशतको व्यापार घाटालाई बालीनालीको उत्पादन वृद्धि दर प्रति वर्ष २०० भन्दा माथी र जनसंख्या वृद्धिदर १.४०० भन्दा बढी नभएको

मान्यता अनुरुप निरन्तर कम गर्दै २०३५ मा ०-५ प्रतिशत अतिरिक्त निर्यात व्यापार पुऱ्याउने लक्ष्य लिईएको छ ।

त्यसै गरी कृषि निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित परिकल्पना गरिएका सम्भाग "***प्रतिस्पधी***" को सूचकमा कृषि व्यापार संतुलनतर्फ २०१५ मा रहेको सरदर १ खर्ब १२ अर्ब ३० करोड रुपैयाँ (११२३ मिलियिन अमेरिकी डलर) बराबरको व्यापार घाटालाई प्रति वर्ष १२.३०० को निर्यात वृद्धि दर र २.१०० को को आयात वृद्धि दरको मान्यता अनुरुप निरन्तर कम गर्दै २०३५ मा ५० अर्ब ८० करोड (५०८ मिलियन अमेरिकी डलर) रुपैयाँ बराबरको व्यापार बचत गर्ने लक्ष्य लिईएको छ भने कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात तर्फ २०१५ मा रहेको सरदर २५ अर्ब ५० करोड रुपैयाँ (२५५ मिलियिन अमेरिकी डलर) बराबरको निर्यातलाई प्रति वर्ष १२.३०० को निर्यात वृद्धि दरको मान्यता अनुरुप निरन्तर बढाउँदै सन् २०३५ सम्ममा २ खर्ब ५९ अर्ब ८० करोड (२५९८ मिलियन अमेरिकी डलर) रुपैयाँ बराबरको कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात पुऱ्याउने लक्ष्य लिईएको छ ।

एडिएस कार्य-योजना अनुसारका क्रियाकलापहरू अन्तर्गत **खाद्य र कृषि उत्पादनहरूको निर्यातमा वृद्धि प्रतिफल ४.३ सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू** यस प्रकार संचालन हुने छः-

एसपिएस (Sanitary and Phytosanitary Standards), एडी (Antidumping Duties) र सिभिडी (Countervailing Duties) जस्ता मापनहरूको प्रयोग तथा अनुसरण गर्न सक्ने क्षमता सहित पर्याप्त र सञ्चालनमा रहेको आयात/निर्यात व्यवस्थाले आड दिएको निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने एवं अझ फाइदाजनक व्यापार सम्झौताहरू गर्ने क्षमतालाई सबल पार्ने । एडिएसले कृषि व्यापार व्यवसायको सुधारलाई लक्ष्य बनाउन यी उपायहरूको सम्मिश्रणलाई मद्दत गर्ने छः

(क) **व्यापार र वैदेशिक लगानीसँग सम्बन्धित कानुनी उपायहरू ।** निर्यातमैत्री तथा आयातलाई नियमन गर्ने वातावरण सृजना गर्नका लागि आधुनिक व्यापार ऐन अनुमोदन गर्ने । प्रस्तावित व्यापार ऐनमा निम्न कुराहरू हुने छन्: (१) विश्व व्यपार संगठन अन्तर्गत अनुमति प्राप्त तर नेपालमा अनुमोदन नभइसकेको उचित तथा अनुचित व्यापार सुरक्षा उपायहरू अवलम्बन गर्न सक्ने क्षमता अनुसार आयातको नियमन । यी उपायहरूमा व्यापार सन्तुलनका कारणहरू या अनुदान सहितको आयात या नेपाली उत्पादकहरूलाई हानि गर्ने फालिएका उत्पादनहरूको आयातलाई निस्तेज पार्ने आदि पर्दछन् । (२) वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र अन्तर्गत वा कृषि विकास मन्त्रालयमा नै कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धन निकायको गठन ।

(ख) **वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धन गर्ने ।** लगानीको वातावरण सुधारमा योगदान पुऱ्याउन, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीलाई सहजीकरण एवं नियमन गर्न र कृषि क्षेत्रमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धन एवं आकर्षण गर्न एडिएसले उद्योग मन्त्रालय र नेपाल लगानी बोर्डसँग निकटमा रहेर अन्तरक्रिया गर्ने छ ।

१. कृषिमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी ल्याउनका लागि उपयुक्त नियमहरू तर्जुमाका निमित्त पाठ सिक्न तथा सुझाव प्राप्त गर्न नेपाल र एसियाका अन्य देशहरूको कृषिमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी माथि एक अध्ययन कमिसन गर्ने ।

२. कृषि र कृषि व्यवसायहरूमा वैदेशिक लगानीलाई सुविधाहरू दिई लगानी प्रवर्द्धन गर्ने लगानी ऐनहरू र नियमनहरू अनुमोदन गर्ने ।

३. घरेलु कृषकहरूको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न एडिएसले प्राथमिक उत्पादन गतिविधिहरूका लागि वैदेशिक प्रत्यक्ष लगानी खुल्ला गर्ने छैन ।

(ग) संस्थागत उपायहरू:

१. छोटो अवधिका लागि कृषि विकास मन्त्रालय भित्रै अन्तर्राष्ट्रिय कृषि व्यापार डिभिजन खडा गर्ने । उक्त डिभिजनमा निम्न फाँटहरू रहने छन् : एउटा फाँट विश्व व्यापार संगठन सम्बन्धी (हाल यो कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा तथ्याङ्क अन्तर्गत छ), एउटा फाँट एसपिएस इनक्वायरी प्वाइन्टको (हाल खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग अन्तर्गत) रूपमा काम गर्न, एउटा फाँट अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रवर्द्धनका लागि । यसले मापदण्ड, निर्यात अवस्था, निर्यात सुविधाहरू, बजार सूचना तथा रणनैतिक वस्तुहरू (जस्तै चिया) लागि लिलामी बजार निर्माण गर्ने आदिजस्ता विषयहरूमा कृषि उत्पादनहरूका निर्यातकर्ताहरूको लागि केन्द्रविन्दुको (Focal point) रूपमा काम गर्छ । यो फाँटले नीतिगत मुद्दाहरूमाथि कृषि विभाग (जसले बढी कृषकहरूको प्रसारमा ध्यान दिन्छ) अन्तर्गतको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय अन्तर्गतको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रवर्द्धनका लागि विद्यमान कार्यक्रमले भन्दा फरक तवरले ध्यान केन्द्रित गर्ने छन्; पशु सेवा विभागको बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालयलाई उस्तै कार्य आवश्यक पर्ने छ र वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको व्यापार सहजीकरण इकाईसँग समन्वय गर्ने छ ।

२. मध्यम अवधिमा निम्न अतिरिक्त उपायहरू मार्फत व्यापार सम्झौता क्षमता सबल पार्ने : (१) सम्झौतामा सहभागी समूहहरूलाई प्रशिक्षण प्रदान गर्ने; (२) सम्झौता गर्ने एजेन्डाहरूको अर्थमाथि अध्ययन सञ्चालन गर्ने र (३) सरोकारवालाहरूको छलफलहरूलाई संस्थागत गर्ने ।

३. एडिएस को क्षेत्रभन्दा परको विनिमय दर सम्बन्धी बृहत् आर्थिक नीतिबारे एक समीक्षात्मक सुझाव दिनका लागि भारतसँग जोडिएको हाम्रो विनिमय दर नीति तथा नेपालको कृषि सांस्कृतिक क्षेत्रमा यसको प्रभावलाई दीर्घकालमा पुनरावलोकन तथा मूल्याङ्कन गर्ने ।

४. व्यापार शाखाको व्यापार सूचना सङ्कलन क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

(घ) छोटा तथा मध्यम अवधिका लागि अन्तर्राष्ट्रिय उपायहरू:

१. छोटा अवधिमा व्यापार सम्झौताको सही कार्यान्वयनका लागि व्यापार साझेदारहरूसँग संवादमा (भन्सार कर अधिकारीहरूको संयुक्त गोष्ठी) संलग्न हुने ।

२. मध्यमकालमा नेपालका व्यापार सम्झौताहरूका निम्न पक्षहरूको पुनरावलोकन गर्ने: (अ) नेपालको द्विपक्षीय र बहुपक्षीय व्यापार सम्झौताहरूमा भन्सार कर र कोटा छुट भएको उत्पादनको कभरेज (आ) नेपाली निर्यातका प्राविधिक कठिनाइहरू; (इ) तेस्रो पक्षद्वारा नेपाली एसपिएस प्रमाणीकरणको पहिचान; (ई) नेपाल भारत व्यापार सम्बन्धीको पारस्परिक भन्सार छुट सूचीबाट दलहन तथा बागवानी उत्पादनहरूलाई हटाउने; (उ) साफ्टा (South Asiam Free Trade Area) अन्तर्गतको व्यापार साझेदारहरूको नकारात्मक सूचीबाट कृषिजन्य उत्पादनहरूलाई हटाउने; (ऊ) यस क्षेत्रका देशहरूसँग द्विपक्षीय तुलनात्मक रूपमा फाइदाजनक व्यापार सम्झौताहरूलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउने; (ए) कर संरचनामा विद्यमान निर्माणमुखी विभेद उन्मुलन कम गर्ने र (ऐ) निर्यातमा सुविधा दिने पद्धतिको पुनरावलोकन गर्ने ।

२.५ नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१६

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१६ नेपालको तेश्रो व्यापार एकीकृत रणनीति हो । यसले देशको निर्यात क्षेत्रले सामना गरिरहेको उत्कृष्ट व्यापार र प्रतिस्पर्धात्मक चुनौतीका बारेमा सम्बोधन गर्न खोजेको छ । यसले १२ वटा वस्तु तथा सेवाहरुमा सम्भाव्यता तथा मूल्य श्रृङ्खला विकासको पहिचान गरेको छ । जस अनुसार कृषिजन्य वस्तुमा ४ वटा वस्तुहरु जस्तै अलैंची, अदुवा, चिया र औषधीय तथा सुगन्धित वस्तुलाई प्राथमिकताप्राप्त निर्यातजन्य कृषिवस्तुको रुपमा कायम गरिएको छ ।

नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति २०१६ लाई वाणिज्य नीति, २०१५ को परिपुरकका रुपमा तयार गरिएको छ । प्राथमिकताप्राप्त सम्भाव्य निर्यातजन्य वस्तुहरुको मूल्य श्रृङ्खला विकास सुदृढिकरण तथा व्यापारको अवस्थामा सुधार ल्याई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा निर्यातजन्य सम्भाव्यता भएका वस्तु तथा सेवाहरुको योगदान बढाउँदै लैजाने यसको लक्ष्य रहेको छ । ती लक्ष्य प्राप्तिका लागि निर्यात प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित समस्या र चुनौतीको सामना गर्न यस रणनीतिका उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेको छः-

- व्यापार तथा निर्यातजन्य वातावरणलाई सुदृढ गर्ने ।
- प्राथमिकताप्राप्त वस्तुहरुको विकासमा ध्यान दिने र त्यसको आपूर्ति क्षमता सुदृढ गर्ने
- अन्तर-निकाय समन्वय, व्यापार सम्झौता र संस्थागत क्षमता सुदृढ गर्ने
- व्यापार सम्बन्धित पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा सुधार गर्ने

उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि यस रणनीतिले निम्नलिखित कार्ययोजनामा ध्यान दिएको छः-

- व्यापारिक छलफल सहितको व्यापारका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- लगानी तथा व्यापारका लागि वातावरण तयार गर्ने ।
- व्यापार तथा पारवहन सुविधा विस्तार गर्ने ।
- मानक तथा प्राविधिक नियमावली कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- स्वच्छता मापदण्ड कायम गर्ने गराउने ।
- बौद्धिक सम्पत्तिको हक स्थापित गर्ने ।
- सेवामूलक व्यवसाय सम्बन्धी समस्याहरु निराकरणका प्रयास गर्ने ।

२.६ अलैंची नीति, २०१७ (मस्यौदा)

अलैंची मूल्य श्रृङ्खलाको दीगो विकास मार्फत् रोजगारी अभिवृद्धि र आय वृद्धि मार्फत् आर्थिक रुपान्तरण गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउने दूरदृष्टिका साथ अलैंचीको उत्पादन, उत्पादकत्व, गुणस्तर र मूल्य अभिवृद्धि गरी प्रशोधन, वस्तु विविधिकरण र बजारीकरणको माध्यमबाट निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य बोकेको यस नीति लागू भएपछि प्रभावकारी उत्पादन प्रणालीको विकास गर्न, अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा नेपाली अलैंचीको चिनारी, गुणस्तरको निश्चितता गरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारको मागलाई दृष्टिगत गर्दै वस्तु विविधिकरणको अवसरलाई उपयोग गरी प्रशोधित अलैंचीको निर्यात प्रवर्द्धनमा सहयोग हुनेछ ।

२.७ राष्ट्रिय चिया नीति, २०००

चियाको उत्पादन, प्रशोधन एवं व्यापारीक कारोबारमा निजीक्षेत्रको सहभागिता अभिवृद्धि गरी देशमा उपलब्ध संभावनाको दिगो र व्यवस्थित उपयोगद्वारा आय आर्जन तथा रोजगारीको अवसरमा वृद्धि एवं वैदेशिक मूद्रा आर्जन गर्ने भरपर्दो श्रोतको रुपमा चियाको विकास गर्न उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बार्ड ऐन, २०४९ अनुरुप सरकारले सन् २००० (वि.सं.२०५७ साल) मा राष्ट्रिय चिया नीति लागु गरेको हो ।

आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिका लागि लक्ष्यहरु यस प्रकार निर्धारण गरिएको छ:

१. चिया खेतीले ढाकेको क्षेत्रफल आगामी ५ वर्षमा ४०८७५ हेक्टर पुऱ्याउने ।
२. कूल चियाको उत्पादन आगामी १० वर्षमा ४६१११००० के.जी पुऱ्याउने ।
३. शुरुको ५ वर्षको अवधिमा थप ७९३१० जना नेपालीलाई रोजगारीका अवसरहरु उपलब्ध गराउने ।
४. अर्थोडक्स चियाको उत्पादन कूल उत्पादनको ६५ प्रतिशत सम्म पुऱ्याउने ।

लक्ष्य प्राप्तिका लागि तोकिएको नीति तथा कार्य नीतिहरु मध्ये मुख्य मुख्य कार्यनीति देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

- चिया उत्पादन तथा प्रशोधनका लागि प्रवाह गरीएको ऋण पहाडमा अर्थोडक्स तथा हरियो चियालाई ७ वर्ष र तराईमा सी.टी.सी. चियालाई ५ वर्षसम्म ग्रेस पिरीयड दिने ।
- सम्भाव्यता अध्ययनको आधारमा कम्तीमा ३००० रोपनी क्षेत्रफलमा चिया खेती हुने ठाउँलाई चिया क्षेत्र घोषणा गरी ति ठाउँमा विद्यूत, संचार सेवा र कृषि सडक जस्ता पूर्वाधार विकास गर्न प्रँथमिकता दिने ।
- चियाको बजार तथा व्यापार प्रवर्द्धनका लागि कृषि मन्त्रालय, कृषि उद्यम केन्द्र, व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र, नेपाली राजदुतावास तथा वैदेशिक नियोगहरुसंग समन्वय गरी चिया निर्यात अभिवृद्धि कार्य परिचालन गरिने ।
- स्वदेशी चियाको ब्राण्डहरु विकसित तथा स्थापित गर्दै लान प्याकिङ्ग उद्योगलाई समयोचित सुधार गर्न प्रोत्साहित गरिने ।
- खुला चिया भन्दा मुल्य अभिबृद्धि भएको प्याकेट चियालाई बिक्री वितरण तथा निर्यात गर्न प्रोत्साहित गरिने ।
- यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि संस्थागत व्यवस्था अन्तर्गत एउटा राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्डको गठन गरिएको छ जसले चिया व्यवसायको निरन्तर विकासको लागि निजी क्षेत्रको समेत सहभागीताबाट एक स्वायत्त संस्थाको रुपमा कार्य गर्नेछ ।

खण्ड-३

कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनका सबल र दूर्बल पक्षको विश्लेषण

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१० र २०१६ ले औल्याएको नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका वस्तुहरु जस्तै अलैंची, अदुवा, चिया, मुसुरो र कृषिजन्य सुगन्धित वस्तुहरुको तथा NTIS मा नपरेका सुपारी, खाद्यान्न (धान) तथा फलफूल (सुन्तला) बालीका सबल पक्ष तथा दूर्बल पक्ष र यी वस्तुहरुको निर्यातका अवसरहरु तथा नेपालबाट भारत लगायत अन्य देशहरुमा निर्यात गर्दा आई पर्ने समस्या तथा सामना गर्नुपर्ने चुनौतीहरुको विश्लेषण यस अध्ययनमा गरिएको छ:-

३.१. अलैंची	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ नेपाल सबैभन्दा ठूलो उत्पादक तथा निर्यातक देश हो । ▪ उच्च मूल्य र कम आयतन भएको बाली जसको माग विश्व बजारमा बढ्दै गएको छ । ▪ धेरै मानिसहरुलाई रोजगारी र आम्दानी दिन सक्ने जसमा महिलाहरुको सहभागिता बढी हुने गर्दछ । ▪ मध्य-पहाडी क्षेत्र यसको खेतीका लागि भौगोलिक तथा हावापानीको हिसाबले उपयुक्त छ । ▪ यसको खेतीले भू-क्षयलाई रोक्न सहयोग पुगी वातावरण संरक्षणमा मद्दत गर्दछ ।	▪ अनुसन्धान र विकासको राम्रो तादाम्यता नभएको । ▪ विज्ञहरुको कमी रहेको । ▪ सुकाउने आधुनिक प्रविधि तथा भण्डारण घरको अभावले मूल्य अभिवृद्धि गर्न नसकिएको । ▪ जातिय गुणस्तर र उन्नत किसिमको बीउ तथा बेर्नाको अझै अभाव रहेको । ▪ आन्तरिक क्वारेन्टाइन प्रणालीको कमी रहेको । ▪ तन्तु प्रविधिबाट उत्पादित बेर्नाको कमी हुनुका साथै मूल्य पनि बढी रहेको अवस्था रहेको । ▪ कृषक स्तरबाट अलैंची संकलन तथा निर्यातमा पारदर्शिता कायम गर्न वेयरहाउस (Warehouse) वा अन्य रजिष्टर्ड कम्पनी नभएको । ▪ अलैंची कृषकको मोलतोल गर्ने क्षमता (Bargaining power) को विकास हुन नसकेको ।
अवसर	**चुनौती**
▪ मध्य-पहाडी भागमा क्षेत्र विस्तार गर्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको । ▪ उत्पादकत्व बढाउने प्रचुर सम्भावना रहेको । ▪ मूल्य अभिवृद्धि गर्न प्रशोधनका सुविधाहरु बढाउन सकिने । ▪ तन्तु प्रविधिबाट रोगरहित बिरुवा उत्पादन गर्न सकिने । ▪ तेश्रो मुलुकमा समेत यसको मूल्य उच्च रहेको ।	▪ अलैंची बालीमा आइपर्ने रोग कीराको व्यवस्थापन गर्न । ▪ मूल्य निर्धारणको लागि क्षमता विकास गर्न तथा ठूला व्यापारीहरुको एकाधिकार अन्त्य गर्न । ▪ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कायम गर्न । ▪ नेपाली अलैंचीको आफ्नो ट्रेडमार्कबाट बिश्व बजारमा बिक्री गर्ने सँस्थागत तथा संगठनात्मक क्षमता विकास गर्न ।

३.२. अदुवा	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ साना कृषकहरुलाई रोजगारी र आयश्रोतको राम्रो श्रोत ▪ विश्वमा भारत र चीन बाहेक तेश्रो ठूलो उत्पादक राष्ट्र रहेको । ▪ अरु कृषि बालीसँग अन्तरबालीको रुपमा उत्पादन गर्न सकिने । ▪ भौगोलिक तथा जलवायुको हिसाबले ठूलो क्षेत्रमा लगाउन सकिने । ▪ विश्व बजारमा नेपाली उत्पादनलाई उच्च गुणस्तरको मानिने । ▪ विविध उत्पादन तथा प्रयोगमा आउन सक्ने ।	▪ उच्च गुणस्तरीय बीउको अझै कमी रहेको । ▪ रोगको कारणले उत्पादनमा ठूलो नोक्सानी व्यहोर्नु पर्ने अवस्था विद्यमान रहेको । ▪ प्रशोधन र भण्डारणको सुविधामा कमी । ▪ सबै किसिमको जाँच गर्ने स्तरीय प्रत्यायन प्रयोगशाला (Accrediated Lab) को अभाव रहेको । ▪ विषय विशेषज्ञहरुको सिमितता रहेको । ▪ बाहिरबाट हुने अवैध आयातको नियन्त्रण वा व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
अवसर	**चुनौती**
▪ विश्व बजारमा माग वृद्धि भइरहेको ।	▪ राइजम रट र राइजम फ्लाई जस्ता रोग कीराको प्रकोप

▪ क्षेत्र विस्तार र उत्पादकत्व वृद्धिको प्रशस्त सम्भावना रहेको । ▪ यसमा रहेको ओलेरेसिन र तेलको कारणले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको । ▪ आयुर्वेदिक औषधि उत्पादन र अन्य प्रयोजनको लागि माग वृद्धि भइरहेको ।	रहेको र यसको नियन्त्रणमा कठिनाई । ▪ मूल्यमा उतार चढाव भई रहने । ▪ सस्तो र गुणस्तरीय अदुवा छिमेकी देशमा उत्पादन हुँदा बजारको हिस्सामा कमी आउन सक्ने ।

३.३. चिया	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ विशेष प्रकारको भौगोलिक बनावट र जलवायुले गर्दा खेतीको लागि उपयुक्त । ▪ बलियो र कामयाब किसानहरुको सहकारी संस्था रहेको ▪ धेरै चिया उद्योगहरुले अर्गानिक चिया उत्पादन गर्ने गरेको । ▪ चियासँग सम्बन्धित संघ संस्थाहरुले यसको विषयमा जागरण र पैरवी गर्न सक्ने क्षमता राख्दछन् । ▪ राष्ट्रिय चिया नीति कार्यान्वयनमा आइसकेको । ▪ नेपाल सरकारले चियाको उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरणमा ध्यान दिएको अवस्था ।	▪ विश्व बजारमा यसको ब्राण्ड/लोगो प्रख्यात भइनसकेको । ▪ बजारीकरणको राम्ररी प्रचार प्रसार भइनसकेको अवस्था । ▪ अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको Accrediated प्रयोगशालाको कमी रहेको । ▪ अनुसन्धान, विकास र तालिम दिने संघ/संस्थाहरुको सिमित उपस्थिति । ▪ हरियो चियापत्तीको भाउ निर्धारणमा वैज्ञानिक र पारदर्शी तौरतरिका नभएको । ▪ उपभोक्ताको माग पूर्ति गर्ने गरी उत्पादनहरु आउन नसकेको अवस्था ।
अवसर	**चुनौती**
▪ क्षेत्र विस्तारको प्रशस्त सम्भावना रहेको । ▪ रोजगारीको अवसर रहेको । ▪ नेपाली चियाको विश्व बजारमा माग भैरहेको । ▪ अर्गानिक प्रमाणिकरण भएका क्षेत्रहरुमा विस्तार भइरहेको । ▪ विश्व बजारमा अर्गानिक चियाले राम्रो भाउ पाइरहेको । ▪ उत्पादनमा विविधता ल्याउन र स्थान विशेष (Niche) उत्पादनले केही बजार क्षेत्रमा उच्च मूल्य पाउने ।	▪ मूख्य चिया उत्पादक राष्ट्रहरु चीन, भारत, बंगलादेश तथा श्रीलंकासँग प्रतिस्पर्धा गर्नु पर्ने । ▪ मूल्यमा उतार चढाव भइरहने । ▪ केही विशिष्ट बजारहरुमा अधिकतम विषादि अवशेष स्तर (Maximum Residue Level-MRL) जस्ता नियमनहरु पूरा गरी माग आपूर्ति गर्न कठिनाई हुने ▪ मजदुर संगठनले गर्दा समय समयमा कठिनाई हुने गरेको । ▪ बजारको एकाधिकार विशेष गरेर भारत सँगको निर्भरता बढी रहेको ।

३.४. औषधिजन्य तथा सुगन्धित वस्तु (MAPs)	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ स्थानिय जंगलबाट संकलन हुने यी वस्तुहरु जैविक (Organic) हुनुका साथै आफ्नै विशेष गुण भएका हुने । ▪ धेरै बाली/जातहरु हिमालय क्षेत्रबाट उत्पादन भएका हुने । ▪ धेरै प्रकारका वनस्पतिहरु नेपालमा नै पाइने । ▪ दूर्गम क्षेत्रका अधिकांश बासिन्दाहरुलाई रोजगारी र आम्दानीको श्रोत हुने । ▪ धेरै अध्ययन र दस्तावेजीकरण, मूल्य श्रृंखलाको विषयमा अध्ययन भैसेकेको अवस्था ।	▪ मौजुदा जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा सदुपयोग गर्ने किसिमका नीतिगत, संस्थागत तथा संरचनागत पूर्वाधारहरुको कमीले गर्दा उपयोग हुन नसकेको । ▪ असल कृषि र संकलन प्रकृया सुनिश्चित गर्न नीति तथा कार्यान्वयन पक्षको कमी रहेको । ▪ धेरै कम वानस्पतिक वस्तुहरुको भर्खरै मात्र खेती गरी उत्पादन शुरु गरिएको । ▪ प्रशोधन र भण्डारण विधिको अभाव । ▪ निर्यातको लागि छिमेकीसँग निर्भरता रहेको । ▪ भन्सार नाकाहरुमा गुणस्तरीय प्रयोगशालाहरुको कमी । ▪ अपर्याप्त कीट जोखिम विश्लेषण (Pest Risk Analysis) र फ्यूमिगेशन सुविधामा कमी ।
अवसर	**चुनौती**
▪ विश्व बजारमा अर्गानिक हर्बस्को माग बढी रहेको । ▪ क्षेत्र विस्तार हुने प्रशस्त सम्भावना रहेको । ▪ वैज्ञानिक तरिकाको संकलन, प्रशोधन र भण्डारणले विश्व बजारको हिस्सा बढाउन सक्ने ।	▪ दीगो संकलन विधिको ज्ञानको कमी । ▪ जथाभावी टिप्ने/संकलन गर्ने आदतले गर्दा कतिपय विशेष किसिमका जातहरुको लोप हुने अवस्था । ▪ बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण (Intellectual Property Protection-IPP) को कमजोरीले गर्दा स्थानिय अधिकार संरक्षण गर्न ।

३.५. दलहन (मुसुरो)	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ विश्व बजारमा नेपाली मुसुरोको पाँचौं स्थान रहेको । ▪ दक्षिण एशिया र मध्य-पूर्वी क्षेत्रमा अन्य प्रकार र रंगको भन्दा नेपाली मुसुरो नै रुचाइएको । ▪ निर्यातको लामो अनुभव नेपालसँग रहेको । ▪ नेपालको १० वटा जिल्लाबाट मात्र मुसुरो उत्पादनको ८० प्रतिशत प्राप्त हुन भएकोले प्रशोधन नगरिएको दाल सजिलै उपलब्ध हुने । ▪ औसत उत्पादन भारतको भन्दा राम्रो रहेको । ▪ धान लगाएको जमीनमा त्यसमा रहेको चिस्यानको मात्रा हेरी साना कृषकहरुले पनि सजिलै खेती गर्न सकिने जसको लागि छुट्टै मलखाद, सिंचाई र जोताईको आवश्यकता नपर्ने ।	▪ आवश्यक परेको समयमा विशेष विशेषज्ञहरुको उपलब्धता नहुने । ▪ समय समयमा कृषि मजदुरको अभाव हुने गरेको । ▪ गुणस्तरीय उत्पादन सामाग्रीको अभाव हुने गरेको खासगरी उन्नत र गुणस्तरीय बीउ समयमा उपलब्ध नहुने । ▪ उत्पादन क्षेत्रमा सडक संजाल राम्रो नभएको र सुरक्षाको राम्रो प्रत्याभूति नभएको । ▪ निर्यातका कन्टेनरहरु सजिलै उपलब्ध नहुने र उपलब्ध कन्टेनरहरु बढी महंगो हुने गरेको । ▪ स्थानिय स्तरमा संकलन गर्न व्यवस्थित बजारको कमी रहेको ।
अवसर	**चुनौती**
▪ यसका लागि नयाँ र ठूला बजारहरु अगाडी आइरहेका छन् । ▪ व्यापारका लागि प्याकेजिङ्गमा सुधार आइरहेको छ । ▪ खेती लगाउन तथा गुणस्तरीउ उत्पादन गर्न कृषकहरुलाई तालिम दिइएको । ▪ साधारण प्रविधि अपनाएर पनि उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन सकिने । ▪ छिमेकी राष्ट्रहरु-बंगलादेश, पाकिस्तान र श्रीलंकामा बजारको सम्भावना रहिरहेको ।	▪ तुलनात्मक रुपमा कृषि मजदुर लगाउन महँगो हुँदै गएको । ▪ रोगकीराको प्रकोप हुने । ▪ देशमै भाउ वृद्धि भएकोले निर्यातमा बढी चासो नहुने गरेको । ▪ क्यानाडा र अष्ट्रेलियाबाट पनि एशियामा निर्यात भै रहेकोले प्रतिस्पर्धा बढेको । ▪ आयात गर्ने देशहरुले स्वच्छता मापदण्ड (Sanitary and phyto-sanitary measures-SPS) लाई बढी महत्व दिने गरेको ।

३.६. सुपारी	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ नेपालको पूर्वी तराईमा व्यावसायिक खेती भइरहेको । ▪ प्रशोधन पश्चात् लामो अवधि भण्डार गर्न सकिने । ▪ साना किसानहरुले पनि खेती गर्न सक्ने र रोजगारीका अवसरहरु बढाउन सकिने । ▪ खेती गर्ने क्षेत्रफल विस्तार गर्न सकिने । ▪ साना किसिमका प्रशोधन उद्योगहरु स्थापना भएको । ▪ फल बाहेक पातबाट पनि प्लेट, दुना, टपरा आदि बनाउन सकिने ।	▪ पूर्वी तराई बाहेकका अन्य जिल्लाहरुमा सर्भेक्षण नभएको । ▪ आधुनिक किसिमको फल सुकाउने भट्टी नभएको । ▪ विषय विशेषज्ञहरुको कमी रहेको । ▪ जातहरुको सिफारिश र नयाँ जात विकास गर्ने काम शुरु नभएको । ▪ इन्डोनेसिया, मलेशिया, थाईलैण्ड लगायतका देशहरुबाट आयात भै अनौपचारिक रुपमा निर्यात हुने गरेको । ▪ उन्नत बीउ र बिरुवाको कमी रहेको । ▪ गैह्र कानूनी आयात नियन्त्रण हुन नसक्नु । ▪ आन्तरिक उत्पादन बढाएर निर्यातबाट हुने आम्दानी तथा आयात गर्दा प्राप्त हुने राजश्व बीचको अन्तर अध्ययन गरेर आयातको राजश्व भन्दा निर्यातबाट हुने आम्दानी बारे राज्य सजग हुन नसक्नु ।
अवसर	**चुनौती**
▪ खेती विस्तार गर्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको । ▪ उत्पादकत्व बढाउन प्रशस्त सम्भावना रहेको । ▪ मूल्य अभिवृद्धि गर्न विभिन्न प्रशोधित वस्तुहरु तयार गर्न सकिने ।	▪ विदेशवाट आयात हुने सुपारीवाट स्वदेशी सुपारीको वजारमा हस्तक्षेपले गर्दा निर्यातमा आउन सक्ने परिमाणात्मक तथा गुणात्मक समस्यालाई व्यवस्थापन गर्न । ▪ मूल्य स्थिरीकरणको सन्दर्भमा व्यवसायिकता विकास गर्न । ▪ मूल्यमा उतार चढाव भइरहने । ▪ जलवायु परिवर्तन प्रभाव न्यूनिकरण तथा अनुकूलनको लागि पूर्व तयारी गर्न ।

३.७. खाद्यान्न (धान)	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ पूर्व मेची देखि पश्चिम महाकाली सम्मको तराई क्षेत्र खेतीको लागि उपयुक्त रहेको ।	▪ अन्तर्राष्ट्रिय स्रतमा प्रतिस्पर्धा गर्ने किसिमका मसिना तथा वासनादार जातहरु विकास नभएको ।

३.७. खाद्यान्न (धान)	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ अनुसन्धानबाट सुख्खा देखि पानी जम्ने (Submerged Land) जग्गाहरुमा समेत खेती गर्ने जातहरुको विकास भएको । ▪ विषय विशेषज्ञहरुको उपस्थिति रहेको । ▪ विश्व बजारमा नेपाली उत्पादन मन पराउने गरेको । ▪ विगतमा धान-चामल निर्यात कम्पनी संचालनमा आएको ।	▪ नेपालमा बढी मोटा जातको खेती हुने गरेको तर उपभोक्ताले बढी मसिनो, लाम्चो तथा वासनादार चामल खोज्ने गरेको । ▪ धान कुट्ने आधुनिक किसिमका मिलहरुको कमी रहेको ▪ सिंचित क्षेत्रफल कम रहेकोले वर्षै पिच्छे उत्पादनमा कमी बेसी हुने गरेको । ▪ लागत, मूल्य र खरिद सम्बन्धी संस्थागत विकासको कमी । ▪ मोहियानी र व्यक्तिगत खेती प्रणालीका कारण जग्गा खण्डीकरण तथा छरिएर रहेको जग्गाले गर्दा सघन उत्पादनमा असर । ▪ खेती प्रणाली प्रायः परम्परागत रहिआएको । ▪ न्यूनतम समर्थन मूल्यको घोषणा र घोषित मूल्यमा खरिदको सुनिश्चितता नहुनु । ▪ कृषकको मोलतोल गर्ने क्षमता विकास गर्न उत्पादन क्षेत्रमा गोदाम घरको अभाव ।
अवसर	**चुनौती**
▪ चैते धानको क्षेत्रफल वृद्धि गर्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको ▪ नेपाली कृषकहरुले मनपराउने बढी उत्पादन हुने, मसिनो, वासनादार धानका जातहरु विकास गर्न सकिने ▪ प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत धानको सुपरजोन, जोन तथा पकेट कार्यक्रमहरु संचालनमा रहेको । ▪ उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने सम्भावना रहेको ।	▪ कृषि भूमिको चकलाबन्दी, आकार संतुलन गरी कृषि प्रणालीलाई आधुनिकिकरण गर्न । ▪ लागत कम गरी प्रतिफल बढाउन । ▪ जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभाव न्यूनिकरण तथा अनुकूलन गर्न ।

३.८. फलफूल (सुन्तला)	
सबल पक्ष	**दूर्बल पक्ष**
▪ मध्य-पहाडी क्षेत्रको ठूलो भू-भाग हावापानी तथा माटोको दृष्टिकोणले खेतीयोग्य रहेको । ▪ अनुसन्धान तथा विकासको लागि सरकारी संयन्त्र रहेको ▪ विषय विशेषज्ञहरुको उपस्थिति सुन्तलामा अन्य फलफूल क्षेत्रको तुलनामा बढी रहेको । ▪ छिमेकी मुलुकहरुमा ठूलो मात्रामा निर्यात हुन सक्ने सम्भावना रहेको । ▪ धेरै जनसंख्यालाई रोजगारी र आम्दानीको श्रोत बन्न सक्ने ।	▪ अनुसन्धान र विकास/प्रसारको तादम्यता मिल्न नसकेर अगौटे र पछौटे जातको प्रविधि कृषकस्तरमा पुग्न नसकेको ▪ ह्रास रोगका कारण धेरै बगैंचा सखाप हुने गरेको । ▪ तन्तु प्रविधिबाट अझै पनि बेर्ना उत्पादन हुन नसकेको ▪ सबै सुन्तला पकेट क्षेत्रहरुमा बाटोको सुविधा नपुगेको
अवसर	**चुनौती**
▪ नेपालमा उत्पादन हुने मौसममा छिमेकी मुलुकमा उत्पादन नहुने । ▪ उत्पादकत्व बढाउन प्रशस्त सम्भावना रहेको । ▪ प्रशोधित वस्तुहरु उत्पादन गरी निर्यात गर्न सकिने । ▪ तन्तु प्रविधिबाट बिरुवा प्रसारण गरी भाइरसजन्य रोगबाट बच्न सकिने ।	▪ छिमेकी मुलुकहरुसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु पर्ने । ▪ रोग कीराको प्रकोप बढ्न सक्ने । ▪ जलवायु परिवर्तनले गर्दा कठिनाई आउन सक्ने । ▪ रोगकीराहरुको आधार तथ्याङ्क (Pest database) तयार गर्नु पर्ने अन्यथा निर्यात गर्न कठिनाई हुने ।

खण्ड- ४

कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संस्थागत संलग्नता

४.१ कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय

देशको आवश्यकता र सम्भाव्यता अनुरुप कृषि विकास सम्बन्धी नीति तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गर्ने मूल उद्देश्य बोकेको यस मन्त्रालयको लक्ष्य व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीबाट उच्च एवं दीगो आर्थिक वृद्धि हाँसिल गरी खाद्य सुरक्षा तथा गरिबी निवारणमा योगदान पुऱ्याउनु रहेको छ । निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रुपान्तरण गरी दीगो कृषि विकासको माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने दृष्टिकोण राखेको यस मन्त्रालयका उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेको छः

- कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाउने ।
- व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरुको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने ।

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७२ मा व्यवस्था भए अनुसार कृषि विकास मन्त्रालयले उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि निम्नअनुसारको कार्य सम्पादन गर्दै आएको छः

- कृषि सम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन
- खाद्यान्न, नगदे बाली (सजिवन तथा रबर प्लान्टसमेत), तरकारी र फलफूल खेतीको विकास तथा प्रवर्द्धन
- कृषि क्षेत्रको व्यावसायीकरण, औद्योगिकीकरण र कृषिजन्य वस्तुको बजार व्यवस्थापन तथा विस्तार
- कृषि क्षेत्रको बीउ, विजन, बिरुवा, माछा आदिको जातको गुणस्तर निर्धारण, प्रमाणीकरण तथा नियमन
- कृषि सेवा सम्बन्धी प्रयोगशालाको सम्बद्धता सम्बन्धी विषय
- संयुक्त राष्ट्रसंघीय खाद्य तथा कृषि संगठन, कृषि विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कोष तथा अन्तर्राष्ट्रिय कृषि संस्थाहरुसँग समन्वय र सहकार्य

४.२ उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय

देशको उद्योग, वाणिज्य र आपूर्तिसँग सम्बन्धित नीति निर्माण, योजना तर्जुमा, कार्यक्रम कार्यान्वयन एवं अनुगमन गर्ने यस मन्त्रालयको लक्ष्य अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रवर्द्धन, औद्योगिक विकास तथा लगानी र खाद्य, उपभोग्य वस्तुहरु र अन्य आवश्यक सामाग्रीहरुको आपूर्ति गरी उपभोक्ताहरुको हक अधिकारलाई सुरक्षित र सुनिश्चित गर्नु रहेको छ । देशको समग्र विकासमा अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेको यस मन्त्रालयको उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेको छः

- राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र गरिबी निवारणमा दीगो योगदान पुऱ्याउन अग्र तथा पृष्ठ सम्बन्धको विकास हुने गरी फराकिलो आधारसहितको व्यापारको विकास गर्ने ।
- विश्व बजारमा मूल्य अभिवृद्धियुक्त वस्तु तथा सेवाको निकासी बढाई व्यापार घाटा कम गर्ने ।
- वाणिज्य क्षेत्रमा नीतिगत, संस्थागत तथा प्रक्रियागत सुधार गरी द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीबाट अधिकतम लाभ लिने ।
- व्यापार र पारवहन सम्वद्ध पूर्वाधारहरुको विकास गरी व्यापारिक कारोबारलाई सरल, सुविधाजनक र लागत किफायती बनाउने ।

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४ अनुसार उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि यस मन्त्रालयलाई तोकिएको कार्यक्षेत्र अनुसार यस मन्त्रालयले देहाय बमोजिमका कार्यहरु सम्पादन गर्दै आएको छ:

- औद्योगिक नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन बनाउने ।
- वैदेशिक लगानी र प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड योजना कार्यान्वयन र नियमन गर्ने गराउने ।
- औद्योगिक प्रविधि विकास र हस्तान्तरण गर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय औद्योगिक संघ/संस्थासँग सम्पर्क र समन्वय गर्ने ।
- पेटेन्ट, डिजाइन, ट्रेडमार्क, भौगोलिक संकेत, औद्योगिक बौद्धिक सम्पत्तिको नीति, कानून, मापदण्ड कार्यान्वयन र प्रवर्द्धन एवं सो सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संघ/संस्थासँग सम्पर्क र समन्वय गर्ने ।
- नापतौल र गुणस्तरसम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन एवं सो सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय निकायसँग सम्पर्क र समन्वय गर्ने ।
- वस्तु, सेवा, प्रक्रिया र प्रणालीको राष्ट्रिय गुणस्तर निर्धारण र प्रत्यायन (Accreditation) बोर्ड्स गठन गर्ने ।
- द्विपक्षीय र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार तथा पारवहन तथा सो सम्बन्धी द्विपक्षीय क्षेत्रीय, उपक्षेत्रीय र बहुपक्षीय वार्ता, सन्धि सम्झौता, कार्यान्वयन र नियमन गर्ने ।
- विश्व व्यापार सँगठन लगायत बहुपक्षीय व्यापार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँगको सम्पर्क, समन्वय, वार्ता, सम्झौताको कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने ।
- साफ्टा, बिमस्टेक लगायत क्षेत्रीय र उपक्षेत्रीय व्यापार तथा स्वतन्त्र व्यापार क्षेत्र सम्बन्धी संस्थासँगको सम्पर्क, समन्वय, वार्ता, सम्झौता, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने ।
- राष्ट्रिय, द्विपक्षीय, तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारिक कारोवारको व्यवस्थापन र नियमन गर्ने ।
- निकासी प्रवर्द्धन, पैठारी व्यवस्थापन तथा नियमन गर्ने ।
- राष्ट्रिय, द्विपक्षीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार मेला तथा प्रदर्शनीको संचालन र सहभागिता गर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका सन्दर्भमा विदेशस्थित नियोगसँग समन्वय गर्ने ।

- अन्तर प्रादेशिक व्यापारसम्बन्धी नीति, कानून, सहजीकरण र नियमन गर्ने ।
- पारवहन, अन्तर्राष्ट्रिय परिवहन व्यवस्था, बहुविधिक ढुवानी सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन गर्ने ।
- सुख्खा बन्दरगाह, अन्तर्राष्ट्रिय कन्टेनर फ्रेट स्टेशन, क्लियरिङ्ग र अन्डरटेकिङ्ग सेवा, कार्गो गोदाम सम्बन्धी नीति निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने ।

४.३ कृषि विभाग

कृषिलाई विविधिकरण गरी व्यावसायिकरणमा रुपान्तरण गर्दै खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितता र गरीबी न्यूनिकरणमा योगदान गर्ने दृष्टिकोण राखेको कृषि विभागका निर्दिष्ट उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेको छ:

- कृषि वस्तुको बढ्दो आन्तरिक तथा बाह्य माग परिपूर्ति गर्न उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि ल्याउने ।
- कृषिमा आधारित उद्योगहरुलाई आवश्यकपर्ने कच्चा पदार्थहरुको उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्ने ।
- साना, सीमान्त तथा महिला कृषकहरुका लागि उत्पादनशील तथा रोजगारमूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी गरिबी घटाउन योगदान पुऱ्याउने ।

कृषि विभागले उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि निम्नअनुसारको कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ:

- कृषिजन्य उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गरी खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने तर्फ कार्यक्रम केन्द्रित गर्ने ।
- कृषि उत्पादन र कृषिजन्य उद्योग बीच तादम्यता हुनेगरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- कृषि विकास कार्यक्रमहरूलाई विश्व व्यापार संगठन एवं क्षेत्रीयस्तरका व्यापार सम्झौताहरूबाट प्राप्त अवसरहरूको अधिकतम लाभ लिने तर्फ उन्मुख गराउने ।
- गुणस्तरीय कृषि उत्पादनका लागि श्रोत सामाग्रीहरुको उपलब्धता सर्वसुलभ तुल्याउने र उपलब्ध श्रोत साधनहरूको उच्चतम सदुपयोग गरी उत्पादनशिलता बढाउने ।
- स्थानीय संभाव्यता र तुलनात्मक लाभको आधारमा बढी मोल जाने र कम आयतन भएका बाली र वस्तुहरुको उत्पादन तथा प्रवर्द्धनमा जोड दिने ।
- Value Chain Approach को अवधारणामा आधारीत कृषि विकासका कार्यक्रमहरुको छनौट तथा कार्यान्वयन गरी कृषि व्यवसायीकरण तथा बजारीकरणमा जोड दिने ।
- स्थानीय बाली र वस्तुको मौलीक ज्ञान (Indigenous Knowledge) को संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं सदुपयोग गरि कृषि विविधिकरणमा जोड दिने ।

४.४ खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग

देशमा खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितता तथा खाद्यपदार्थ तथा उपभोगजन्य कृषिवस्तुहरुको गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्ने, नेपाली जनताको लागि सुरक्षित र पोषणयुक्त खाद्यपदार्थको उपलब्धताका लागि वातावरण तयार गर्ने र खाद्य व्यापारलाई सहजीकरण गर्ने दृष्टिकोण राखेको यस विभागका उद्देश्यहरु यस प्रकार रहेको छन्:

- खाद्य ऐन तथा नियमावली कार्यान्वयन मार्फत् देशमा खाद्यपदार्थको सुरक्षा र गुणस्तर कायम गर्ने ।

- उपयुक्त प्रविधिको विकास तथा प्रसारणबाट उद्यमशिलतालाई प्रवर्द्धन गर्ने ।
- मानिसको खानेबानीसँगै पोषणस्तरमा सुधार ल्याउने ।

उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभागले निम्नअनुसारको कार्य सम्पादन गर्दै आएको छः

- खाद्य सुरक्षा तथा गुणस्तर नियन्त्रण गर्ने ।
- खाद्यपदार्थको आयात निर्यात प्रमाणिकरण गर्ने ।
- खाद्य पदार्थको गुणस्तरका लागि प्रयोगशाला परीक्षण विश्लेषण गर्ने ।
- नेपालका लागि CODEX सम्पर्क बिन्दुको रुपमा विश्वास गरिएकोले सोही अनुसारको राष्ट्रिय SPS Enquiry Point को भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- खाद्य पदार्थको स्वच्छता मापदण्ड (SPS) सम्बन्धी ऐन, कानून, कार्यविधिहरु बारे सदस्य राष्ट्रहरुलाई जानकारी गराउने ।

४.५ कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम

नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य बनिसकेको वर्तमान सन्दर्भमा गुणस्तरीय एवं प्रतिस्पर्धी कृषि उपजको उत्पादन गरी वस्तुको राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा समेत निर्यात पहुँच र निर्यात प्रवर्द्धनमा थप योगदान पुऱ्याउने उद्देश्य अनुरुप कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय अन्तर्गत स्थापना भएको कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रमका उद्देश्यहरु यस प्रकार रहेको छन्:

- कृषिजन्य वस्तुहरुमा आधारित उद्योग एवं व्यवसायको प्रवर्द्धन, आन्तरिक एवं बाह्य बजार विकास गरी निर्यात प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्ने तथा निर्यात प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा संलग्न निकायहरुसँग समेत समन्वय गर्ने ।
- विश्व व्यापार संगठनको प्रावधान अनुरुप गुणस्तरीय एवं प्रतिस्पर्धी उत्पादन गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात पहुँच बढाउने तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएको माग आपूर्ति सम्बन्धी गरिने अध्ययन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने ।
- निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको प्रवर्द्धनात्मक कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने र निर्यात प्रवर्द्धन सम्बन्धी भावी योजना, निर्यात नीति तर्जुमामा थप सहयोग पुऱ्याउने ।

माथी उल्लेखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रमले निम्नअनुसारका कार्यनीतिहरु बनाई कार्यहरु गर्दै आएको छः

- स्थानीय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरहरुको उपयोग गरी कुन कुन वस्तु निर्यात गर्न सकिन्छ, सो को सवल र दूर्बल पक्ष केलाई निर्यात प्रवर्द्धनका लागि सुधारात्मक उपायहरु नीजि सरकारी साझेदारीको अवधारणा अनुरुप अवलम्बन गर्ने ।
- विश्व व्यापार संगठनको प्रावधान अनुरुप गुणस्तरीय उत्पादन, स्थानीय तथा बाह्य बजारमा उपजहरु प्रवाह गर्दा मापदण्ड लगायत अपनाउनु पर्ने प्रक्रियाहरु बारेको सूचनाहरु वस्तु विशेषको

रुपमा तयार पारी सेवाग्राहीलाई उपलव्ध गराउने तथा विश्व व्यापार संगठन सम्वन्धमा जनचेतना बढाउने ।

- कृषि व्यवसायमा आइपरेका समस्याहरु केलाउँदै आन्तरिक एवं बाह्य बजारमा कृषि उपजहरुको सुलभ रुपमा पहुँच बढाउन आवश्यक जानकारी र विवरणहरु संकलन गर्ने र सम्बद्ध पक्षलाई प्रवाहित गर्ने ।
- निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको प्रवर्द्धनात्मक कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन सामग्री एवं उपकरणहरु कृषकस्तरमा अनुदानमा दिने व्यवस्था मिलाउने ।
- कृषि क्षेत्रमा संचालित कार्यक्रमहरुको लेखाजोखा गरी निर्यात योजना तर्जुमा, नीति निर्धारणमा आवश्यक तथ्याङ्क तथा पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।
- नेपालबाट आयात निर्यात भएका प्रमुख कृषि वस्तुहरुको विवरण एवं आयातकर्ता तथा निर्यातकर्ताको विवरण तयार गर्ने ।
- तुलनात्मक लाभ भएका प्राङ्गारिक/गैरप्राङ्गारिक उपजहरुको पहिचान गरी प्राङ्गारिक परीक्षण तथा प्राङ्गारिक खेती तर्फ आकर्षित गुणस्तरीय उत्पादनको सुनिश्चितता गरी निर्यात प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउने ।

कार्यनीति अनुसार कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रमले आ.व.२०७४/७५ मा कार्यान्वयन गरिरहेका क्रियाकलापहरु निम्न बमोजिम छन् :

- अलैची वेयरहाउस पूर्वाधार निर्माणको लागि ५० प्रतिशतसम्म अनुदान सहयोग गर्ने ।
- कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रमका लागि रु.१ करोड ५५ लाख बराबर रकमको व्याज अनुदान उपलव्ध गराउने ।
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको लागि क्षमता विकासका लागि रु.१ करोड २० लाख उपलब्ध गराउने ।

४.६ राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रम

बिरुवा तथा बिरुवाजन्य वस्तुहरुको आयात निर्यात सँगसँगै हानिकारक संक्रामक रोग, कीरा, झारपात आदिको प्रवेश र विस्तार तथा तिनीहरुले बिरुवाको स्वस्थतामा पुऱ्याउने संभावित नोक्सानी कम गर्ने व्यवस्था अनुसार नेपालले राष्ट्रिय प्लाण्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रम, क्षेत्रीय प्लाण्ट क्वारेन्टाइन कार्यालयहरु, प्लाण्ट क्वारेन्टाइन चेकपोष्ट एवं उप-चेकपोष्ट गरी जम्मा १६ वटा कार्यालयहरू मार्फत् बिरुवा र बिरुवाजन्य वस्तुहरुको आयात एवं निर्यातमा सहजीकरण गर्दै आएको छ ।

कृषि विकासलाई आत्मसात गर्दै कृषि तथा वनजन्य वस्तुहरुको आयातलाई नियमन तथा निर्यातलाई प्रवर्द्धन गरी स्वस्थ कृषि तथा वनजन्य वस्तुहरुको कारोबारलाई प्रोत्साहन गर्दै कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकरण गर्न मद्दत पुऱ्याउनु प्लाण्ट क्वारेन्टाइनको मुख्य लक्ष्य हो र उक्त लक्ष्य प्राप्तिका लागि राष्ट्रिय प्लाण्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रमका उद्देश्यहरु यस प्रकार रहेका छन्:-

- कृषिजन्य तथा वनजन्य वस्तुहरुको व्यापार प्रवर्द्धन गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- बिरुवा र बिरुवाजन्य उपजहको स्वस्थ आवागमन सुनिश्चित गर्ने ।

- शत्रुजीवहरुको प्रवेश, स्थापना र विस्तारलाई नियमन र नियत्रण गर्ने ।

यस परिप्रेक्ष्यमा उदार, प्रतिस्पर्धात्मक बजारमुखी अर्थतन्त्रको संरचना भित्र नीजि क्षेत्रको कृयाशिलतामा कृषि तथा वनजन्य वस्तुहरुको व्यापारलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरुप सहजीकरण एवं सरलीकरण गर्न राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रमका निम्नानुसारका प्रमुख रणनीतिहरु रहेका छन्:-

- देशभित्र कृषि तथा वनजन्य वस्तुहरुको आयात नियमन गरी स्वस्थ विरुवा तथा विरुवाजन्य वस्तुहरुको पैठारी सुनिश्चित हुने पद्धति अवलम्बन गर्न जोड दिइने छ ।
- कृषि तथा वनजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनका निम्ति बिरुवा स्वस्थता प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरुको संचालन एवं प्रोत्साहनका उपायहरुको पहिचान गर्ने तथा निर्यात प्रवर्द्धनमा सरलीकरण र सहजीकरण गर्न क्रियाशील संस्थाहरुको बिरुवा स्वस्थता क्षमता अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिइने छ ।
- नेपालको बिरुवा स्वस्थता सेवालाई अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि समझौता अनुरुप व्यापारीक सम्बन्ध भएका मित्र राष्ट्रहरुसँग सामन्जस्यता कायम गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।
- नेपालको विरुवा स्वस्थता सेवा सुदृढिकरण गर्न नीतिगत सुधारलाई निरन्तरता दिइने छ ।

उल्लेखित रणनीति अनुरुप नै राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रमले निम्नानुसारका कार्यहरु संचालन गर्दै आएको छ:-

- बिरुवा र बिरुवाजन्य उपजहरु र यससंग सम्बन्धित शत्रुजीवहरुको आन्तरिक र बाह्य प्रवेश र निकासीलाई प्रभावकारी रुपमा नियमन गर्न ऐन नियमावलीहरुमा आवश्यकतानुरुप परिमार्जन एवं संशोधन गर्ने ।
- शत्रुजीवहरुको प्रवेश एवं विस्तार हुनबाट रोक्न निरीक्षण, परीक्षण, उपचार प्रकृयाहरुको आवश्यकतानुसार निर्देशिका बनाई अवलम्बन गर्ने गराउने ।
- रोग/शत्रुजीव मुक्त क्षेत्र Pest Free Area (PFA) एवं कम शत्रुजीव संक्रमण क्षेत्र Area of Low Pest Prevelance (ALPP) पहिचान गरी क्षेत्र निर्धारण गर्ने ।
- शत्रुजीव जोखिम विश्लेषण (Pest Risk Analysis-PRA), शत्रुजीव उन्मूलन (Pest Eradication), पेष्ट सर्भिलेन्स जस्ता प्लाण्ट क्वारन्टाइनसँग सम्बद्ध प्राविधिक क्रियाकलापहरुका लागि सम्बन्धित निकायहरुसंग समन्वयन गर्ने ।
- विश्व व्यापार संगठनको Sanitary & Phyotsanitary (SPS) सम्झौता एवं अन्य अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरु अनुरुप देशमा लागु गरिएका बिरुवा स्वस्थता सम्बन्धी उपायहरुको बारेमा सम्बन्धित राष्ट्रहरुलाई जानकारी गराउने ।
- WTO का सदस्य राष्ट्रहरु एवं ब्यापारिक साझेदार राष्ट्रहरुलाई नियन्त्रित शत्रुजीवहरुको सूची उपलव्ध गराउने ।

४.७ क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय

राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रमको मातहत रही क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालयले तपसिल बमोजिमका कार्यहरु संचालन गर्दै आएको छ:-

- आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्र भईरहेका बिरुवा तथा बिरुवाजन्य उपजको पैठारी र निकासीमा क्वारेन्टाइन प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने, गराउने ।
- आयातित बीउ र बिरुवासंग भित्रिएका क्वारन्टाइन शत्रुजीवहरुको निदानका लागि पोष्ट-ईन्ट्रि क्वारेन्टाइन गर्ने, गराउने ।
- आयात अनुमति पत्र र बिरुवाजन्य स्वस्थता प्रमाणपत्र जारी गर्ने ।
- प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय वा चेकपोष्ट नरहेको तर पैठारी भईरहेको नाकाको पहिचान गरी आवश्यकता अनुसार मोबाईल क्वारेन्टाइन टोली खटाउने र सो सम्बन्धी जानकारी राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रमलाई गराउने ।
- सरोकारवाला निकायहरु र छिमेकी मुलुकका प्लान्ट क्वारेन्टाइन सम्बन्धी निकायसंग समन्वय कायम राखी कार्य गर्ने ।
- आन्तरिक क्वारेन्टाइन कार्यक्रम लागू गर्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरुसंग समन्वय राखी कार्य गर्ने ।

४.८ प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्ट

राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यक्रमको मातहत रही प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्टले तपसिल बमोजिमका कार्यहरु संचालन गर्दै आएको छः-

- पैठारी वा निकासीका लागि पेश भएका निवेदन दर्ता गर्ने र कागजात पर्याप्त छ, छैन जाँच गर्ने ।
- पैठारी वा निकासी गरिने वस्तुहरुको नमूना लिई बिरुवा स्वस्थताको निरीक्षण, परीक्षण गर्नुका साथै आवश्यक भए उपचारको व्यवस्था गर्ने ।
- आयात इजाजत पत्र र बिरुवाजन्य स्वस्थता प्रमाणपत्र जारी गर्ने ।
- पैठारी गरिएको बीउ र बिरुवाहरु रोपिएको क्षेत्रमा गई स्थलगत सर्भेक्षण गर्दा बाह्य वा क्वारेन्टाइन शत्रुजीव देखिएमा यथाशिघ्र माथिल्लो निकायमा जानकारी गराई पहिचान र नियन्त्रणका लागि क्षेत्रीय बाली संरक्षण प्रयोगशालाको सहयोग लिई कार्य गर्ने ।
- पैठारी वा निकासी सम्बन्धी तथ्याङ्करु अद्यावधिक गरी माथिल्लो निकायमा पठाउने ।
- पैठारी वा निकासी गर्दा पालना गर्नु पर्ने राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरुको विषयमा व्यापारिक साझेदारहरुलाई अवगत गराउने ।

४.९ व्यावसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना

कृषि क्षेत्रको व्यावसायिकरणमा केन्द्रित रणनैतिक उपायको खोजी गर्ने सन्दर्भमा विश्व बैकको आर्थिक सहयोगमा नेपाल सरकारले २०६६ कार्तिक २७ देखि व्यवसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । निर्दिष्ट कृषि उपजहरुको मूल्य श्रृङ्खलामा आबद्ध साना कृषक र कृषि उद्यमी एवं कृषि व्यवसायीको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा सुधार गर्ने प्रमुख उद्देश्य लिई शुरुमा २५ जिल्लामा लागू भएको यो आयोजनाले मूल्य श्रृङ्खलाको सम्भाव्यता तथा मूल्य श्रृङ्खलामा आबद्ध सरोकारवालाहरुको मागको आधारमा २०६९ साल देखि देशको ७५ वटै जिल्लामा उप-आयोजनाहरु मार्फत् कार्यान्वयनमा आयो । चालु

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ यस आयोजनाको सम्पन्न वर्ष रहेको छ । आयोजना अवधिमा यस आयोजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्य यस प्रकार रहेको छः-

- कृषि व्यवसाय तथा विभिन्न कृषि वस्तुहरुको मूल्य श्रृङ्खला अभिवृद्धि भएको हुने ।
- खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग तथा क्षेत्रीय प्रयोगशालाहरुको गुणस्तरमा बृद्धि भई सेवा प्रवाह तथा अनुगमन र नियमन कार्यमा सहयोग पुगेको हुने ।
- बजार पूर्वाधार विकास भई उत्पादक कृषकहरु तथा व्यवसायीहरु लाभान्वित भएको हुने ।

उक्त लक्ष्य प्राप्तिका लागि आयोजनाले कार्यान्वयन गरेका क्रियाकलापहरुबाट हासिल गरेको हालसम्मको प्रगति निम्न बमोजिम छन् :

- कालीमाटी, दमक, नवलपुर, पोखरा, बुटवल, नेपालगञ्ज, अत्तरिया फलफूल तथा तरकारी थोक बजारमा विषादि अवशेष द्रुत विश्लेषण प्रयोगशाला (Rapid Bioassay of Pesticides Residues Laboratories-RBPR) स्थापनामा सहयोग ।
- कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी थोक बजार पूनर्निर्माण तथा विस्तार ।
- कीर्तिपुरमा Fumigation Chamber र हरिहरभवनमा Green House निर्माण ।
- चोभारमा आधुनिक फलफूल तथा पुष्प थोक बजार निर्माण र विभिन्न स्थानमा रहेका कृषि बजारको निर्माण तथा पूर्ननिर्माण ।
- खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागको लागि प्रयोगशाला उपकरण खरिद ।
- कृषिजन्य बालीहरु कफी, दूध, बीउ र माछाको Value Chain Map तयार ।
- नेपाल कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन केन्द्र स्थापना भई कृषि व्यवसायी र उद्यमीहरुलाई व्यावसायिक सेवा प्रदानको शुरुवात ।
- लक्ष्य ७०० भन्दा बढी १४१२ उप-आयोजनाहरुसँग अनुदान सम्झौता भई उप-आयोजनाहरु कार्यान्वयन ।
- मागमा आधारित प्रतिस्पर्धी पूरक अनुदान अन्तर्गत मूल्य श्रृङ्खलामा आबद्ध ४४५ नीजि व्यवसायी, ३८४ कृषक समूह, ३८१ सहकारी र ९ उत्पादक संघहरु लाभान्वित भएको ।
- आयोजना कार्यान्वयनबाट ५३७६८ जना पुरुष र ४३९९१ जना महिला समेत ९७७५९ जना लाभान्वित भएको ।

४.१० साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना

उच्च मूल्य जाने बालीको उत्पादन तथा बजारीकरणको माध्यमबाट साना तथा मझौला कृषकको आयस्तर वृद्धि गरी गरीबी न्यूनीकरणमा सहयोग पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको यो आयोजना जुन, २०११ (२०६८ साल) बाट शुरु भई डिसेम्बर, २०१७ अर्थात् गत आ.व.२०७३/७४ सम्म संचालनमा रह्यो । एसियाली विकास बैंकको अनुदान सहयोगमा नेपालको मध्य र सुदूर-पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका १० जिल्लाहरुमा (बाँके,

बर्दिया, दाङ्ग, दैलेख, सुर्खेत, बैतडी, डडेल्धुरा, दार्चुला, डोटी र कैलाली) संचालन भएको यस आयोजनाको उद्देश्य यस प्रकार रहेको छः-

- उच्च मूल्य पर्ने बाली तथा कृषि उपजको व्यापार प्रवर्द्धनको लागि अनुदान सहयोग गर्ने ।
- उच्च मूल्य जाने बाली उत्पादन, मूल्य श्रृङ्खला, बजारीकरण र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

उक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न क्रियाकलापहरुमा केन्द्रित रही आयोजनाले आफ्ना कार्यक्रमहरु संचालनबाट हासिल गरेको हालसम्मको प्रगति निम्न बमोजिम छन् :

- उच्च मूल्यका वस्तु उत्पादन, प्रशोधन तथा बजार प्रवर्द्धन सम्बन्धी थप ३०० उप-आयोजनाहरुले अनुदान प्राप्त गरी कार्यक्रम सन्चालन ।
- कृषि उद्यम केन्द्र मार्फत कृषि बजार सूचना प्रणाली स्थापना भई कृषि बजार सूचना सहज ।
- आयोजना लागू भएका १० जिल्लामा संचालित विभिन्न कृषि व्यवसाय उप-आयोजनाहरुबाट आयोजना अवधिसम्म १४८ वटा उपआयोजनाहरु सम्पन्न भएको र ५२१ उप-आयोजनाहरुको सम्झौता सम्पन्न ।
- राष्ट्रियस्तर १, क्षेत्रीयस्तर २ र जिल्लास्तर १० वटा गैर सरकारी संस्थाहरु मार्फत् अनुदान प्रवाहका लागि कृषक, समूह/सहकारी, उद्यमीहरुको सशक्तिकरण, उत्पादित वस्तुहरुको बजार सुनिश्चितता ।
- मागमा आधारित उच्च मूल्य जाने वस्तु उत्पादन, प्रशोधन तथा बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम संचालन गर्न अनुदान वितरण ।
- सम्पन्न भएका उप आयोजनाहरुमा १५८१६ मौरी घार, ३२२ पावर टिलर, ३१७४५ प्लाष्टिक क्रेट, २१०४ स्प्रेयर टंकी, ३१९१ हजारी वितरण, ४३७० हेक्टर क्षेत्रफल सिँचित हुनुका साथै ४८१० प्लाष्टिक हाउस, ६ ल्याब, ९१ प्रशोधन भवन, ७५१६ मे.टन क्षमताको गोदाम घर, १५५३५ मे.टन क्षमताको १२ शीत गृह र ११९ संकलन केन्द्र निर्माण ।
- उच्च मूल्य जाने वस्तुहरुको ७३७८ हेक्टर थप क्षेत्रफल विस्तार भै ९२३३६ मे.टन उच्च मूल्य बाली उत्पादन हुनुका साथै २९९३५ कृषक घरधुरी जसमा ४७५७ दलित, जनजाति, गरिव, सिमान्तकृत लाभान्वित ।

४.११ उच्च मूल्य कृषि वस्तु विकास आयोजना

ग्रामीण भेगका गरीब विशेष गरी महिला र सीमान्तकृत जनताहरुलाई उच्च मूल्य कृषि वस्तु, गैह्र-काष्ठ वन पैदावार र जडिबुटीका मूल्य श्रृङ्खलामा सशक्त रुपमा आबद्ध गराउँदै बजारीकरण क्षमतामा सुधार ल्याई आयआर्जन, रोजगारीको अवसर सृजना गर्ने उद्देश्यका साथ नेपाल सरकार र कृषि विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कोष (IFAD) को ऋण तथा अनुदान (५०:५०) सहयोगमा आ.व.२०६८/६९ देखि २०७२/७३ सम्म ६ वर्षे अवधिका लागि १० जिल्लामा (सुर्खेत, दैलेख, जाजरकोट, सल्यान, कालिकोट, जुम्ला, हुम्ला, मुगु, डोल्पा, अछाम) यस आयोजना संचालनमा रह्यो । यस आयोजनाको कार्यान्वयनमा साझेदार संस्थाको रुपमा नेदरल्याण्ड विकास नियोग नेपाल (SNV Nepal) र कृषि उद्यम केन्द्र (AEC/ FNCCI) रहेका थिए ।

उक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न क्रियाकलापहरुमा केन्द्रित रही आयोजनाले आफ्ना कार्यक्रमहरु संचालनबाट हासिल गरेको हालसम्मको प्रगति निम्न बमोजिम छन् :

- उच्च मूल्यका कृषि वस्तुहरुको उत्पादन, बजारीकरण र व्यवसायीकरणबाट जनताको आयवृद्धिमा सहयोग ।
- विभिन्न कोष मार्फत् ११० वटा उप-आयोजनाहरुसँग रु.१८ करोडको अनुदान सम्झौता कार्य सम्पन्न भै कूल रु.१५ करोड किस्ता भुक्तानी गरिएको ।
- हालसम्म संचालित कार्यक्रमहरुबाट १४,९०० कृषक परिवारहरु लाभान्वित भएको जसमा महिला सहभागिता ६२ प्रतिशत र दलित, जनजाति तथा सिमान्तकृत वर्गको सहभागिता ३२ प्रतिशत रहेको र प्रति परिवार रु.२८,००० ले आम्दानी वृद्धि भएको ।
- आयोजना लागु भएका ७ वटा जिल्लाहरुमा हालसम्म साना ठूला गरी १६७३ वटा संरचनाहरुको निर्माण भएको र नेतृत्व तहमा महिला सहभागिता ४७ प्रतिशत भएको ।
- मूल्य शृंखला कोष, क्षेत्रगत विकास कोष, गरीवी समावेशीकरण कोष र भौगोलिक समावेशीकरण कोष मार्फत लगानी सहयोग ।
- स्थानीय स्तरमा कृषि व्यवसाय विकासका लागि उद्योग वाणिज्य संघहरु, जिल्ला लाइन एजेन्सी तथा निजी सेवा प्रदायकहरुको प्राविधिक तथा व्यवसायिक क्षमता अभिवृद्धि ।
- उच्च मूल्य कृषि वस्तुका बजार मूल्य सूचना मोबाइल मेसेज वाट प्रवाह ।
- वित्तिय सेवा प्रदायक र कृषक तथा व्यवासायीहरु वीच साझेदारी विकास ।

४.१२ प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना

कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रबाट कृषिजन्य उद्योगमा रुपान्तरित आधुनिक, व्यावसायिक, दिगो एवं आत्मनिर्भर कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने सोच राखी समग्र कृषि मूल्य श्रृङ्खलाका अवयवहरुको एकीकृत संयोजन र परिचालन मार्फत् खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्दै कृषि औद्योगिकरण उन्मुख दिगो आर्थिक अवसरहरु सृजना गरी राष्ट्रको समग्र विकासमा टेवा पुऱ्याउने लक्ष्य लिई आ.व.२०७३/७४ देखि १० वर्षका लागि संचालनमा आएको प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजनाका उद्देश्यहरु यस प्रकार रहेका छन्:--

- प्रमुख कृषि उपजहरुको विशिष्टकृत क्षेत्रहरु निर्माण गर्ने ।
- निर्यातयोग्य कृषि बस्तुहरुको मूल्य अभिवृद्धि गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- कृषिलाई सम्मानजनक नाफामुखी व्यवसायका रुपमा विकास गर्दै रोजगारीका अवसरहरु सृजना गर्ने
- बहुसरोकारवाला निकायहरु बीचको कार्यमूलक समन्वय मार्फत् प्रभावकारी सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्ने ।

उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि तयार पारिएका रणनीतिहरु यस प्रकार छन्:-

- भूमिको वैज्ञानिक उपयोग

- आधुनिक कृषि प्रविधिहरुको अवलम्बन
- कृषिमा यान्त्रिकिकरण
- कृषि उपजहरुको प्रशोधन तथा बजारीकरण पूर्वाधारहरुको विकास
- कृषि अनुसन्धान-शिक्षा-प्रसार प्रणालीको सुदृढ समन्वय एवं आधुनिकिकरण
- प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको अवलम्बन
- गुणस्तर नियन्त्रण तथा खाद्य स्वच्छता अभिबृद्धि
- वातावरण परिवर्तन अनुकूलित कृषि प्रणाली अबलम्बन

यस परियोजनाका चारवटा सम्भागहरु छन् जस अन्तर्गत परियोजनाका क्रियाहलापहरु संचालित छन्:-

१. साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (Pocket) विकास कार्यक्रम
२. व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (Block) विकास कार्यक्रम
३. व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (Zone) विकास कार्यक्रम
४. वृहत व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्र (Super Zone) विकास कार्यक्रम

परियोजनाले केही प्रतिफल पनि निर्धारण गरेको छ जुन यस प्रकार छन्:-

- आगामी ३ वर्ष भित्र प्रमुख खाद्यान्न बालीहरु (धान, गहु, मकै) मा, आगामी २ वर्ष भित्र तरकारी बाली, माछामा र ७ वर्ष भित्र प्रमुख फलफूल बालीमा आत्मनिर्भर भएको हुनेछ ।
- वार्षिक करिब ७ लाख ७२ हजार अस्थाई र २३ हजार स्थाई रोजगारी सृजना भएको हुनेछ ।

यस परियोजना अन्तर्गत संचालित कार्यक्रमहरुका लागि अनुदानमा सहजीकरण सेवा सुविधा प्रदान गर्ने प्रावधान रहेका छन् जस्तै,

- कृषि उत्पादन सामग्रीहरु श्रोत (बीउ, बेर्ना, बिरुवा, माछा भुरा) मा ५० प्रतिशत
- प्रयोगशाला सेवाहरुमा ८५ प्रतिशत
- कृषि औजार तथा उपकरणहरुमा ५० प्रतिशत
- साना सिंचाइ पूर्वाधारहरुमा ८५ प्रतिशत
- उत्पादनोपरान्त तथा कृषि व्यवसाय सेवा पूर्वाधारहरुमा ८५ प्रतिशत

उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि सम्भाग अन्तर्गत परियोजनाले तपसिल अनुसारका क्रियाकलापहरु कार्यान्वयन गरी केही प्रगति हासिल गरेको छः-

- संचालक समिति मार्फत् ७ वटा सुपर जोन, ३० वटा जोन, १९४७ वटा पकेटहरुमा चालू अनुदान र १९२५ वटा पूँजीगत अनुदानका विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन ।
- कृषि यान्त्रिकीकरणका लागि ३२ वटा जोन तथा सुपरजोन, १०७ वटा ब्लकहरुमा ५० प्रतिशत अनुदानमा कस्टम हायरिङ्ग सेन्टर स्थापना ।
- ३२ वटा जोन तथा सुपरजोन, १२२ वटा ब्लकहरुमा ८५ प्रतिशत अनुदानमा पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर स्थापना तथा संचालन ।
- २७७ वटा सहभागितात्मक व्यावसायिक उत्पादन प्रविधि प्रदर्शन कार्यक्रम सम्पन्न ।

- ११७ वटा ब्लकहरुमा व्यावसायिक सीप विकास तालिम केन्द्र स्थापना तथा संचालन ।
- ६ वटा सुपरजोनहरुमा प्राङ्गारिक मल उत्पादन कारखाना तथा माटो परीक्षण मिनिल्याब स्थापना ।
- ४ वटा सुपरजोनहरुमा जैविक विषादी उत्पादन कारखाना स्थापना ।
- जुम्ला सुपरजोन सिन्धुली, स्याङ्गजा र बाजुरा जोनमा हाइटेक फलफूल बिरुवा उत्पादन नर्सरी र पाल्पा जोन अन्तर्गत तरकारी बिरुवा उत्पादन नर्सरी स्थापना ।
- २१ वटा जोन तथा सुपरजोनहरुमा कृषि विज्ञ नियुक्त गरी प्राविधिक सेवा प्रवाह ।
- ७३०० हेक्टरमा विभिन्न १६ वटा बाली वस्तुहरुमा प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान वितरण कार्यक्रम अन्तर्गत रु.१ करोड ८२ लाख ५३ हजार रकम अनुदान वापत कृषकहरुलाई उपलब्ध ।

४.१३ व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र

देशको वैदेशिक व्यापारलाई संतुलन गर्न खासगरी निर्यात व्यापारलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यका साथ तीनवटा संस्थाहरु व्यापार प्रवर्द्धन केन्द्र, निर्यात प्रवर्द्धन बोर्ड र कार्पेट र ऊन विकास बोर्डलाई एकीकरण गरी देशमा राष्ट्रिय स्तरमा व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने संस्थाको एउटा केन्द्र बिन्दुको रुपमा नेपाल सरकारले सन् २००६ (वि.सं. २०६३ साल) मा व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्रको स्थापना गरेको हो ।

व्यापार प्रवर्द्धन गर्नका निम्ति यस केन्द्रले तपसिल अनुसारको भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको छः-

- व्यापार तथा निर्यात व्यवसाय विस्तार तथा विकासका लागि गरिने नीति निर्माणमा सरकारलाई सुझाव दिने ।
- देशबाट हुने निर्यात व्यापारको विकास तथा विस्तार गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सुदृढ गर्न योगदान दिने ।
- कृषिजन्य वस्तुहरुको आन्तरिक तथा बाह्य बजारमा पहुँच बढाई ग्रामिण अर्थतन्त्रको विकास गर्दै गरिबी निवारण लक्ष्य प्राप्तिमा सहयोग गर्ने ।
- निर्यातयोग्य वस्तुहरुको उत्पादन बढाउनका लागि निर्यात व्यापारमा संलग्न विभिन्न निकायहरु बीच समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- निर्यातजन्य वस्तुहरुको सम्भाव्य बजारहरुको पहिचान गरी व्यापार विविधिकरणमा सहयोग गर्ने ।
- निर्यात प्रवर्द्धन तथा व्यापार विविधिकरण र विस्तार गर्न नयाँ संस्थाहरु खोल्न सहकार्य गर्ने ।
- निर्यातजन्य वस्तुहरुको गुणस्तर/मापदण्डमा सुधार गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुसँग प्राविधिक सहयोगका लागि आग्रह गर्ने ।
- आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने आयोजनाका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय लगानी आकर्षित गर्न उपयुक्त कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने ।
- व्यापारसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण सूचनाहरुको संकलन, प्रकाशन तथा वितरण गर्नका लागि सूचना संवाहकको रुपमा कार्य गर्ने ।

- वैदेशिक व्यापारमा हुने गरेको समस्याहरुको पहिचान र अध्ययन गरी त्यसका समाधानका सम्भाव्य उपायहरु बारे नेपाल सरकारलाई सल्लाह सुझाव दिने ।
- निर्यात व्यापारमा गुण नियन्त्रण, बीमा, ढुवानी, पारवहन आदि सँग सम्बन्धित विधि तथा प्रकृयाहरुलाई सरलीकरण गर्ने र निर्यात व्यवसायमा सहयोगी भूमिकाको विकास गर्ने ।

४.१४ कृषि उद्यम केन्द्र

नेपाल उद्योग तथा वाणिज्य महासंघको कृषि व्यवसाय हेर्ने एउटा शाखाको रुपमा यू.एस.एड नेपाल र नेपाल उद्योग तथा वाणिज्य महासंघबीच सहकारी सम्झौताको अधिन सन् १९९१ (वि.सं.२०४८ साल) मा कृषि उद्यम केन्द्रको स्थापना भएको हो ।

स्थापना कालदेखि नै कृषि उद्यम केन्द्रले कृषि व्यवसायको विकास तथा प्रवर्द्धनमा महत्वपूर्ण योगदान दिँदै आएकोमा सन् २००२ (२०५९ साल) मा कृषि उद्यम केन्द्रको भूमिकालाई पुनः परिमार्जित गर्दै सोच (Vision) तथा लक्ष्य (Mission) मा बढी केन्द्रित गरी पुनर्गठन गरियो । नयाँ परिवर्तित सन्दर्भमा यसले नेपालको कृषि तथा कृषि व्यवसायको विकासमा नीजि क्षेत्रका कृषि व्यवसायी समुदायलाई प्रतिनिधित्व गराउन परिवर्तित भूमिकालाई राम्ररी निर्वाह गर्दै आएको छ ।

राष्ट्रको आर्थिक वृद्धिमा उच्च र फरासिलो रुपले योगदान पुऱ्याउन सक्ने क्षमता भएको नीजि क्षेत्रको नेतृत्वमा एउटा सबल, सशक्त र दिगो कृषि व्यवसाय क्षेत्र (Agro-enterprise sector) को रुपमा यसलाई उभ्याउने सोच रहेको छ ।

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा उच्च मूल्यका बाली वस्तुहरुको उत्पादन र मूल्य अभिवृद्धि गर्न नीजि क्षेत्रले डोऱ्याउने बजार उन्मुख कृषि व्यवसायलाई व्यापक रुपमा विस्तार र सुदृढिकरण गर्ने यसको लक्ष्य रहेको छ र सोही अनुरुप कृषि विकास मन्त्रालय अन्तर्गत संचालित आयोजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरुमा सहकार्य गर्दै आएको छ ।

४.१५ भन्सार कार्यालय

नेपालको भन्सार कार्यालयले विभिन्न भन्सार बिन्दुहरुमा भन्सार महसुल, मूल्य अभिबृद्धि कर, अन्तःशुल्क तथा अन्य करहरु असुल गर्दछ । यसले कुल राजस्वको ४४ प्रतिशत तथा कर राजस्वको ५० प्रतिशत प्रतिनिधित्व गर्दछ । भन्सार महसुलले मात्र कुल कर सम्बन्धी राजस्वको २० प्रतिशत प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । यसरी आन्तरिक राजस्वको परिचालनमा भन्सार प्रशासनले अग्रस्थान ओगटेको छ । परन्तु भन्सार प्रशासनको भूमिका आन्तरिक राजस्व परिचालनमा मात्र सिमित छैन । राष्ट्रिय सुरक्षामा आँच नपुग्ने गरी अन्तर्राष्ट्रिय आचार अनुरुप व्यापार सहजीकरणमा पहल गर्न, सिफारिश गर्न तथा प्रचलित अभ्यास अपनाउन भन्सार प्रशासनको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, प्रविधिको विकास, राष्ट्रिय आवश्यकता र उदार तथा खुल्ला अर्थ व्यवस्था अनुरुप प्रशासनलाइ दक्ष, पारदर्शी र सेवामुखी बनाई आफ्ना कार्यहरु संचालनमा दत्तचित्त भएर लागिपरेको छ । देशको आर्थिक प्रबन्ध तथा विकासका लागि आन्तरिक स्रोत परिचालनमा भन्सार प्रशासनको उत्तरदायित्व स्वीकार गरी सामाजिक सुधारमा समेत प्रतिबद्ध रहेको छ ।

खण्ड- ५

कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा

५.१ केन्द्रिय स्तरमा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा

कृषिजन्य उत्पादित वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनको समस्या तथा सम्भावित समाधानको विविध पक्षमा केन्द्रिय स्तरका ११ वटा संघ/संस्थाहरु तथा ती संस्थाहरुमा कार्यरत् २९ जना पदाधिकारीहरु/विज्ञहरुसंग राय सुझाव संकलन (*अनुसूचि १०*) गर्ने क्रममा निर्यात व्यापारलाई सहजीकरण गर्न बनेको नीति, ऐन तथा नियमावलीहरु कति होलान्, तिनीहरुको आवश्यकता, औचित्य तथा बढी व्यावहारिक कुन कुन होलान् भनी राखेको जिज्ञासामा विज्ञहरुको जवाफ थियो कि सबैभन्दा पहिले सन् २००४ मा फर्स्ट डाइग्नोष्टिक ट्रेड इन्टीग्रेसन स्टडिज (DTIS) लाई नेपाल ट्रेड एण्ड कम्पिटिटिभ्नेस स्टडिज (NTCS) को रुपमा आयो । त्यसपछि सन् २००६ मा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, सन् २०१० र २०१६ मा नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति (NTIS), सन् २०१० मै उद्योग नीति, सन् २०१७ मा अदुवा तथा चिया नीति, सन् २०११ मा पुष्प प्रवर्द्धन नीति, सन् २०१५ मा वाणिज्य नीति र सन् २०१५ मै कृषि विकास रणनीति (ADS) (२०१५-२०३५) र सन् २०१७ मा अलैंचीको छुट्टै नीति ड्राफ्ट गरी संघीय संसदमा पठाईएको तथा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन ऐन विभिन्न सरोकारवालाहरुसँग छलफल गरी संसदमा पेश गर्ने तयारी अवस्थामा रहेको बारे जानकारी पाईयो ।

यी नीति र नियमावलीहरु केही न केही रुपमा प्रयोग भइरहेको भएतापनि कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति २००६, नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति २०१० र २०१६ बढी कार्यान्वयनमा आएको पाईयो । वाणिज्य नीति २०१५ र कृषि विकास रणनीति लागू भएको छोटो अवधि भएकोले तत्काल कार्यान्वयन पक्ष मूल्याङ्कन भई नसकेको जानकारी भयो । नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति २०१० हुँदा हुँदै नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति २०१६ को आवश्यकता किन रह्यो भन्ने सन्दर्भमा नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति २०१६ मा मह, मुसुरो र चाउचाउ जस्ता कृषिजन्य बालीहरु हटाई पहिले नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति २०१० मा कायम गरिएको मूल्य श्रृङ्खलामा आधारित १९ वटा वस्तुहरु (कृषिजन्य ७ वटा) र सेवाहरुबाट बढी प्रतिस्पर्धी १२ वटा वस्तुहरु (कृषिजन्य ४ वटा) र सेवाहरु कायम गरिएको र अन्य पक्षहरु पनि समय सापेक्ष व्यापक परिवर्तन गरिएको जानकारी पाईयो जुन नीतिहरुको अध्ययनमा विस्तृत रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपालमा व्यापार घाटा बढ्दै जानु र उत्पादित कृषिजन्य वस्तुहरुको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी क्षमतामा ह्रास आउनुका कारणहरु बारे धारणा बुझ्दा केही वर्षयता देशमा खपत र उत्पादनको अनुपात नमिल्नु, जनताले खोजे चाहे अनुसारका वस्तुहरु आन्तरिक रुपमा उत्पादन हुन नसक्नु, विप्रेषण (Remittance) बढेकोले मानिसहरुको क्रय शक्ति बढ्नु, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सामानहरुको आन्तरिक माग र खपतमा वृद्धि हुनु आदि मुख्य हुन् । त्यसरी नै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा निर्यात गर्न गुणस्तर कायम गर्न नसक्नु, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड पुगेका प्रत्यायन प्रयोगशाला (Accreditation Laboratory) नहुनु, प्रत्यायन

प्रयोगशाला भएर मात्र पनि नहुने त्यसको लागि चाहिने सबै मापदण्डहरु (Parameters) र निरीक्षण प्रणाली (Inspection Systems) सर्वस्वीकार्य (recognized) हुनु पर्ने प्रावधानहरु हुन्छन् ।

हाल नेपालमा २१ वटा खाद्यवस्तुहरुका ८६ वटा मापदण्डहरुको मात्र प्रत्यायन भएको र विषादि अवशेष जाँच (Residue Monitoring Plan-RMP) गर्ने सुविधा अझै कमजोर रहेको छ । सही कृषि अभ्यास (GAP) को अनुसरण गर्न नसक्नु, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा द्विपक्षीय र बहुपक्षीय वार्ताहरु आवश्यकता र औचित्यको आधारमा हुन नसक्नु, देशमा अन्य राष्ट्रहरुले चाहे अनुसारको ठूलो परिमाणमा उत्पादन गर्न नसक्नु, केही उच्च व्यक्तिहरुको क्रय शक्ति बढेकोले ब्राण्डेड वस्तु उपभोग गर्न खोज्नु, निर्यात गुणस्तर भएका (Export quality) वस्तु नै रुचाउनु दोश्रो कारणको रुपमा औल्याउन सकिन्छ । तेश्रो कारणहरुमा अन्य देशहरुमा कृषकहरुलाई उत्पादन तथा निर्यातको लागि सरकारले सुविधा दिएको हुँदा ती सामानहरु सस्तोमा नेपालमा भित्रिनु, नेपाली जनताको खानेबानीमा आएको परिवर्तनका कारण मोटो/खस्रो चामलको सट्टा मसिनो तथा वासनादार चामल उपभोग गर्ने चलन बढ्दो र हाम्रो देशमा खस्रो/मोटो चामलको उत्पादन बढी भएकोले मसिनो बासनादार चामलको आयात धेरैजसो भारतबाट हुनु, देशमा पर्याप्त भण्डार घर (Warehouse) निर्माण हुन नसक्नुलाई मान्न सकिन्छ । अझ थप कारणको रुपमा नेपाली जनतामा स्वास्थ्य सम्बन्धी जनचेतना बढेर तरकारी तथा फलफूलको खपतमा वृद्धि हुनु, प्रशोधित वस्तुहरु उत्पादन गर्ने उद्योगहरुको अभावले त्यस्ता वस्तुहरु बाहिरी मुलुकबाट आयात हुनु, निर्यात प्रवर्द्धनमा विदेशस्थित दूतावासहरुको चासो कम रहनु तथा निर्यात प्रवर्द्धनका लागि खोलिएका संस्थाहरु उद्देश्य अनुरुप चल्न नसकेका कारणले पनि नेपालमा व्यापार घाटा चुलिँदै गएको छ ।

नेपालको निर्यात व्यापार अन्य देशहरुसँग कम हुनु र भारतमा बढी सिमित रहनुमा कृषिजन्यवस्तुहरुको उत्पादनमा विविधिकरण (Product diversification) हुन नसक्नु मुख्य कारण हो । हवाई मार्गबाट वस्तुहरु निकासी गर्दा महँगो हुन जाने र समुद्री मार्गसँग नजोडिएको कारण कन्टेनर (Container) मा राखेर निकासी गर्दा एउटै वस्तु (Consignment) ले कतिपय अवस्थामा परिमाण नपुग्ने र अरु वस्तुहरु मिसाएर ढुवानी गर्दा तेश्रो मुलुकका उपभोक्ताहरुले नरुचाउने गरेको पाईन्छ । भारतसँग नेपालको अनौपचारिक व्यापार पनि हुने गरेको छ तर यसको आधिकारिकता बुझ्न यस अध्ययनको समय सीमाले भ्याएन तर एक वर्ष पहिले सन् २०१७ मा बाली संरक्षण निर्देशनालयले गरेको एउटा अध्ययन अनुसार कृषिजन्य उत्पादनको कुल अनौपचारिक व्यापारको ६० प्रतिशत आयात बीरगंज नाकाबाट हुने गरेको छ भने विराटनगर र नेपालगञ्ज नाकाबाट क्रमशः १४ र ११ प्रतिशत हुने गरेको उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसैगरी कृषि उपजको अनौपचारिक व्यापारमा काँकडभिट्ठा र भैरहवा नाकाको स्थान चौथो र पाँचौं छ जहाँबाट क्रमशः ९ प्रतिशत र ६ प्रतिशत आयात हुने गरेको अध्ययनले देखाउँछ । सोही अध्ययनमा बीरगंज र विराटनगर नाकाबाट कृषिजन्य उत्पादनको अनौपचारिक आयात क्रमशः रु.३२ अर्ब ६५ करोड र रु.७ अर्ब ४६ करोड नेपाली रुपैया बराबरको भएको उल्लेख छ । त्यसै गरी नेपालगञ्ज, काँकडभिट्ठा र भैरहवा नाकाबाट क्रमशः रु.५ अर्ब ९१ करोड, रु.५ अर्ब ७ करोड र रु.३ अर्ब ६३ करोड बराबरका कृषि उत्पादनहरु अनौपचारिक रुपमा नेपाल तर्फ पैठारी हुने गरेको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ ।

भारतबाट अनौपचारिक रुपमा नेपालतर्फ पैठारी हुने कृषि वस्तुमा धान प्रमुख रुपमा रहेको छ । कुल अनौपचारिक तवरले कृषिजन्य वस्तुको आयातमा यसको हिस्सा २७ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी अन्य कृषिजन्य वस्तुहरुमा चामल (२१ प्रतिशत), चिनी (१२ प्रतिशत), खाने तेल (८ प्रतिशत), र दाल, माछा, कुखुरा, धूलो दूध, तेलहन तथा विभिन्न बालीका बीउ (३ देखि ४ प्रतिशत) को आयात भारतबाट अनौपचारिक रुपमा हुने गरेको उल्लेख गरिएको छ ।

नेपालबाट हुने कृषिजन्य वस्तुहरुको अनौपचारिक निर्यातको सन्दर्भमा ५० प्रतिशत निर्यात बीरगंज नाकाबाट, ३० प्रतिशत विराटनगर नाकाबाट र बाँकी २० प्रतिशत निर्यात क्रमशः नेपालगञ्ज, काँकडभिट्ठा र भैरहवा नाकाबाट हुने गरेको सोही प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । अनौपचारिक तवरबाट हुने कृषिजन्य उत्पादनको निर्यात व्यापारमा सुपारी सबैभन्दा माथि रहेको छ । यसले भारत तर्फ हुने नेपालको कुल निर्यातको ४७ देखि ५२ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ भने त्यसपछि छाला (१८ देखि २१ प्रतिशत), स्याउ (११ देखि १२ प्रतिशत) र लसुन (११ देखि १२ प्रतिशत) को रहेको छ । यसै गरी अदुवा, सुन्तला, अलैंची, प्याज, बेसार, बंगुर, कुखुरा, धूलो दूध र जुटबाट निर्मित सामाग्रीहरुको पनि अनौपचारिक रुपमा हुने निर्यात बढ्दो क्रममा रहेको सोही प्रतिवेदनमा उल्लेख छ ।

फलफूल, तरकारी जस्ता कृषिजन्य वस्तुहरु भारतीय व्यापारीहरुले बगान नै खरीद गर्ने गरेको सबैलाई अवगत भएकै विषय हो । तेश्रो मुलुकहरुबाट बढी परिमाणमा प्रशोधित वस्तुहरु र ब्रान्ड निश्चित भएका वस्तुहरुको माग हुने गर्दछ तर सो अनुरुपका कृषिजन्य वस्तुहरु नेपालमा पर्याप्त मात्रामा तयार हुन सकिरहेको अवस्था छैन । यसको बावजुद पनि विशेष किसिमका बालीहरु जस्तै अलैंची, अदुवा, चिया, कफी र फलफूलबाट तयार भएका जुसहरु भने सहज रुपमा निर्यात भइरहेका छन् । अन्य खाद्यवस्तुहरुको पनि शुद्धता र स्वच्छता कायम गरी निरन्तर आपूर्ति गर्न सक्ने हो भने नेपाली उत्पादनलाई विदेशीहरुले रुचाईरहेको जानकारी भने नेपाल निर्यातकर्ताहरुसँग छ ।

त्यसरीनै कृषिजन्य उत्पादनको वैदेशिक व्यापारमा निर्यात कर (Tariff र Non-tariff measures) ले पारेको प्रभावको सन्दर्भमा Tariff सम्बन्धित देशले लगाउने भन्सार महशुल/दर भएकोले र नेपाल अल्पविकसित देशको रुपमा वर्गीकृत भएको कारणले कतिपय वस्तुहरुमा भन्सार शुल्क नलाग्ने गरेको र शुल्क लाग्ने वस्तुहरुमा पनि ८० देखि ९० प्रतिशतसम्म छुट दिएको पाईन्छ । तयारी वस्तुमा ३ देखि ५ प्रतिशत वस्तु तथा सेवा कर (Goods and Service Tax- GST) लगाएको पाइयो तर कच्चा पदार्थ (Raw products) मा शुल्क लिने गरेको पाइएन । Non-tariff measures अन्तर्गत वस्तुहरुको गुणस्तरीयता (Quality), मानक (Standard), स्वच्छता मापदण्ड (Sanitary and phyto-sanitary measures), पारदर्शिता (Tracebility) विधि र प्रक्रियाहरुलाई अवलम्बन गरिने हुँदा ती मापदण्डहरु पूरा गरेको हुनुपर्दछ ।

प्रायः देशहरुले आयात गरिने वस्तुहरुको कोटा तोकेका हुन्छन् र सोही परिमाणमा निर्यात गर्दा मापदण्ड पुगेका वस्तुहरु निर्यात गर्न खासै समस्या नहुने सरोकारवालाहरुको भनाई रहेको छ । कर छूटको सन्दर्भ

देश अनुसार शत प्रतिशत वा आंशिक हुन सक्दछ तर गुणस्तरीयताको विषय भने अनिवार्य शर्तको रुपमा राखिएको हुन्छ ।

कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनका लागि पहिलो शर्त भनेको निर्यातका लागि तय गरिएका मापदण्डहरुलाई कडाई र प्रभावकारी रुपमा लागू गर्नु हो । यसको लागि कार्यगत योजना (Action Matrix), मार्गचित्र (Road map) तय गर्ने, स्तरीय प्रत्यायन प्रयोगशालाहरु बनाउनु पर्ने, दक्ष जनशक्तिको विकास गर्नुपर्ने, भएका जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने र कृषिजन्य वस्तुहरुलाई उत्पादन विविधिकरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

त्यसै गरी आयात गर्ने वस्तुहरुमा नेपालले पनि आयात कर आदि प्रक्रिया (Tariff र Non-tariff measures) कडाईका साथ लागू गर्नुपर्ने, भारतसँग ढुवानीका लागि रेलसेवा (Railways services) को लागि सम्झौता हुनुपर्ने, व्यापार (Trade) मात्र नभएर पारवहन सन्धि (Transit treaty) पनि समयसापेक्ष पुनरावलोकन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

त्यस्तै आयात कम गरी उत्पादनलाई बढावा दिन नेपालले पनि आयातित कृषिजन्य वस्तुमा लाग्ने गरेको रोगकीरा सम्बन्धी तथ्याङ्क (Pest database) सम्बन्धित देशसँग माग गर्ने, अन्य देशहरुले आफ्नो देशमा आयात गर्ने वस्तुहरुको निश्चित कोटा तोकेका हुन्छन् तर नेपालमा भने व्यापारीहरुले आफू खुशी आयात गर्दा निर्यातमा असर परेको देखिन्छ । ईजरायल बाहेकका अन्य कैयौं खाडी मुलुकहरुमा खुल्ला वातावरणमा बालीहरुको उत्पादन धेरै कम हुने भएकोले Pest database उपलब्ध गराउन जरुरी हुँदैन । अतः त्यस्ता देशहरुको आवश्यकता बुझी निर्यात बढाउन सरकारको ध्यान जानु पर्दछ ।

कृषि उत्पादन वृद्धिका लागि जग्गा चक्लाबन्दी (Land consolidation) तथा यान्त्रिकीकरण (Mechanization) गर्नुपर्ने, कृषिजन्य वस्तुहरुको प्रशोधन उद्योगहरु (Processing industry) खोल्नु पर्ने, निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको गुणस्तर कायम गर्न भण्डारण घर (Warehouse) को व्यवस्था हुनुपर्ने, समय समयमा तेश्रो मुलुकमा निर्यात गर्दा भारतले बाधा व्यवधान खडा गर्ने गरेकोले भू-परिवेष्ठित देशको नाताले कृषिजन्य वस्तुहरुको निकासी स्वतन्त्र रुपमा गर्न पाउने अधिकारलाई सरकारले वार्ताद्वारा सुनिश्चितता प्रदान गर्ने, सबै मापदण्डले परिपूर्ण प्रयोगशालाहरुको स्थापना र व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

३.१.१ कृषिजन्य वस्तु व्यापारमा संलग्न व्यापारीहरुको धारणा

काडमाण्डौ जिल्लाको कालिमाटी, कुलेश्वर तथा बल्खुमा कृषि सम्बन्धी खासगरी तरकारी, फलफूल र मसलाबालीहरुको व्यापार व्यवसायमा संलग्न १० जना व्यापारीहरुसँग निर्यात व्यापारसँग सम्बन्धित विषयमा अन्तरक्रिया गरियो । यस क्रममा निजहरुको भनाईमा कृषिजन्य वस्तुहरुमा न्यूनतम कर लगाउने, आयात गरिने वस्तुहरुमा भन्सार शुल्क बढी लगाउने, भन्सार तथा क्वारेन्टाईन चेक-पोष्टमा बालीवस्तुहरुको स्वच्छता मापदण्ड (Sanitary and phyto-sanitary measures) सम्बन्धमा कडा जाँच गर्ने, अन्य मुलुकहरुसँग व्यापार वृद्धि गर्न कृषि वस्तुहरुको हार्मोनाईज सिस्टम कोड (Harmonized Commodity Descriptions and Coding System-HS Code) मा पर्ने सम्बन्धित कृषि वस्तुको सोही कोड राखेर बिल/पूर्जी काट्ने, तरकारी बालीमा अल्पकालिन, फलफूल बालीमा दीर्घकालिन सोचाई र तदनुरुपका योजनाहरु बनाउनु पर्ने, उत्पादन थलोमा नै विषादि अवशेष द्रुत विश्लेषण (Rapid Bioassay

of Pesticides Residue-RBPR) गरी अखाद्य, गुणस्तरहीन तथा विषादिको अवशेष पाइएका वस्तुहरु बजारमा आउनबाट रोक लगाउने, उत्पादकहरुलाई सुविधायुक्त बजारको संरचनामा वृद्धि गर्ने, ग्रेडिङ्ग, प्याकिङ्ग, तथा भण्डारणका विषयमा कृषक देखि व्यापारीसम्मलाई सजग गराई आकर्षक प्याकिङ्ग गर्ने, उत्पादन विविधिकरणमा सुविधा बढाई निर्यात हुने वस्तु सकेसम्म प्रशोधन गरी निर्यात गर्ने, सेटेलाइट बजार (Satellite Market) को अवधारणालाई विकसित गर्दै लैजाने तथा नीजिस्तरमा निर्माण तथा संचालनमा आएका बजार (Private Market) लाई पनि प्रोत्साहन दिँदै जाने हो भने निर्यात व्यापारलाई प्रवर्द्धन गर्न सकिने व्यापारीहरुको धारणा रहेको छ ।

उनीहरुको अनुभवमा नेपालको जलवायुमा विविधता रहेको, यहाँको माटोमा धेरै किसिमका बालीनाली लगाउन सकिने, बेमौसमी उत्पादनको प्रचुर सम्भावना रहेको र यहाँको हावापानी, माटोमा उत्पादन भएका चिया, कफी, अदुवा, अलैंची, सुन्तला, किवीफल लगायतका उत्पादनहरु अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा ज्यादै मन पराउने गरिएको छ । यी वस्तुहरुलाई निर्यात गर्नका लागि ठूलो क्षेत्र र परिमाणमा उत्पादन गर्नु पर्नेमा यूवा जनशक्ति विदेश पलायन भैरहेको, कृषकहरुलाई खेतीमा कायम राख्न कठिन हुँदै गइरहेको, संकलन केन्द्र, चिस्यान केन्द्र, उत्पादनोपरान्तका व्यवस्थापनमा कमी, उत्पादन थलो देखि बजार/उपभोक्तासम्म ताजा र गुणस्तरीय वस्तु पुऱ्याउन चिस्यान श्रृङ्खला (Cold chain) को व्यवस्था नभएको, उप-उत्पादन (By product) को उचित प्रयोग र यी सबै कमी कमजोरीहरुलाई समाधान गर्न सम्बन्धित निकायहरुको चासो बहुतै कम रहेको व्यापारीहरुको गुनासो रहेको पाइयो ।

५.२ झापा जिल्लामा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा

झापा जिल्लाबाट कृषि उत्पादन निर्यात सम्बन्धी जानकारी लिने क्रममा काँकडभिट्ठा स्थित क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यालय र भन्सार कार्यालय, चन्द्रगढी स्थित जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, भद्रपुर स्थित झापा उद्योग वाणिज्य संघ, विर्तामोड स्थित नेपाल अलैंची व्यवसायी महासंघका प्रमुख एवं प्रतिनिधि पदाधिकारीहरु तथा विज्ञहरु र झापा जिल्लाका कृषकहरुसँग अन्तरक्रिया (*अनुसूचि ५*) गर्दा यस जिल्लाबाट निर्यात हुने मुख्य-मुख्य कृषिजन्य बालीहरुमा अदुवा, अम्रिसो, चिया, मसुरो दाल, जडीबुटी आदि रहेको र यदाकदा सुपारी, केरा, हरियो मकै, जुट, धान, बङ्गुरका पाठा, दुग्धजन्य पदार्थ तथा तरकारीमा बन्दा, गोलभेंडा, मूला, इस्कुस, बोडी आदि निर्यात हुनेगरेको पइयो ।

तालिका नं.१: काँकडभिट्ठा नाकाबाट विगत २ वर्षमा निर्यात भएका मुख्य-मुख्य कृषिवस्तुहरुको विवरण

क्र.सं.	कृषिवस्तु	इकाई	देश	२०७२/७३		२०७३/७४	
				परिमाण	मूल्य (रु.०००)	परिमाण	मूल्य (रु.०००)
१	मुसुरो दाल	मे.टन	बंगलादेश, भारत	६७८२	७१८४८०	५८१९	८१४६६०
२	रहर दाल	मे.टन	भारत	०	०	३१६	४४२४०
३	आलस	मे.टन	भारत	४६९	१८७५६	१६३	६५२०
४	बन्दा	मे.टन	भारत	७४२६	५९४०८	६३५३	५०८२७
५	जडीबुटी	मे.टन	बंगलादेश, भारत	५४८	३३४९२	४११	२६१७५
६	अदुवा	मे.टन	भारत	२०२६४	३८७९३६	२७४८५	५२६१७१
७	अम्रिसो	मे.टन	भारत	२०९९७	१९७९७०	१२४४०	१९२५९७
८	चोकर	मे.टन	बंगलादेश	१४३५	३२२८८	२३४२	५३०९५

श्रोत: क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, काँकडभिट्ठा, झापा

तालिका नं. १ मा उल्लेख भएको विवरण अनुसार आ.व.२०७३/७४ मा निर्यात भएका कृषिजन्य वस्तुहरुमा सबैभन्दा बढी रकम बराबरको मुसुरोको दाल बंगलादेश निर्यात भएको छ। यस आ.व.मा रु.८१ करोड ४६ लाख ६० हजार बराबरको मुसुरोको दाल निर्यात भएको छ जुन अघिल्लो आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा रु.९ करोड ६१ लाख ८० हजार अर्थात् करिब १३ प्रतिशतले बढी भएको देखिन्छ । त्यसैगरी आ.व. २०७३/७४ मा अदुवा रु.५२ करोड ६१ लाख ७१ हजार बराबरको निर्यात भएकोमा आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा रु.१३ करोड ८२ लाख ३५ हजार अर्थात् करिब ३६ प्रतिशतले बढी भएको देखिन्छ । त्यसैगरी चोकर रु.५ करोड ३० लाख ९५ हजार बराबरको निर्यात भएको छ जुन गत वर्षको तुलनामा ६४ प्रतिशतले बढी भएको देखिन्छ ।

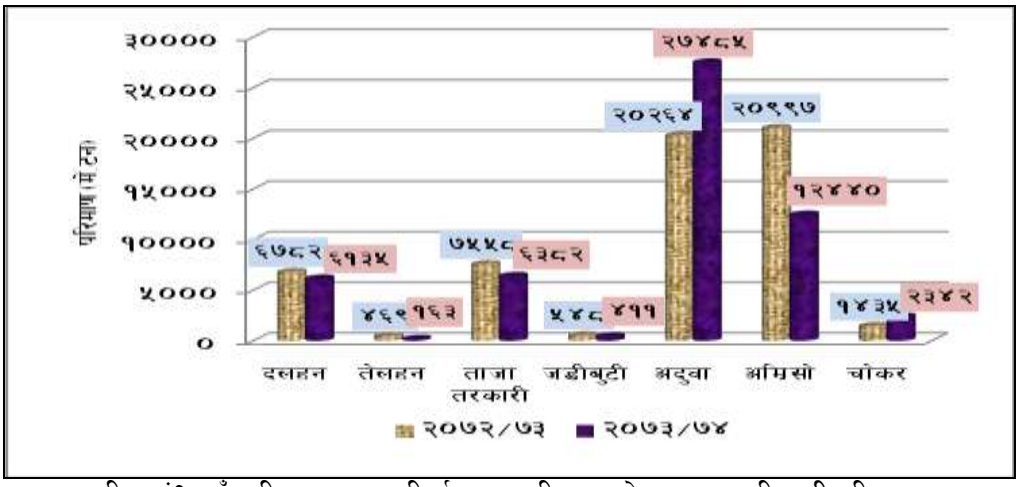

चित्र नं.१: काँकडभिट्ठा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक निकासी परिमाण

उक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा आ.व.२०७२/७३ मा रहर दालको निर्यात भएको देखिन्न भने आ.व.२०७३/७४ मा निकै ठूलो परिमाण र मूल्यमा निर्यात भएको देखिन्छ। आ.व.२०७२/७३ मा आलस र जडीबुटी पनि ठूलो परिमाण र मूल्यमा निर्यात भएको देखिन्छ भने आ.व.२०७३/७४ मा निकै ठूलो परिमाण र मूल्यमा गिरावट भएको पाइन्छ। अन्य कृषि वस्तुमा भने पहिलो वर्षको तुलनामा दोश्रो वर्षमा

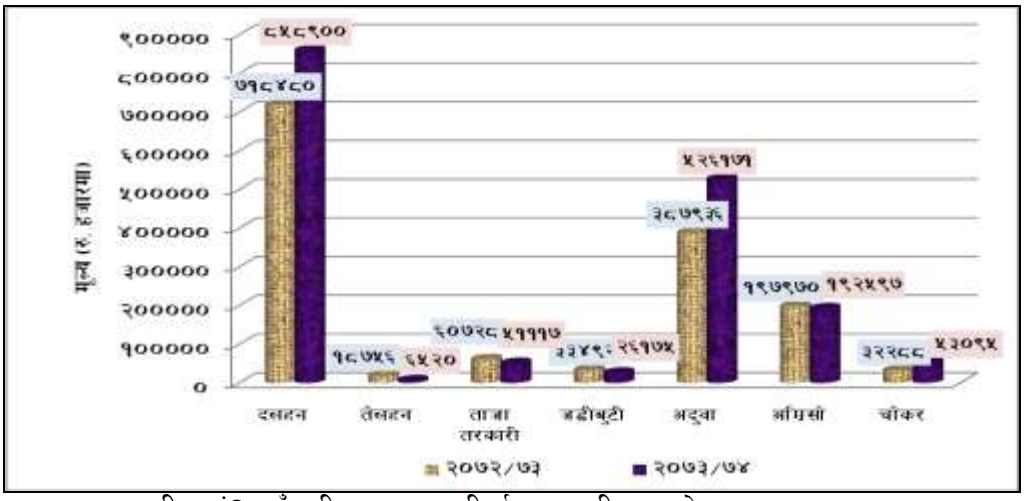

चित्र नं.२: काँकडभिट्ठा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक मूल्य

बढी नै निर्यात भएको तथ्याङ्कले पुष्टि गरेको छ ।

क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, काँकडभिट्ठा, झापाले उपलब्ध गराएको विवरण अनुसार आ.व.२०७३/७४ मा निर्यात भएका विभिन्न कृषिजन्य वस्तुहरुमा अम्रिसो, अदुवा, मुसुरोको दाल, जडीबुटी, बन्दा, चोकर आदि पर्दछन् । अदुवाको निर्यात गत आ.व.को जेष्ठ महिनाबाट क्रमशः बढ्दै गएको र श्रावण महिना देखि निर्यात घट्दै गएर श्रावण महिनामा सबभन्दा कम निर्यात भई कार्तिक देखि पौषसम्म क्रमशः बढ्दै गएको छ । यसरी जेष्ठ महिनामा माउ अदुवा निकाले पछि र कार्तिकमा नयाँ अदुवा निकाले पछि निकासी यो दुई सिजनमा बढेको देखिन्छ । मुसुरोको दालको निकासी श्रावण महिनाबाट विस्तारै घट्दै गई कार्तिक महिनामा सबभन्दा बढी निकासी हुन पुगेको छ भने त्यसपछिका महिनाहरुमा घटबढ हुँदै जेष्ठ महिनामा मुसुरोको सिजन आएपछि सबभन्दा बढी निकासी भएको देखिन्छ । तर समग्रमा गत वर्षको तुलनामा मुसुरोको दालको परिमाणात्मक निकासी घटेको छ भने मूल्यमा बढेको छ । बन्दाको निर्यात हुने मुख्य समय आषाढ देखि मंसिरसम्म रहेको छ भने भाद्र-आश्विनमा यसको सबभन्दा बढी निर्यात भएको देखिन्छ । अम्रिसोको निकासी श्रावण महिना देखि बढेपनि पौषमा आइपुग्दा सबभन्दा कम निकासी भएको र सबभन्दा बढी माघ, फाल्गुण र चैत्रमा निकासी भएको देखिन्छ । यसरी सिजनमा यी वस्तुहरुको बढी निकासी हुने गरेको देखिन्छ । यस आ.व. मा धान, गहुँ तथा दलहनका चोकरहरु श्रावण महिनाबाट बढेर आश्विन महिनामा यसको निकासी घटेर स्थिर रहेको देखिन्छ । यसरी निकासी हुने वस्तुहरुको वार्षिक तालिका हेरी ती वस्तुहरुको उत्पादनमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । कुन वस्तुको उत्पादन कुन समयमा गर्न उपयुक्त हुन्छ र व्यापार गर्न सजिलो हुन्छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । उपरोक्त तालिका अनुसार काँकडभिट्ठा नाकाबाट भारत बाहेक बंगलादेशमा मसुरो दाल, जडीबुटी र चोकर निर्यात हुनेगरेको पाईयो ।

यस नाकाबाट निर्यात हुने कृषिजन्य वस्तुहरुमा अदुवाको निकासीमा कहिले काँही रोकावट हुने गरेकोमा प्रथमतः भारतले अदुवा सकेसम्म अन्य देशबाट आयात नगर्ने राष्ट्रिय नीति रहेको र कुनै कुनै अवस्थामा कृषकहरुले अदुवा सफा नगरेर ल्याउँदा पनि समस्या हुने गरेको पाईयो । काँकडभिट्ठामा अदुवा धुने मेशिन नचल्नुका कारण किसान तथा व्यापारीहरुमा सफा नगरेको अदुवाको तौल बढी हुन्छ भन्ने मनोविज्ञानले काम गरेको र भारतको सिलिगुडीमा राम्रो मेशिन रहेकोले त्यहाँका व्यापारीले पनि सकेसम्म सफा नभएको अदुवा सस्तोमा लैजाने र आफूले राम्ररी प्रशोधन गरी महङ्गोमा बेच्ने गरेको पाईयो । यस प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न कृषक तथा व्यापारी स्तरमा धोईपखाली सफा गरेको अदुवाको मूल्य अभिवृद्धि हुने भएकोले अदुवा सफा गर्ने मेशिनरी व्यापक प्रयोगमा ल्याई अधिकतम आम्दानी गर्ने क्षमताको विकास गर्ने जस्ता जनचेतनाको प्रचार प्रसार गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

अलैंचीको मुख्य व्यापारिक केन्द्र (Business Hub) को रुपमा विर्तामोड रहँदै आएको छ । विगत केही वर्ष अगाडीसम्म काँकडभिट्ठा नाकाबाट अलैंचीको निकासी हुँदै आएकोमा हाल मोरङ्ग जिल्लाको जोगबनी नाकाबाट निर्यात हुने गरेको छ जुन अलैंची निकासी हुने एकमात्र नाकाको रुपमा रहेको छ । सरकारी कार्यालयहरुको भनाईमा निर्यात सहजीकरणका लागि कृषि वस्तुहरुको उत्पत्तिको प्रमाण-पत्र (Certificate

of origin) केन्द्रबाट भएपनि सिफारिश जिल्लाबाट भएमा व्यवहारिक रुपमा देखा पर्ने समस्याहरुलाई सहजै हल गर्न सकिन्छ किनभने त्यसको रेकर्ड जिल्लासँग पनि मौज्दात रहेको हुन्छ ।

यस नाकाबाट निर्यात हुने अर्को कृषिजन्य वस्तु चियाको बिक्री तथा बजारिकरणमा समय समयमा समस्या हुने गरेकोमा कृषि उपजहरुको मूल्य निर्धारण गरी उचित मूल्यमा खरिद बिक्रीका लागि कृषि उपजका लिलाम बढाबढ केन्द्रहरु (Auction Centres) नहुनु एउटा समस्याका रुपमा रहेको पाइयो । लिलाम बढाबढ बजार (Auction Markets) ले कृषि उपजको उचित मूल्यमा खरिद बिक्रीका लागि बजारिकरणमा मूख्य भूमिका खेलिरहेको हुन्छ र लिलाम बढाबढ प्रणाली अन्तर्गत साना ठूला सबै किसिमका उत्पादकहरु, व्यापारीहरु, खरिदकर्ताहरु, बिक्रीकर्ताहरु, वेयरहाउस संचालकहरु आ-आफ्नै क्रियाकलापहरु सहित आबद्ध रहेका हुन्छन् । तर नेपालमा ब्रोकर कम्पनी नहुनु, लिलाम बढाबढ केन्द संचालन गर्ने प्राविधिक दक्षता नहुनु, लिलाम बढाबढ केन्द्रमै आफ्नो वस्तु बिक्री गर्नुपर्ने बाध्यकारी नियम नहुनु, ऋण सुविधा पर्याप्त नहुनु, अक्सन कार्यान्वयन नीतिमा सुधार नहुनु र चिया बिक्री वितरणमा लिलाम बढाबढ र लिलामी प्रकृयामा टूल्ठूला घराना/व्यापारी/प्रशोधनकर्ताहरुकै आधिपत्य रहेकोले पनि यस क्षेत्रमा अपेक्षित सुधार नभएको देखिन्छ । तसर्थ, चिया, अलैंची, कफी, मुसुरो जस्ता निर्यातजन्य कृषि उपजहरुको मूल्य निर्धारण गरी उचित मूल्यमा खरिद बिक्रीका लागि उपयुक्त स्थानहरुमा कृषि उपजका लिलाम बढाबढ केन्द्रहरु (Auction Houses) स्थापना तथा व्यवस्थापन हुनुपर्ने अत्यन्त जरुरी देखिन्छ ।

३.२.१ कृषिमा संलग्न कृषक/व्यापारीहरुको धारणा

जिल्लाका चिया, सुपारी, पशुपालक तथा खाद्यान्न बाली उत्पादक कृषकहरुसँग जिज्ञासा राख्दा सरकारले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बिक्रीको ग्यारेन्टी गरिदिएमा उत्पादन गर्न कठिनाई नरहेको बताए । कृषकहरुको सुझावमा कृषि वस्तु आयात गर्दा भन्सार महशुल बढाउनु पर्ने जसले गर्दा नेपालको उत्पादनले उच्च मूल्य पाउँछ जसको परिणाम सुपारीमा देखिएको छ । भारतमा कृषकहरुलाई बाली उत्पादनको लागि प्रशस्त सहुलियत दिईएकोले प्रतिस्पर्धी हुनका लागि नेपालमा पनि सोही अनुरुपको सहुलियतमा वृद्धि गर्नु पर्ने उनिहरुको राय छ । विगतका वर्षहरुमा चिया बिक्रीका लागि सि.एफ.एल (Cellular Fraction Line-CFL) एक पटक जारी गरेपछि पटक पटक जारी गर्न नपर्ने र जुनसुकै व्यापारीलाई बेच्न पाईने प्रावधान हटाई हाल झन्झटिलो प्रकृया शुरु गरिएकोले पूरानो व्यवस्थालाई कायम गर्न वा झन्झटिलो प्रकृया हटाउन माथिल्लो निकायले पहल गरिदिनु पर्ने कृषकहरुको सुझाव रहेको छ । अलैंचीको व्यापार प्रवर्द्धनका लागि राम्रो, मध्यम र सामान्यलाई क्रमशः जम्बो जेट (JJ-Jumbo Jet), स्ट्याण्डर्ड (SD-Standard) र चलनचल्ती (CC-Chalan Chalti) गरी तीन वटा समूहमा वर्गीकरण गरिएको र व्यापारिक चिन्ह (Trade Mark) पास भएको तर अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्र विशेषतः बंगलादेश, पाकिस्तान, दुबई, अफगानिस्तान जस्ता मुसलमान बाहुल्य देशमा त्यसलाई आधिकारिक गराउन जरुरी देखिन्छ । अलैंचीमा सुकाउने प्रविधि र थन्काउने घर (Warehouse) को राम्रो व्यवस्था नहुँदा गुणस्तरीय अलैंची निर्यातमा बाधा पुगेको पाईयो ।

५.३ मोरङ्ग जिल्लामा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा

मोरङ्ग जिल्लाको कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात व्यापारको वस्तुगत स्थिति बुझ्नका लागि रानी विराटनगर स्थित प्लान्ट क्वारेन्टाईन चेक-पोष्ट, विराटनगर स्थित क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, मोरङ्ग व्यापार संघ, अदुवा-बेसार जोन कार्यक्रम, धरान र चिया तथा तरकारी उत्पादक कृषकहरुसँग छलफल गरियो (*अनुसूचि ११*) । यस क्रममा रानी जोगवनी नाकाबाट अलैंची, चिया, अम्रिसो (कुचो), बन्दा, गहुँको चोकर, तेजपात, रुद्राक्ष, चिराईतो, पेलेट दाना, पिना आदि निर्यात भइरहेको पाईयो (तालिका नं.२) ।

तालिका नं.२ मा दिएको विवरण अनुसार आ.व.२०७३/७४ मा यस नाकाबाट निर्यात भएका कृषिजन्य वस्तुहरुमा सबैभन्दा बढी परिमाण तथा रकममा अलैंची, चिया, बन्दा, जडीबुटी, पिना, अम्रिसो, चोकर, पेलेट दाना भारत निर्यात भएको छ । यस आ.व.मा रु.२ अर्ब ६६ करोड ९६ लाख ११ हजार बराबरको अलैंची निर्यात भएको छ जुन अघिल्लो आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा रु.१ अर्ब ५ करोड ९५ लाख १७ हजार अर्थात् करिब ६६ प्रतिशतले बढी भएको देखिन्छ । विगतमा अलैंची काँकडभिट्टा नाकाबाट निकासी हुँदै आएकोमा विगत ५-७ वर्षदेखि जोगबनी रानी नाकाबाट निर्यात हुने गरेको छ । यो नाका हाल नेपालबाट अलैंची निर्यात हुने एकमात्र नाकाको रुपमा रहिआएको छ । त्यसैगरी आ.व.२०७३/७४ मा चिया रु.५ करोड ८७ लाख ९ हजार बराबरको निर्यात भएकोमा आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा रु.४ करोड ७९ लाख २५ हजार अर्थात् करिब चार गुणा बढी भएको देखिन्छ । त्यसैगरी जडीबुटी रु.१ करोड ५९ लाख ७९ हजार बराबरको निर्यात भएको छ जुन गत वर्षको तुलनामा ४५ प्रतिशतले बढी भएको देखिन्छ । त्यस्तै गत वर्षको रकमको तुलनामा पिना ३७ प्रतिशतले, पेलेट दाना करिब दुई गुणा हिसाबले, अम्रिसो र चोकर दुई गुणा भन्दा बढी हिसाबले निर्यात भएको देखिन्छ ।

तालिका नं.२: विराटनगर नाकाबाट निर्यात भएका मुख्य कृषि वस्तुहरुको विवरण

क्र.सं.	कृषिवस्तु	इकाई	देश	२०७२/७३		२०७३/७४	
				परिमाण	मूल्य (रु.०००)	परिमाण	मूल्य (रु.०००)
१	भटमास	मे.टन	भारत	२	७३	४	१५६
२	सिमी	मे.टन	भारत	०	०	६२	५५१८
३	आलस	मे.टन	भारत	३४८	९६३७	१९४	१०६४९
४	तोरी	मे.टन	भारत	०	०	९६	६७२०
५	बन्दा	मे.टन	भारत	६३६	३२२५	१९०६	१३३४४
६	जडीबुटी	मे.टन	भारत	५६९	४०९७८	८७३	१०१०७९
७	अलैंची	मे.टन	भारत	३१९८	१६१००९४	३८१४	२६६९६११
८	अदुवा	मे.टन	भारत	७३६	५७९४१	६४२	९६३०
९	तेजपात	मे.टन	भारत	८४०	५५८५८	६५६	३६७१८
१०	दालचिनी/तेजबोक्रा	मे.टन	भारत	१३	१७८०	६५	९०३५
११	चिया	मे.टन	भारत	१३८	१०७८४	३२४	५८७०९
१२	सुपारी	मे.टन	भारत	६०२	११०८११	२	६३४
१३	पिना	मे.टन	भारत	१५९१७	३०८७०८	२३५२३	४२३४१३
१४	पेलेट दाना	मे.टन	भारत	५७	२९९२५	१६२	८५१००
१५	अम्रिसो (कुचो)	मे.टन	भारत	५९१	६९०६	१६२०	२४३००
१६	गहुँको चोकर	मे.टन	भारत	१६७	१६७०	५०३	६०३६

श्रोत: प्लान्ट क्वारेन्टीन चेक-पोष्ट, विराटनगर, मोरङ्ग

यसै तालिकालाई अध्ययन गर्दा आ.व.२०७२/७३ मा सिमी र तोरी निर्यात भएको देखिन्न तर आ.व.२०७३/७४ मा उल्लेख्य मात्रामा निर्यात भएको पाइयो । त्यस्तै अदुवाको निर्यात गत वर्षको तुलनामा निराशाजनक देखिन्छ । यसको निर्यात मूल्यमा ८३ प्रतिशत सम्मको गिरावट भएको देखियो । सुपारीको हकमा आ.व. २०७२/७३ मा निकै ठूलो मात्रा र मूल्यमा निर्यात भएको वस्तु आ.व.२०७३/७४ मा निकै ठूलो मात्रा र मूल्यमा गिरावट आएको देखिन्छ । यसको अपुष्ट जानकारी अनुसार केही वर्ष अगाडी सम्म तेश्रो मुलुकबाट आयात भएको सुपारी भारत जाने गरेकोमा आ.व.२०७३/७४ बाट सो क्रम रोकिएको छ । अन्य बाली वस्तुहरुमा भने पछिल्लो वर्षमा व्यापार बढेको पाइन्छ ।

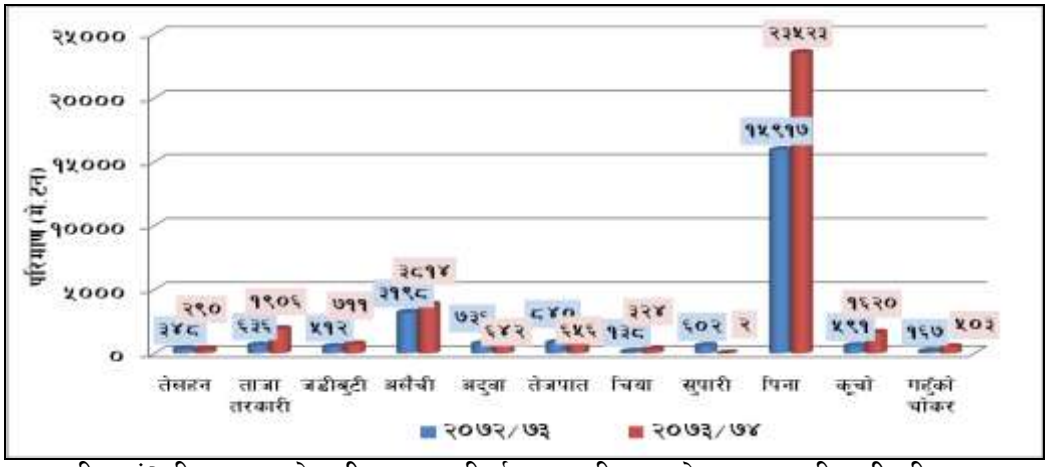

चित्र नं.३: विराटनगर/जोगबनी नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक निकासी परिमाण

प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्ट, विराटनगर, मोरङ्गले उपलब्ध गराएको विवरण अनुसार आ.व.२०७३/७४ मा निर्यात भएका विभिन्न कृषिजन्य वस्तुहरुमा अलैंची, चिया, बन्दा, जडीबुटी, पिना, अम्रिसो, चोकर, पेलेट दाना आदि पर्दछन् । अलैंचीको निर्यात श्रावण महिनाबाट शुरु भइ वर्षभरी नै भएको र कार्तिक महिना देखि निर्यात बढ्दै गएर माघसम्म बढेको त्यसपछि चैत्र-बैशाखमा उच्च्तम बिन्दुमा पुगेको जानकारी गराइयो । चियाको निकासी पनि माघ महिना बाहेक वर्षभरी नै भएकोमा चैत्र देखि जेष्टसम्म घट्दै गएकोमा आषाढदेखि वृद्धि भै कार्तिक महिनासम्म घट बढ हुँदै पौषमा सबभन्दा बढी निकासी भएको पाइयो ।
बन्दाको निर्यात श्रावण देखि कार्तिकसम्म सबभन्दा बढी भएको बताइयो । अम्रिसोको निकासी श्रावण महिना देखि बढेपनि पौषमा आइपुग्दा सबभन्दा कम निकासी भएको र सबभन्दा बढी फाल्गुण देखि जेष्ठसम्ममा निकासी भएको पाइयो । यस आ.व. मा गहुँको चोकर मंसिर महिनाबाट बढेर फाल्गुणसम्म निर्यात भएको र चैत्रदेखि निकासी कम भएको पाइयो । पेलेट दानाको निकासी चैत्र र बैशाख महिनामा बढी भएको जानकारी पाइयो । यसरी निकासी हुने वस्तुहरुको वार्षिक तालिका अनुसार ती वस्तुहरुको उत्पादन तथा भण्डारण समेतमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । यसबाट कुन वस्तुको उत्पादन कुन समयमा गर्ने र भण्डारण गरी उपयुक्त समयमा निकासी गर्ने सम्बन्धमा योजना नै बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

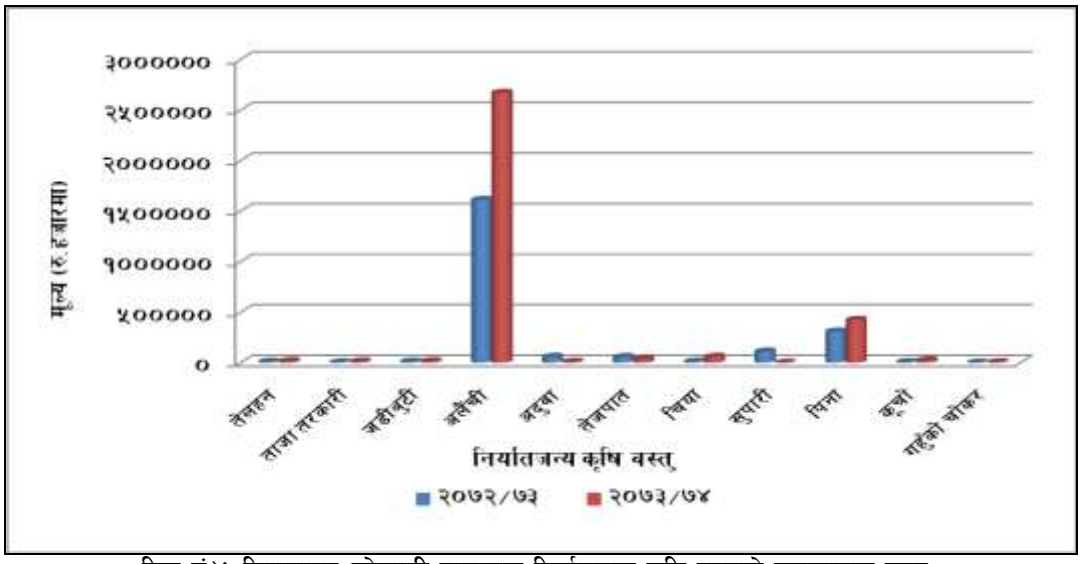

चित्र नं.४: विराटनगर/जोगबनी नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक मूल्य

उपरोक्त बाली/वस्तुहरु मध्ये चिया, रशिया, ताइवान र बेलायत जाने गरेको छ भने पेलेट दाना चीनमा र यी वस्तुका साथै उल्लेखित वस्तुहरु भारतमा निर्यात हुने गरेको पाईयो । सरकारी निकायका अनुसार यी वस्तुहरु निर्यात हुन कुनै कठिनाई देखाइएन तर कृषकहरुको भनाईमा चिया भारत पठाउन सि.एफ.एल. लिनु पर्ने र सो प्रकृया झन्झटिलो भएको बताईयो ।

३.३.१ कृषिमा संलग्न कृषक/व्यापारीहरुको धारणा

यहाँका कृषकहरुले पनि सरकारले बिक्रीको ग्यारेन्टी गरिदिएमा उत्पादन गर्न कठिनाई नरहेको तर उत्पादन भएर बिक्री नहुँदा ठूलो परिमाणमा उत्पादन गर्न साहस गर्न नसकेको भनाई रह्यो । झापा, मोरङ्ग, सुनसरी जिल्लामा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत क्रमशः धानको सुपर जोन, माछाको जोन र अदुवा-बेसारको जोनको रुपमा कार्यक्रमहरु संचालन भएतापनि ठूलो क्षेत्र ओगट्न नसकेको र यी बालीहरुमा आत्मनिर्भर भई निर्यात गर्ने लक्ष्य लिइएता पनि सो अनुरुप अगाडी बढ्न नसकेको कृषकहरुको गुनासो रहेको पाइयो । व्यापारीहरुका अनुसार देश तथा विदेशमा मसिनो चामलको माग रहेकोले आफ्नो देशमा मसिनो धानको जात विकास हुन नसके बाहिरबाट भित्र्याएर भएपनि ठूलो परिमाणमा धान उत्पादन गरेर निर्यात बढाई कृषक तथा व्यापारी दुबैलाई लाभान्वित गर्न सकिने उनीहरुको अनुभव रहेको छ । निर्यात व्यापारलाई अगाडी बढाउन नीजि प्रयास भन्दा पनि सरकारी प्रयास हुन बढी जरुरी हुन्छ किनकी विदेशी मुलुकहरुले आधिकारीकता बढी खोज्ने गरेको विगतको अनुभवले प्रमाणित गरिसकेको उनीहरुले बताए । निर्यात व्यापारको विषयमा सरकार अझ बढी जिम्मेवार र सम्वेदनशील हुनुपर्ने धारणा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरुको पाईयो ।

५.४ रुपन्देही जिल्लामा गरिएको सर्भेक्षण नतिजा

यस जिल्लाको स्थलगत भ्रमणको क्रममा भैरहवा स्थित क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, बुटवल स्थित किसानका लागि उन्नत बीउ विजन कार्यक्रम, तिलोत्तमा नगरपालिका स्थित राधे राधे एग्रो तथा तरकारी, फलफूल एवं खाद्यान्न उत्पादक कृषकहरुसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया

गरियो (*अनुसूचि ११*) । छलफलको क्रममा भैरहवा नाकाबाट विशेष गरी अदुवा, सुठो, फापर, बदाम र करिब २७ प्रकारका जडीबुटी निर्यात हुने गरेको र यस नाकाबाट हालसम्म भारत मात्र निकासी हुने गरेको पाइयो (तालिका नं.३) ।

तालिका नं.३: भैरहवा नाकाबाट निर्यात भएका मुख्य कृषिवस्तुहरुको विवरण

क्र.सं.	कृषिवस्तु	इकाई	देश	२०७२/७३		२०७३/७४	
				परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)	परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)
१	फापर	मे.टन	भारत	२६४	५७७२	५७८	११५६०
२	बदाम	मे.टन	भारत	९६	३८४०	२१८	८७२०
३	किवी फल	मे.टन	भारत	०	०	१	१००
४	जडीबुटी	मे.टन	भारत	२२७	१०६४२	९१७	३१४७०
५	अदुवा	मे.टन	भारत	२७२७	५४५४०	६७२	१३४४०
६	अलैंची ठूलो	मे.टन	भारत	२७	१२२५०	१	८००
७	सुठो	मे.टन	भारत	९६५	६२७२५	९६१	७१७३४
८	तेजपात	मे.टन	भारत	११९४	४७७६०	१२५५	५०२००
९	दालचीनी/तेजबोक्रा	मे.टन	भारत	२४४	१२२००	२७२	१३६००
१०	प्याजको सुकेको पात	मे.टन	भारत	३	१०५०	६	२१००
११	बेसार धुलो	मे.टन	भारत	३	५४०	११	११००
१२	सुठो धुलो	मे.टन	भारत	०	०	११	१३२०
१३	पिना	मे.टन	भारत	१९१४	४८६६६	४००६	१०२०७४
१४	अम्रिसो	मे.टन	भारत	२७३	४०९५	३४९	५२३५
१५	चोकर	मे.टन	भारत	१८८६	३०१७६	३७६३	६०२०८

श्रोत: क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देही

यसै तालिका अनुसार आ.व.२०७३/७४ मा भैरहवा नाकाबाट निर्यात भएका कृषिजन्य वस्तुहरुमा सबैभन्दा बढी रकम र परिमाणमा फापर, बदाम र जडीबुटी भारत निर्यात भएको छ । यस आ.व.मा रु.१ करोड १५ लाख ६० हजार बराबरको फापर निर्यात भएको छ जुन अघिल्लो आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा शत प्रतिशतले बढी भएको देखिन्छ । त्यसैगरी आ.व.२०७३/७४ मा बदाम रु.८७ लाख २० हजार बराबरको निर्यात भएकोमा आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा रु.४८ लाख ८० हजार अर्थात् सय प्रतिशत भन्दा बढी भएको देखिन्छ । त्यसैगरी जडीबुटी रु.३ करोड १४ लाख ७० हजार बराबरको निर्यात भएको छ जुन गत वर्षको तुलनामा रु.२ करोड ८ लाख २८ हजार अर्थात् करिब दुइ गुणा हिसाबले बढी भएको देखिन्छ । सुठोको निकासीलाई हेर्दा रु.७ करोड १७ लाख ३४ हजार बराबरको निर्यात भएको छ जुन गत वर्षको तुलनामा रु.२० लाख ९ हजार अर्थात् करिब १४ प्रतिशतले बढी भएको देखिन्छ । त्यस्तै आ.व.२०७२/७३ को तुलनामा आ.व.२०७३/७४ मा रकम र परिमाणको आधारमा पिना र चोकरको निकासीमा शत प्रतिशत नै वृद्धि भएको पाइन्छ भने अम्रिसोको निकासीमा २८ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ ।

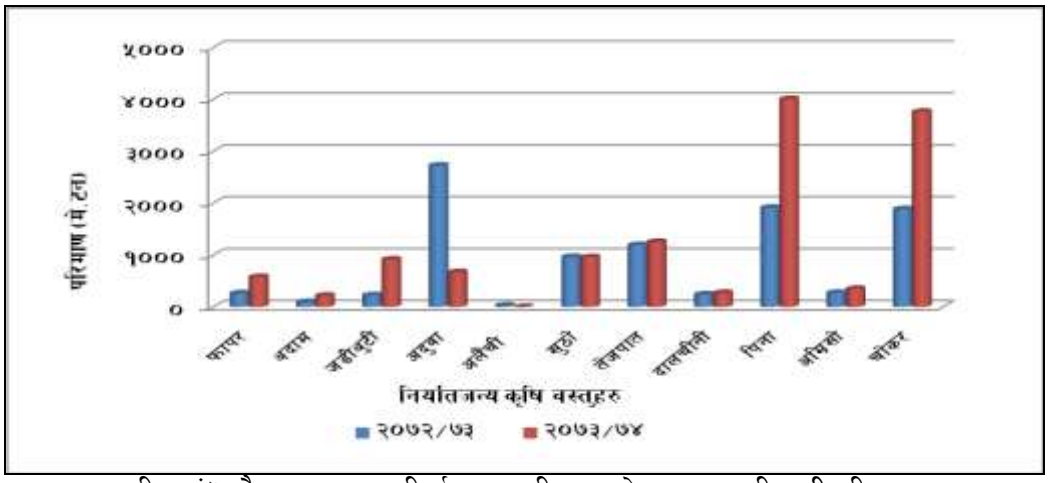

चित्र नं.५: भैरहवा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक निकासी परिमाण

तालिका नं.३ लाई नै अध्ययन गर्दा आ.व.२०७२/७३ मा किवीफल र अदुवा/सुठोको धूलो निर्यात भएको देखिन्न भने आ.व.२०७३/७४ मा सानो परिमाण र मूल्यमा निर्यात भएको पाइन्छ । आ.व.२०७२/७३ मा निकै ठूलो मात्रा र मूल्यमा निर्यात भएको अदुवा र ठूलो अलैंचीको निर्यातमा आ.व.२०७३/७४ मा निकै कमी आएको देखिन्छ । अन्य कृषि वस्तुहरुमा भने पहिलो वर्षको तुलनामा उल्लेख्य वृद्धि भएको पाइन्छ ।

क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देहीले उपलब्ध गराएको विवरण अनुसार आ.व. २०७३/७४ मा निर्यात भएका विभिन्न कृषिजन्य वस्तुहरुमा सुठो, फापर, बदाम, जडीबुटी, अम्रिसो, अदुवा, पिना, चोकर आदि पर्दछन् । अदुवाको निकासी श्रावण महिनामा मात्र भएको र त्यसपछि निकासी ठप्प हुने बताइयो । फापरको निर्यात भाद्र र फाल्गुण महिनामा बढी परिमाणमा भएको पाइयो भने अन्य महिनामा निकासीजन्य परिमाण कम भएको पाइयो । बदाम स्थिर परिमाणमा पौष र जेष्ठ महिना बाहेक वर्षभरी नै निकासी भैरहेको पाईयो । सुठोको निर्यात फाल्गुण देखि जेष्ठ र भाद्र महिनामा बढी परिमाणमा भएको पाइयो भने अन्य महिनामा कम परिमाणमा भएको पाइयो । अम्रिसो, पिना र चोकरको निकासी वर्षभरी नै एकनासको रहेको पाईयो ।

यस नाकाबाट कृषिजन्य वस्तुहरु निर्यात गर्न अन्य नाकाको तुलनामा सहज देखिएन किनभने नाकामा सर्भे एण्ड सर्भिलेन्सको प्रतिवेदन माग हुने गरेको, बालीवस्तुको तथ्याङ्क खोज्ने गरेको, सूचिमा भए नभएको हेरी सूचिमा भेटेमात्र वस्तुहरु निकासी हुने गरेको पाइयो । यसरी निर्यातमा कडाई गर्न खोजेको कुरा बढी गुणस्तरसँगै सम्बन्धित रहन्छ तर अन्य नाकाहरुमा यस किसिमको कडाई गर्ने गरेको पाइन्न । यस नाकाबाट गोलभेंडा र दाल निकासी गर्न दिइएको छैन । विशेषतः विषादि अवशेष जाँच (Pesticide Residue Check) प्रतिवेदन माग गर्ने र उनीहरुले चेक जाँचको लागि भारतको दिल्लीस्थित प्रयोगशालामा पठाउने गरेको जसले गर्दा प्रतिवेदन आउन समय लाग्ने, यदाकदा ढीला हुँदा निकासीका लागि तयार पारिएको ताजा वस्तुहरु बिग्रने अवस्थामा पुगिसकेका हुन्छन् । प्रशोधित वस्तुहरु उत्पादन भएमा भारत लगायत अन्य देशमा निर्यात गर्न सजिलो हुने सरोकारवालाहरुको भनाई रहेको छ ।

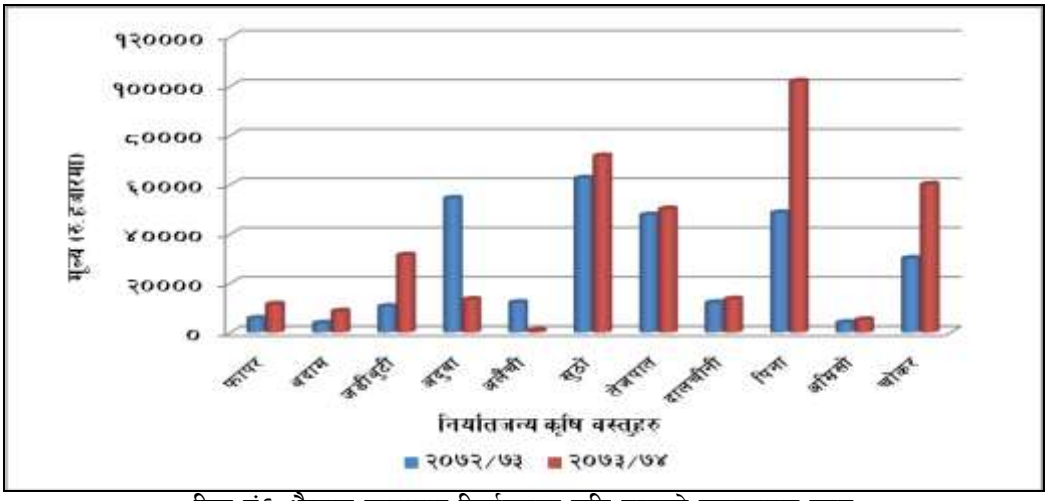

चित्र नं.६: भैरहवा नाकाबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुको तुलनात्मक मूल्य

निर्यात प्रवर्द्धनका लागि के कस्ता उपायहरु अवलम्बन गर्नु पर्ला भनी जिज्ञासा राख्दा निर्यात गर्ने वस्तुलाई भारतको सूचिमा पार्नु पर्ने पहिलो शर्त हुन आउँछ । कतिपय अवस्थामा अनधिकृत रुपमा भएको व्यापारलाई आधिकारिक बनाउने, आधुनिक कृषि पद्धतिलाई अनिवार्य शर्तको रुपमा लागू गर्ने, उत्पादन वृद्धिका साथै गुणस्तरलाई विशेष ध्यान दिने, बालीवस्तुको शुद्धता र स्वस्थपनालाई प्रमाणिकरण गर्ने, वस्तुको सही आकार प्रकार छनौट गरी आकर्षक प्याकिङ्ग गर्ने, कृषकहरुलाई सहज र सरल तरिकाले उत्पादन सामाग्रीहरु (Inputs) उपलब्ध गराउने, प्रशोधित वस्तु उत्पादनका लागि ठूलो परिमाणमा र उच्च स्तरमा कृषिवस्तुहरुको उत्पादन गराउने, बालीनाली, बोट बिरुवाहरुको स्वच्छता मापदण्ड (Sanitary and phyto-sanitary measures) लाई कडाईका साथ लागू गर्ने, कृषकहरुको आवश्यकतामा आधारित भएर यान्त्रिकीकरणका कार्यक्रमलाई अगाडी बढाउने कार्यमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । यसरी उत्पादनका सबै पूर्वाधारहरु प्याकेजको रुपमा उपलब्ध गराई उत्पादन वृद्धि भएमा निर्यातको लागि सहज वातावरण श्रृजना हुन्छ ।

रुपन्देही जिल्लाकै भ्रमणको क्रममा तिलोत्तमा नगरपालिका ११, मदरानी स्थित राधे राधे एग्रो प्रशोधन उद्योगको स्थलगत भ्रमण गरी त्यस उद्योगका संचालकसँग अन्तरक्रिया गरियो । वि.सं.२०७० सालमा उद्योग स्थापना भई वि.सं.२०७१ सालदेखि व्यवसाय शुरु गरेको पाइयो । यस उद्योगबाट अदुवाको प्रशोधन गरी सुठो बनाएर निकासी गर्ने गरेको पाइयो । चार जना शेयर होल्डर मिलेर संचालन गरेको यस उद्योगबाट हालसम्म अदुवाको सुठो १३० मे.टन दुबई हुँदै यूरोप, इरान, अफगानिस्तान तर्फ निकासी गरेको र १ मे.टन अलैंची दुबई पठाएको जानकारी पाइयो ।

३.४.१ कृषिमा संलग्न कृषक/व्यापारीहरुको धारणा

रुपन्देही जिल्लाका कृषकहरुसँग अन्तरक्रिया गर्दा सबैको एउटै भनाई रह्यो कि स्वदेश वा विदेशमा आफूले लगानी गरेकोबाट मुनाफा हुने गरी बिक्रीको ग्यारेन्टी भएमा सरकारले तोकेका बालीहरु ठूलो परिमाणमा उत्पादन गर्न सकिन्छ । यसका लागि उनीहरुका केही शर्तहरु छन् जस्तै उत्पादन सामाग्रीहरु गुणस्तरीय र समयमा उपलब्ध हुनुपर्ने, श्रमशक्तिको कमीलाई यान्त्रिकीकरणको माध्यमबाट सहजीकरण हुनुपर्ने, सरल

ऋण र अनिवार्य बाली बीमा तथा भण्डारणको सुविधा भएमा उत्पादन गर्न कुनै कठिनाई नहुने उनीहरुको धारणा पाइयो । निर्यात प्रवर्द्धनको सन्दर्भमा निजहरुको भनाई अनुसार व्यावसायिक खेतीलाई बढावा दिई धेरै परिमाणमा उत्पादन गर्नु पर्ने, जग्गा नहुने वा कम जग्गा हुने व्यक्तिहरुका लागि करार खेती (Lease farming) को माध्यमबाट प्रोत्साहन गर्नुपर्ने, विद्युत प्राधिकरण, सेना, प्रहरी आदि संस्थासँग रहेका High Tension Line मुनीको खाली जग्गा, त्यस्तै बाँझो र प्रयोगमा नआएको जमिनमा खेती गराउने, प्रशोधन उद्योगहरु स्थापना गरी विद्युतमा सहुलियत दिने, ढुवानीमा सहुलियत दिनुपर्ने (एक कन्टेनर सुठो दुबई पुऱ्याउन रु.३-४ लाख सम्म ढुवानी खर्च लाग्ने गरेको), उद्यमीहरुलाई सरल ब्याज, आधुनिक खेती प्रविधि, प्रशोधन तथा व्यापारमा अभ्यस्त गराउन कृषक, उद्यमी तथा व्यापारीहरुलाई तालिम अवलोकन भ्रमण तथा अन्तरक्रिया जस्ता कार्यक्रमहरु सम्बन्धित निकायले गराएको खण्डमा निर्यात व्यापारलाई टेवा पुग्ने सरोकारवालाहरुको धारणा रहेको पाइयो ।

खण्ड- ६

कृषिजन्य वस्तु आयात निर्यातको तुलनात्मक अध्ययन

६.१ नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषिजन्य वस्तुहरुको उत्पादन अवस्था

नेपालमा उत्पादन हुने कृषिजन्य वस्तुहरुमा अलैंची, अदुवा, चिया, सुपारी, खाद्यान्न अन्तर्गत फापर, कोदो, दलहन अन्तर्गत मुसुरो र फलफूल अन्तर्गत ताजा फलफूल तथा जुसको रुपमा निर्यात हुने गरेको छ । नेपालका कृषिजन्य वस्तुहरुमा अलैंची एकमात्र वस्तु हो जसको आयात नगण्य छ भने निर्यात नै बढी हुने गरेको छ र यो बाली नेपालका पूर्वी जिल्लाहरु ताप्लेजुङ्ग, संखुवासभा, पाँचथर, इलाम र तेह्रथुम जिल्लामा बढी परिमाणमा उत्पादन हुने गर्दछ भने हाल आएर यसको विस्तार नेपालको पश्चिम भेगका जिल्लाहरुमा पनि भइरहेको र ४२ जिल्लामा हाल अलैंची खेती भइरहेको पाइन्छ । त्यसै गरी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मन पराइने अर्थोडक्स चिया इलाम, पाँचथर, धनकुटा लगायत पहाडी जिल्लामा उत्पादन हुने गरेको छ भने बढी परिमाणमा निर्यात हुने सी.टी.सी. चिया झापा लगायतका जिल्लाहरुमा हुने गरेको छ । नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषिजन्य वस्तुहरुको पाँच वर्षको उत्पादन अवस्थालाई तालिका नं.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ । आ.व.२०७२/७३ मा भएको उत्पादनको अवस्थालाई आ.व.२०६८/६९ सँग तुलना गर्दा अलैंची, अदुवा, चिया, सुपारी, दलहनको उत्पादन बढेको देखिन्छ भने खाद्यान्न र फलफूल बालीको उत्पादन घटेको पाईन्छ (तालिका नं. ४) ।

तालिका नं.४: नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषिजन्य वस्तुहरुको उत्पादन अवस्था
(क्षेत्रफल-हेक्टर, उत्पादन-मे.टन)

निर्यात जन्य कृषि वस्तु	२०६८/०६९ (२०११/२०१२)		२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)	
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन
अलैंची	११६६५	६०२६	११४३४	५७५३	११५०१	५२२५	१२४५८	५१६६	१२१२०	६४३९
अदुवा	२०२५६	२५५२०८	१९३७६	२३५०३३	२४२२६	२७६१५०	२३८२६	२४२५४७	२१८६९	२७१८६३
चिया	१८१४९	१८७२६	१९०३६	२०५८८	१९२७१	२१३९४	१९५०९	२२२३२	२०७४७	२३८२१
सुपारी	३४५९	९१८८	३४५५	११५६०	४००८	१४२८६	३९०७	१३६८९	३९०५	१४२२५
खाद्यान्न	३४८४५३१	९४५७७२२	३३३९०७७	८५८०२८५	३४८००५२	९५६२६८०	३३७७०३०	९२६२६४०	३३०६३१६	८६१४२८४
दलहन	३३४३२३	३१९७७०	३३३४३६	३५६७४४	३२८७३८	३५२४७३	३२६४००	३५३५००	३२७३२१	३६३६९३
फलफूल	९७७७४	१०२०५६६	९८०२५	९२७१७१	१०६६०९	९६५२५६	१०६८९५	९७९०१४	१०६६८१	९६२२३६

निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादन अवस्थालाई चित्र नं.७ मा अझ प्रष्ट हुने गरी दर्शाइएको छ । तथ्याङ्क अनुसार निर्यातजन्य बालीहरुको उत्पादन अवस्था त्यत्ति संतोषजनक देखिँदैन । बालीहरुको उत्पादनशील क्षेत्र बढेको पाइएतापनि उत्पादन त्यस अनुरुप बढेको पाईँदैन । तसर्थ, निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको क्षेत्र विस्तारका साथ साथै उत्पादन वृद्धि गर्ने उपायहरु अवलम्बन गरी अघि बढ्नु पर्ने देखिन्छ ।

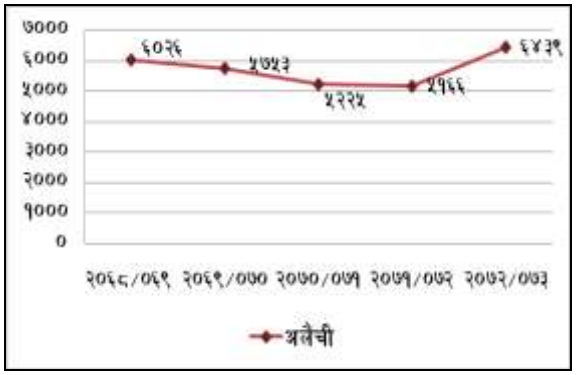

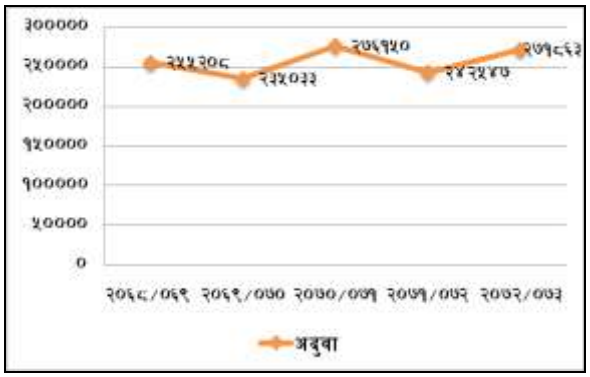

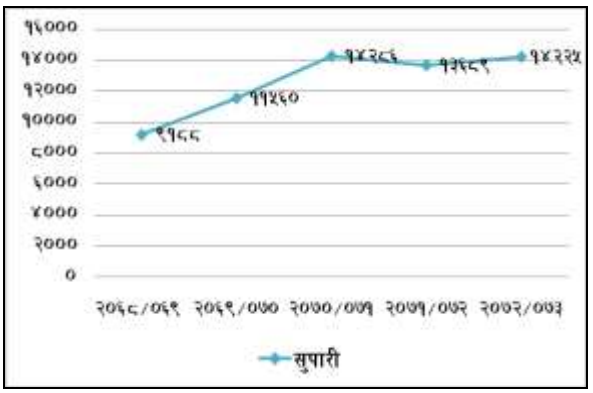

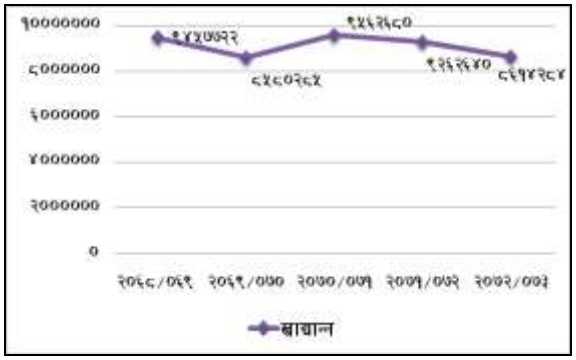

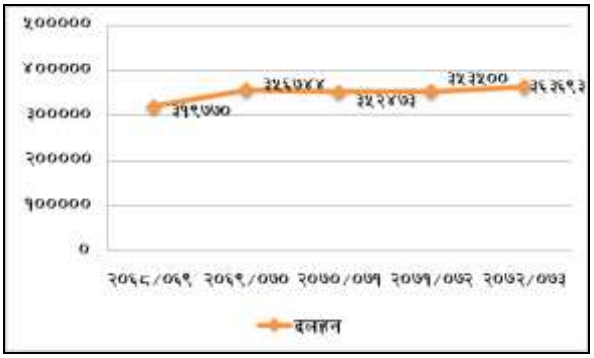

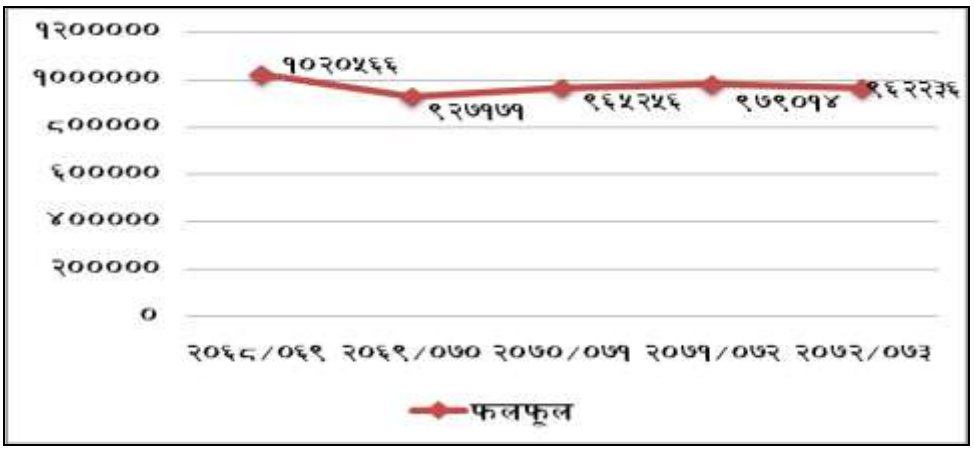

चित्र नं.७: निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादन अवस्था

यसै गरी उपरोक्त बालीहरुको उत्पादकत्वको अवस्थालाई तालिका नं.५ मा देखाईएको छ । उत्पादकत्व स्थिर र थोरै परिमाणमा मात्रै बढेको देखिन्छ । आ.व.२०७२/७३ को उत्पादकत्वको अवस्थालाई

आ.व.२०६८/६९ सँग तुलना गर्दा अलैंची, चिया, सुपारी र दलहनको उत्पादकत्व केही बढेको देखिन्छ भने अदुवा, खाद्यान्न र फलफूल बालीमा उत्पादकत्व घटेको पाईन्छ ।

तालिका नं.५: निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादकत्व अवस्था
(उत्पादकत्व-मे.टन/हेक्टर)

निर्यातजन्य कृषि वस्तु	२०६८/०६९	२०६९/०७०	२०७०/०७१	२०७१/०७२	२०७२/०७३
अलैंची	०.५२	०.५०	०.४५	०.४१	०.५३
अदुवा	१२.६०	१२.१३	११.४०	१०.१८	१२.४३
चिया	१.०३	१.०८	१.११	१.१४	१.१५
सुपारी	२.६६	३.३५	३.५६	३.५०	३.६४
खाद्यान्न	२.७१	२.५७	२.७५	२.७४	२.६१
दलहन	०.९६	१.०७	१.०७	१.०८	१.११
फलफूल	१०.४४	९.४६	९.०५	९.१६	९.०२

निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादकत्व अवस्थालाई चित्र नं.८ मा अझ प्रष्ट हुने गरी दर्शाइएको छ ।

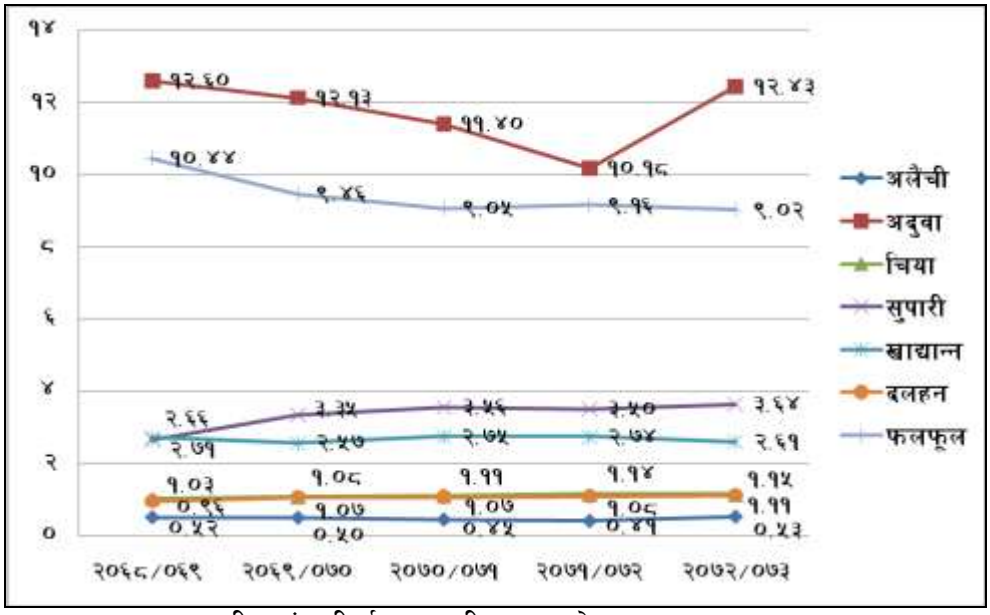

चित्र नं.८: निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको उत्पादकत्व अवस्था

६.२ विभिन्न देशमा कृषिजन्य वस्तु अनुसारको निर्यात अवस्था

नेपालबाट विदेशी मुलुकहरुमा निर्यात गरिने कृषिजन्य वस्तुहरुमा मुख्य रुपमा अलैंची, अदुवा, चिया, जडीबुटी, मुसुरो, फलफूल तथा तरकारीको जुस, जुट ब्याग आदि रहेका छन् । आ.व.२०७२/७३ मा नेपालबाट विभिन्न देशहरुमा भएको कुल निर्यातमा कृषिजन्य वस्तु र गैह्र-कृषिजन्य वस्तुहरुको हिस्सेदारी तालिका नं.६ मा दर्शाईएको छ । तालिका अनुसार रु.७१ अर्ब १३ करोड ७६ लाख ६३ हजार बराबरको कुल निर्यात मध्ये रु.१६ अर्ब ५४ करोड १४ लाख ८३ हजार बराबरको कृषिजन्य वस्तुको निर्यात भएको अर्थात् कुल निर्यातमा कृषिजन्य वस्तुको हिस्सेदारी २३.२५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने गैह्र कृषिजन्य वस्तुहरुको हिस्सेदारी ७६.७५ प्रतिशत रहेको छ । यस आ.व.मा नेपालमा भएको कुल व्यापार रु.८ खर्ब ५२ अर्ब २८ करोड ३६ लाख २४ हजार (तालिका नं.१२) मध्ये कृषिजन्य वस्तुको व्यापार रु.१ खर्ब ४७ अर्ब ६५ करोड ३४ लाख १ हजार भएको र उक्त रकम मध्ये रु.१६ अर्ब ५४ करोड १४ लाख ८३ हजार बराबरको मात्र

कृषिजन्य वस्तुहरु निर्यात भएको छ भने रु.१ खर्ब ३१ अर्ब ११ करोड १९ लाख १८ हजार बराबरको आयात भएको देखिन्छ (तालिका नं.७) । तालिका नं.६ अनुसार नेपालबाट निर्यात हुने कृषिजन्य वस्तुहरुमा सबैभन्दा अग्रस्थान अलैंचीको रहेको छ जसको कुल निर्यातमा हिस्सेदारी ६.४९ प्रतिशत रहेको छ भने त्यसपछि फलफूल र तरकारीको जुसको ४.४७ प्रतिशत र चियाको ३.३७ प्रतिशत रहेको छ । परिमाणको हिसाबले अदुवा र चियाको निर्यात बढी देखिएता पनि मूल्यको हिसाबले अलैंचीले ठूलो मात्रामा विदेशी मुद्रा भित्र्याउन सफल भएको देखिन्छ । त्यसैगरी चित्र नं. १० अनुसार कृषिजन्य वस्तुको निर्यातमा अलैंचीको हिस्सेदारी २७.९० प्रतिशत रहेको छ भने जुसको १९.२४ प्रतिशत र चियाको १४.५१ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका नं.६: नेपालको कुल निर्यातमा मूख्य वस्तुहरुको हिस्सेदारी (प्रतिशत)

क्र.सं.	वस्तु	इकाई	आ.व. २०७२/७३		हिस्सेदारी प्रतिशत
			परिमाण	मूल्य (रु.हजार)	
(क)	**कृषिजन्य वस्तु**				
१	अलैंची	के.जी.	३४३८३५३	४६१४६१२	६.४९
२	जुस	–	–	३१८१८५०	४.४७
३	चिया	के.जी.	१३२८९०६६	२४००१२०	३.३७
४	जुट ब्याग तथा बोरा	–	–	१९२१९२६	२.७०
५	मुसुरो	के.जी.	७६११८४०	१२९०५२८	१.८१
६	जडीबुटी	–	–	१२४४०१०	१.७५
७	अदुवा	के.जी.	२८३५१८२३	६४३०८६	०.९०
८	चाउचाउ, पास्ता	–	–	६३३५६८	०.८९
९	मासु र मासुजन्य पदार्थ	–	–	३५१९४०	०.४९
१०	आवश्यक तेलहरु	के.जी.	३६८५९	२५९८४३	०.३७
	जम्मा			**१६५४१४८३**	**२३.२५**
(ख)	**गैह्र-कृषिजन्य वस्तु**				
१	कृषि बाहेकका उत्पादित वस्तु	–	–	५४५९६१८०	७६.७५
	कुल जम्मा			**७११३७६६३**	**१००**

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

तालिका नं.७: आ.व.२०७२/७३ मा नेपालमा कृषिजन्य वस्तुको कुल व्यापार (रु.०००)

विवरण	निर्यात	प्रतिशत	आयात	प्रतिशत	कुल व्यापार	जम्मा प्रतिशत
कृषिजन्य वस्तु	१६५४१४८३	११.२०	१३१११९१८	८८.८०	१४७६५३४०१	१००

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

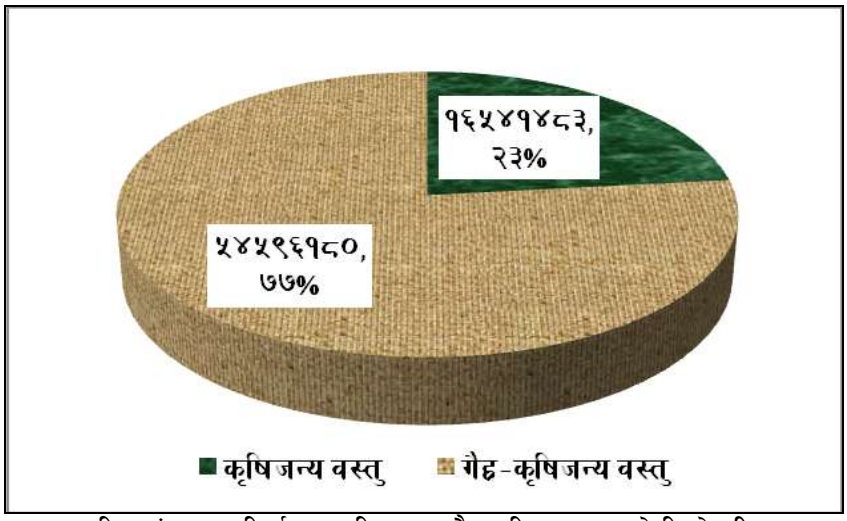

चित्र नं.९: कुल निर्यातमा कृषिजन्य र गैह्र कृषिजन्य वस्तुको हिस्सेदारी

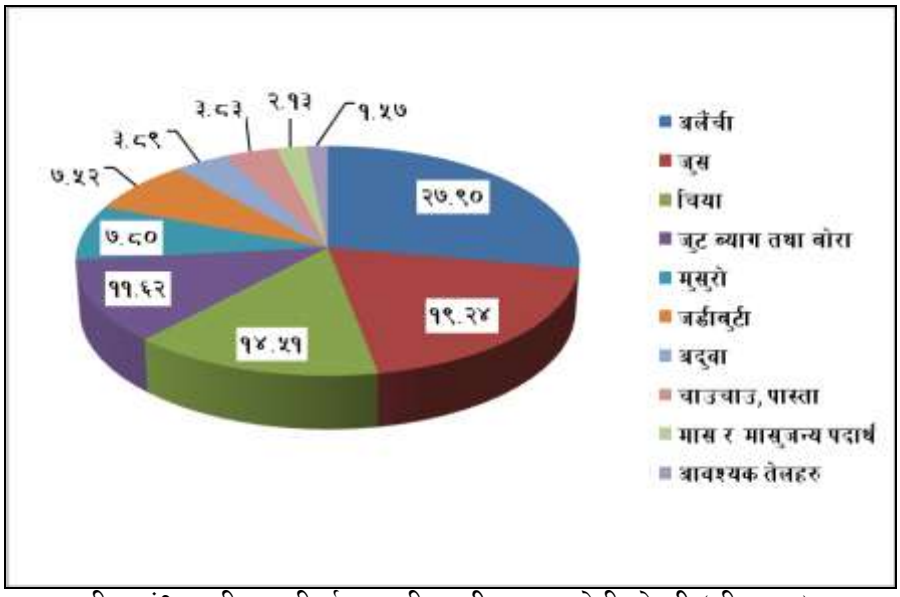

चित्र नं.१०: कृषिजन्य निर्यातमा कृषि बाली/वस्तुहरुको हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)

उपरोक्त बालीहरु मध्ये अलैंची मुख्य रुपमा भारत, यू.ए.ई., चीन, अष्ट्रिया, फ्रान्स, जर्मनी, अदुवा भारत, बंगलादेश, जापान, चीन, चिया भारत, चीन, जापान, जर्मनी, यूरोप, क्यानाडा, अष्ट्रेलिया, अमेरिका, सुपारी भारत, यू.ए.ई., चीन, खाद्यान्न खासगरी मकै, फापर भारत, गहुँको पिठो चीन, कोदो अष्ट्रेलिया, जर्मनी, बेलायत, अमेरिका, दलहन खासगरी मुसुरो बंगलादेश, भारत, यू.ए.ई., सिंगापुर, कोरिया, ताजा फलफूल भारत, सुख्खा फलफूल चीन, कृषिजन्य सुगन्धित वस्तु भारत, चीन, हङ्गकङ्ग, जापान, बंगलादेश, फ्रान्स, गहुँ, दालको चोकर बंगलादेश, भारत र पिना भारत, चीन तर्फ निर्यात हुने गरेको छ । नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषि वस्तुहरुको विगत ५ वर्षको परिमाण र मूल्य अनुसारको निर्यातजन्य अवस्था तालिका नं.८ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं.८: नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषि वस्तुहरुको विगत ५ वर्षको निर्यातजन्य अवस्था

(परिमाण-मे.टन, मूल्य-रु. हजारमा)

कृषि वस्तु	२०६८/०६९ (२०११/२०१२)		२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)	
	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
अलैंची	५३११	३४९६७३३	५१०३	३८४९९९५	४९१४	४२७०३७२	२९३०	३८३९८११	३४३८	४६१४६१२
अदुवा	२३९४१	५०७५९०	६२८४३	१३३२४५३	२०४१६	४४९९०१	२४५४९	४६४९२१	२८३५२	६४३०८६
चिया	९२१८	१५७३६५१	१०७०९	२०४३२२०	११३९६	२०२९४३९	१११४२	२००६८७७	१३२८९	२४००१२०
सुपारी	७६७२	४२९४३६	८७३	१३३६७	२३१७७	४१३४७६३	१५१६६	२८३०८१५	०	०
खाद्यान्न	३३११	८१०४९	३८०३	१६००८५	२५८८	१६८२१८	३०१९	७५३३२	३४००	५९०५८
दलहन	३३१५१	२६७७९७०	२१९६१	२६७७३१९	१७३४१	२०४७६४६	९८८३	१२५८०२४	७६१६	१२९२३८४
फलफूल	१८५१	३८७४६	१३९१	१९७७३	१६३६	२६२६९	१२५६	१९५८९	१५८८	१८५३९३
कृषिजन्य सुगन्धित वस्तु	७२७७	८०५४९६	५७३५	१२७४३७५	५४१२	१६०२१९०	४२९४	१६२६१२१	४६३९	६३५८७२
चोकर	१९७६२	२०७४०२	२०९०८	२६७५९५	१७५०६	२६२४०१	१२०४९	१७८०९३	०	०
पिना	४५४२८	७२३४१२	२९७७६	६४७१०७	३०४५५	७०५५२८	२३२५३	६११२३४	०	०

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

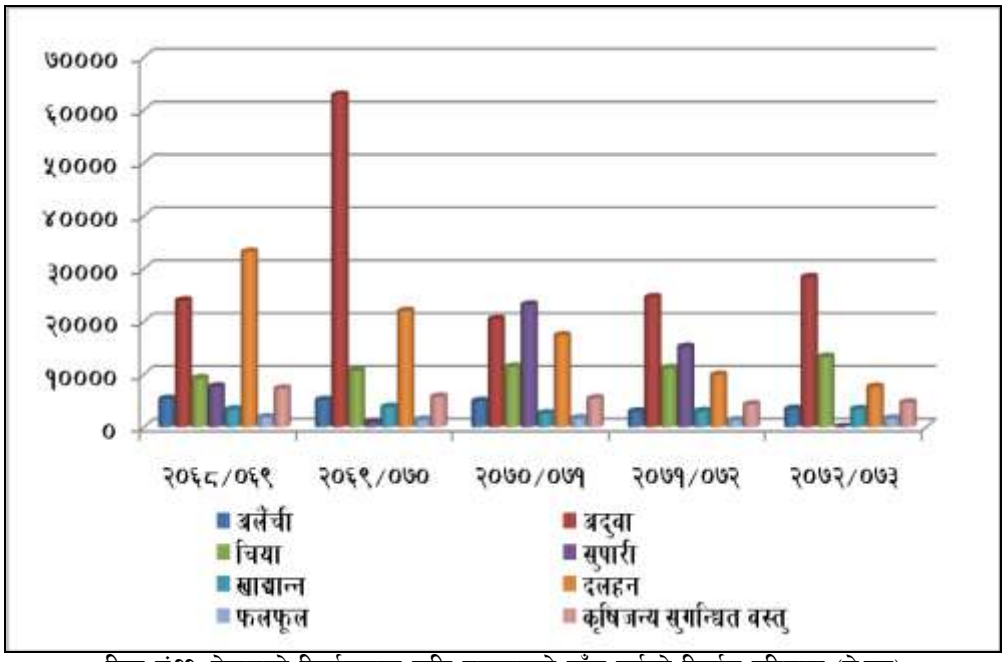

चित्र नं.११: नेपालको निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको पाँच वर्षको निर्यात परिमाण (मे.टन)

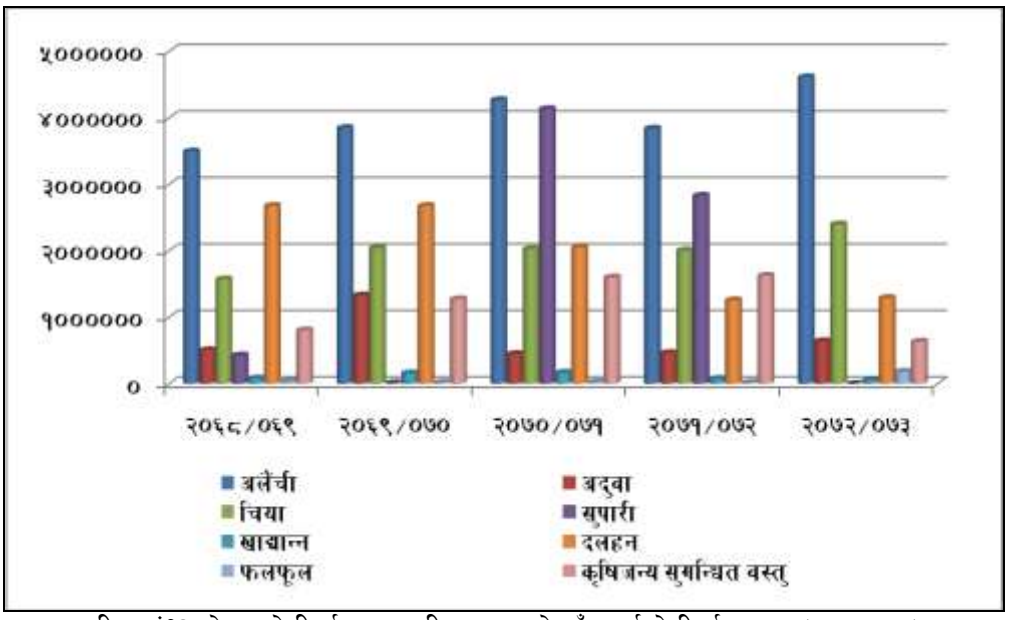

चित्र नं.१२: नेपालको निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको पाँच वर्षको निर्यात मूल्य (रु. हजारमा)

नेपालको निर्यात व्यापारमा प्रमुख साझेदार मुलुकहरुमा भारत, संयुक्त राज्य अमेरिका, जर्मनी, चीन, संयुक्त अधिराज्य, बंगलादेश, अफगानिस्तान, फ्रान्स, टर्की, जापान आदि रहेका छन् । विगत पाँच वर्षमा नेपालको कुल निर्यातमा क्षेत्रगत रुपमा भएको हिस्सेदारी तालिका नं.९ मा उल्लेख गरे बमोजिम रहेको छ । तालिका अनुसार नेपालको कुल निर्यातमा क्षेत्रगत हिस्सेदारीमा एशियाको नै बढी देखिन्छ । दोश्रो हिस्सेदारी यूरोपियन यूनियनको रहेको छ भने अमेरिका, यूरोप (ईयू बाहेकका देश), ओसिनिया (अष्ट्रेलिया लगायतका देशहरु) र अफ्रिकाको हिस्सेदारी क्रमशः तेश्रो, चौथो, पाँचौं र छैठौं रहेको छ ।

तालिका नं.९: नेपालको कुल निर्यातमा विगत ५ वर्षमा क्षेत्रगत हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)

(रकम रु. हजारमा)

क्षेत्र	आ.व.२०६८/०६९		आ.व.२०६९/०७०		आ.व.२०७०/०७१		आ.व.२०७१/०७२		आ.व.२०७२/०७३	
	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत
एसिया	५७९१९८४	७८.१८	६०९२३९४५	७८.७६	६९८३४३९१	७६.४४	६४८७३८६१	७४.८८	४६५०८६५५	६५.३८
अफ्रिका	३४४०५५	०.४६	१२९६५८	०.१७	१४८४२५	०.१६	९०६९७	०.१०	८९८४४	०.१३
अमेरिका	६५७०५३५	८.८७	६५९६२६८	८.५३	८६५३०४५	९.४७	८८४८०८३	१०.२१	१०४४९४७७	१४.६९
यूरोपियन यूनियन	७८९९०६१	१०.६६	७७४९६८४	१०.०२	१०२२६९६३	११.१९	९८५०३१९	११.३७	१०६१८९९१	१४.९३
यूरोप (ईयू बाहेक)	९५२१९७	१.२९	१४९७७५३	१.९४	१८९३८९६	२.०७	२३०२२४७	२.६६	२७९६९०६	३.९३
ओसिनिया	४०३२२८	०.५४	४५३४०२	०.५९	६०४३१६	०.६६	६७५२५५	०.७८	६७३७९०	०.९५
जम्मा	७४०८९०६०	१००	७७३५०७१०	१००	९१३६१०३६	१००	८६६४०४६२	१००	७११३७६६३	१००

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

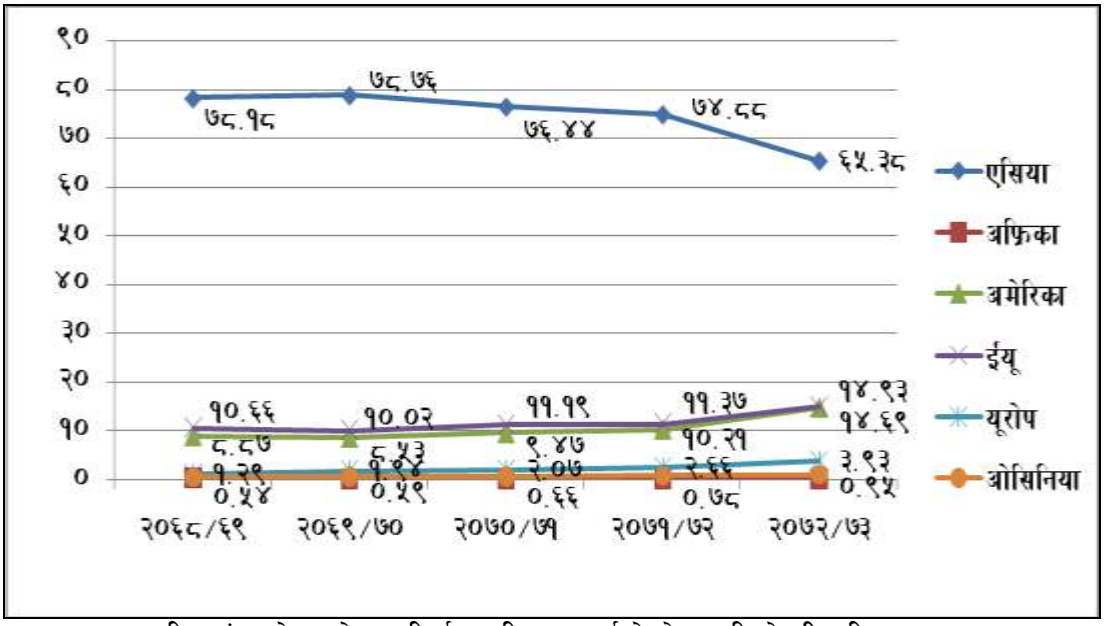

चित्र नं.१३: नेपालको कुल निर्यातमा विगत ५ वर्षको क्षेत्रगत हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)

आर्थिक वर्षको हिसाबले हेर्ने हो भने आ.व.२०६८/६९ मा रहेको एशियाको हिस्सेदारी ७८.१८ प्रतिशतबाट केही वृद्धि भै आ.व.२०६९/७० मा ७८.७६ भएको र त्यसपछि क्रमशः घट्दै गएर आ.व.२०७२/७३ मा ६५.३८ मा झरेको छ । यसरी हेर्दा नेपालका उत्पादनहरुको निर्यात क्रमशः एशियाबाट घट्दै यूरोपियन यूनियन र अमेरिका तर्फ बढ्दै गएको देखिन्छ । आ.व.२०६९/७० देखि आ.व.२०७२/७३ सम्मको तुलना गर्ने हो भने यूरोप तर्फ पनि नेपालको निर्यात व्यापारमा वृद्धि भएको पाईन्छ ।

६.३ विभिन्न देशबाट कृषिजन्य वस्तु अनुसारको आयात अवस्था

नेपालमा सबैभन्दा बढी चामल, मकै, आलु, प्याज, सनफ्लावर तेल, फलफूल, सुपारी अन्य देशहरुबाट आयात हुने गरेको छ । आ.व.२०७२/७३ मा नेपालमा विभिन्न देशहरुबाट भएको आयातको तथ्याङ्कलाई हेर्दा रकम रु.७ खर्ब ८१ अर्ब १४ करोड ५९ लाख ६१ हजार बराबरको भारत तथा तेश्रो मुलुकबाट

नेपालमा कुल आयात (तालिका नं.१२) भएको मध्ये रकम रु.१ खर्ब ३१ अर्ब ११ करोड १९ लाख १८ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुहरुको नेपालमा आयात (अनुसूचि ९) भएको छ ।

तालिका नं.१०: नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषि वस्तुहरुको विगत ५ वर्षमा भएको आयातको अवस्था

(परिमाण-मे.टन, मूल्य-रु. हजारमा)

कृषि वस्तु	२०६८/०६९ (२०११/२०१२)		२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)	
	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
अलैंची	०	०	०	०	१	५८४	११	८५९९	८	४१३७
अदुवा	३७५३	१८१३६७	२४०४०	७४०७६९	२३००	१८८८६१	४४२	९१३१०	३९०७	३२९८२४
चिया	३४८	४७८०१	३५२	५७५१६	२९९	५५८३०	३७५	९३७६३	३०३	६७९९२
सुपारी	३६३६९	१६६०९९३	४१२२२	३११२९०२	७८३५५	७६६७१६२	३७९६९	४७२२८२०	१७७९३	२२४२२३२
खाद्यान्न	६४३२०८	१३९८५६५७	८४५६५९	२१४१४४२५	९६५२९५	२९३५६६९०	११२३९२०	३५२९७४२१	११५५१२६	४००१५०४९
दलहन	५२३९	२२९८९५	१६१८५	८५१५९०	२५७५२	१५०३६०४	३०८२९	२३१६७३९	५४७०५	५३४५६२८
फलफूल	१२८११८	२३७३५१०	१५८६२३	३२६१४११	१५६९१८	४५१३४२१	१५१४३३	५८२१८७२	१८४९३७	१००८७३८३
कृषिजन्य सुगन्धित वस्तु	१६७२	१७४४५८	२१८९	५०६२८९	२०३९	७५११५४	११२१	४९३७६२	१०५७	३६०१३८
चोकर	७०३८	४९८६८	७१०४	८३७०८	१२२५५	१३६९०७	२४५१५	३३४४०८	०	०
पिना	९५२६८	३२९३००१	८८९१८	५११७४१०	९२३०३	५५०२१४९	१२५३६४	६४९३०२४	०	०

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

उपरोक्त बालीहरु मध्ये खाद्यान्न खासगरी चामल भारतबाट, मकै ब्राजिल, अर्जेन्टिना लगायतका देशहरुबाट र अन्य खाद्यान्न चीन, बेलायत, कोरिया, अमेरिका, बंगलादेशबाट आयात हुन्छ । ब्राजिल, अर्जेन्टिनाबाट आयात भएको मकै कुखुराको दानामा प्रयोग भएको छ । तरकारी मुख्यतः भारतबाट र फलफूल चीन, भारत, अमेरिका, न्यूजिलैण्ड, बंगलादेश, पाकिस्तान, थाइलैण्डबाट आयात हुन्छ । सुपारी इन्डोनेसिया, मलेशिया, थाईलैण्ड, भारतबाट आयात हुने गरेको छ । दलहन खासगरी मुंग, रहर, मुसुरो भारत, मलेशिया, टर्की, म्यानमार, क्यानाडा, चीनबाट, कृषिजन्य सुगन्धित वस्तु भारत, चीन, थाइलैण्ढबाट, चोकर र पिना भारतबाट आयात हुने गरेको छ । भारत र चीनबाट हुने गरेको अलैंचीको आयात नगण्य रुपमा छ भने चिया तुलनात्मक रुपमा थोरै परिमाणमा भारत, चीन, ताइवान, श्रीलंकाबाट र केही परिमाणमा अदुवा भारत, चीन, थाइलैण्ढ, नाइजेरियाबाट आयात हुने गरेको छ । नेपालको निर्यात सम्भाव्यता भएका कृषि वस्तुहरुको विगत ५ वर्षमा भएको आयातको अवस्था माथी तालिका नं.१० मा उल्लेख गरिएको छ ।

नेपालमा आयात भने भारत, चीन, यूएई, इन्डोनेसिया, थाइल्यान्ड, अर्जेन्टिना, अमेरिका, साउदी अरेबिया, जापान, दक्षिण कोरिया, मलेसिया, जर्मनी लगायत मुलुकबाट हुन्छ । विगत पाँच वर्षमा नेपालको कुल आयातमा क्षेत्रगत रुपमा भएको हिस्सेदारी तालिका नं.११ मा उल्लेख गरे बमोजिम रहेको छ । तालिका अनुसार नेपालको कुल आयातको हिस्सामा एशियाकै बढी छ । त्यसपछि अमेरिका र यूरोपियन यूनियनको देखिन्छ । यूरोप (ईयू बाहेकका देश), ओसिनिया र अफ्रिकाको हिस्सेदारी क्रमशः चौथो, पाँचौं र छैठौं रहेको छ ।

तालिका नं.११: नेपालको कुल आयातमा क्षेत्रगत हिस्सेदारी (प्रतिशतमा)

(रकम रु. हजारमा)

क्षेत्र	आ.व.२०६८/०६९		आ.व.२०६९/०७०		आ.व.२०७०/०७१		आ.व.२०७१/०७२		आ.व.२०७२/०७३	
	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत
एसिया	४५६६४९६४९	९१.६७	५५६७९८४३६	९२.६१	६६४८९६५२७	९१.९९	७०५२७९९९६	८९.८९	६९५७३७९०५	८९.०७
अफ्रिका	२४५२४५९	०.४९	२२५०५८८	०.३७	२६८१४०७	०.३७	६१८५८२६	०.७९	५७०९२९१	०.७३
अमेरिका	१६९७४९९७	३.४१	१८८४२५५५	३.१३	२५६३९८४४	३.५५	२८०५५३१३	३.५८	३१७०६८८१	४.०६
यूरोपियन यूनियन	११५६६२३४	२.३२	१३०६४३१३	२.१७	१८३८८१८२	२.५४	२८१३३९५२	३.५९	२१९०३८०२	२.८०
यूरोप (ईयू बाहेक)	७६७३७५२	१.५४	७२५४२६४	१.२१	७८३२९०४	१.०८	१२३८७५१०	१.५८	१९७३२७२९	२.५३
ओसिनिया	२८४३९८३	०.५७	२९९७३६९	०.५०	३३३७९२४	०.४६	४५३८६५७	०.५८	६३५५३५३	०.८१
जम्मा	**४९८१६१०७४**	**१००**	**६०१२०७५२५**	**१००**	**७२२७७६७८८**	**१००**	**७८४५८१२५४**	**१००**	**७८११४५९६१**	**१००**

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

एशियाको हिस्सा आ.व.२०६८/६९ मा ९१.६७ प्रतिशत रहेकोमा आ.व.२०६९/७० मा ९२.६१ प्रतिशत भै केही बढेको जस्तो देखिएको र त्यसपछि क्रमशः घटेर आ.व.२०७२/७३ मा ८९.०७ मा झरेको छ । यस हिसाबले नेपालमा वस्तुहरुको आयात क्रमशः एशियाबाट घट्दै अमेरिका र यूरोपियन यूनियनको तर्फबाट बढ्दै गएको देखिन्छ ।

६.४ कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्या

निर्यात र आयात बीचको बढ्दो खाडलले निरन्तर बढिरहेको व्यापार घाटालाई वाञ्छित सीमामा ल्याउनु मुख्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ । नेपालले बढी मात्रामा कच्चा पदार्थ, प्राथमिक वस्तु तथा अर्धप्रशोधित वस्तुको निर्यात गर्ने भएकोले निर्यातको मूल्य वृद्धि कमजोर हुनु, समग्र उत्पादन र उत्पादकत्व कमजोर हुनु, कृषिजन्य औद्योगिक क्षेत्रको उत्पादन घट्नु, नेपाल एकीकृत रणनीति, २०१० ले पहिचान गरेका वस्तुको निकासी उत्साहजनक नहुनु, गुणस्तर परीक्षण, प्रमाणीकरण, लेब्लिङ्ग र प्याकेजिङ्ग सम्बन्धी कमजोर अवस्था हुनु, व्यापारजन्य भौतिक पूर्वाधारको अवस्था कमजोर हुनु, विशेष आर्थिक क्षेत्रको कार्यान्वयनमा ढिलाई हुनु, पर्याप्त मात्रामा उर्जाको आपूर्ति नहुनु, कमजोर श्रम सम्बन्ध र संस्थागत, समन्वय मजबुत नहुनु लगायतका कारणले निकासी व्यापारमा अपेक्षित वृद्धि हुन सकेको छैन । न्यून उत्पादन, सर्वसाधारणको जीवनस्तरमा आएको परिवर्तन र बढ्दो मागका कारण कृषिजन्य वस्तुको निर्यात भन्दा आयात बढ्दो क्रममा छ । विगत दश वर्षको तथ्याङ्क हेर्दा आ.व.२०६३/६४ देखि २०७२/७३ सम्म कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात भन्दा आयात बढी रहेको देखिन्छ । यसको मुख्य कारण भारत तथा तेश्रो मुलुकबाट खाद्यान्न, तेलहन, दलहन, फलफूल, सुपारी जस्ता कृषिजन्य वस्तुहरुका साथ साथै गैह्र-कृषिजन्य सामाग्रीहरुको पैठारी बढ्न गएकोले हो । तालिका नं. १२ अनुसार आ.व.२०७२/७३ मा नेपालमा भएको रु.८ खर्ब ५२ अर्ब २८ करोड ३६ लाख २४ हजार बराबरको कुल आयात र निर्यात व्यापार मध्ये रकम रु.७१ अर्ब १३ करोड ७६ लाख ६३ हजार बराबरको नेपालबाट निर्यात गरिएको छ भने रकम रु.७ खर्ब ८१ अर्ब १४ करोड ५९ लाख ६१ हजार बराबरको भारत तथा तेश्रो मुलुकबाट नेपालमा आयात भइ व्यापार घाटा रु.७ खर्ब १० अर्ब ८२ लाख ९८ हजार बराबरको भएको छ । यस क्रममा सोही आ.व.मा कृषिजन्य वस्तुको व्यापारलाई हेर्दा नेपालमा भएको रु.१ खर्ब ४७ अर्ब ६५ करोड ३४ लाख १ हजार बराबरको कुल

कृषिजन्य व्यापार मध्ये रकम रु.१६ अर्ब ५४ करोड १४ लाख ८३ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुहरु नेपालबाट निर्यात भएको छ भने रकम रु.१ खर्ब ३१ अर्ब ११ करोड १९ लाख १८ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुहरु नेपालमा आयात भइ कृषि क्षेत्रमा व्यापार घाटा रु.१ खर्ब १४ अर्ब ५७ करोड ४ लाख ३५ हजार पुगेको देखिन्छ (तालिका नं.७) । यस हिसाबले आ.व.२०७२/७३ मा कृषिजन्य वस्तुहरुको आयात निर्यातको अनुपात १:०.१३ रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं.१२: नेपालको वैदेशिक व्यापार संतुलन (रकम रु. हजारमा)

आ.व.	निर्यात	प्रतिशत	आयात	प्रतिशत	कुल व्यापार	जम्मा प्रतिशत	व्यापार घाटा
२०६३/६४	५८९२७०९७	२३.१३	१९५८०८४१२	७६.८७	२५४७३५५०९	१००	१३६८८१३१५
२०६४/६५	५८४७४३५९	१९.७९	२३७०३०२७६	८०.२१	२९५५०४६३५	१००	१७८५५५९१७
२०६५/६६	६८५९६८५२	१९.०८	२९१०००९४४	८०.९२	३५९५९७७९६	१००	२२२४०४०९२
२०६६/६७	६०९४९६०३	१३.९६	३७५६०५८७०	८६.०४	४३६५५५४७३	१००	३१४६५६२६७
२०६७/६८	६४५६२४४४	१३.९७	३९७५३५९४२	८६.०३	४६२०९८३८६	१००	३३२९७३४९८
२०६८/६९	७४०८९०६०	१२.९५	४९८१६१०७४	८७.०५	५७२२५०१३४	१००	४२४०७२०१४
२०६९/७०	७७३५०७०९	११.४०	६०१२०७५२५	८८.६०	६७८५५८२३४	१००	५२३८५६८१६
२०७०/७१	९१३६१०३६	११.२२	७२२७७६७८८	८८.७८	८१४१३७८२४	१००	६३१४१५७५२
२०७१/७२	८६६४०४६२	९.९४	७८४५८१२५५	९०.०६	८७१२२१७१७	१००	६९७९४०७९३
२०७२/७३	७११३७६६३	८.३५	७८११४५९६१	९१.६५	८५२२८३६२४	१००	७१०००८२९८

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

उपरोक्त तालिका अनुसार आ.व.२०६३/६४ देखि २०७२/७३ सम्मको निर्यात व्यापार क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ भने आयात बढ्दै गएको छ । आ.व.२०६३/६४ मा २३.१३ प्रतिशत निर्यात भएकोमा १० वर्ष पश्चात् आ.व.२०७२/७३ मा ८.३५ मा झरेको छ भने आयात तर्फ आ.व.२०६३/६४ मा ७६.८७ प्रतिशत भएकोमा १० वर्ष अन्तरालमा क्रमशः वृद्धि हुँदै आ.व.२०७२/७३ मा ९१.६५ प्रतिशत पुगेको छ । मूल्यको हिसाबले तुलना गर्दा आ.व.२०६३/६४ मा व्यापार घाटा रु.१ खर्ब ३६ अर्ब ८८ करोड १३ लाख १५ हजारबाट क्रमशः वृद्धि हुँदै आ.व.२०७२/७३ मा ७ खर्ब १० अर्ब ८२ लाख ९८ हजार पुगेको छ ।

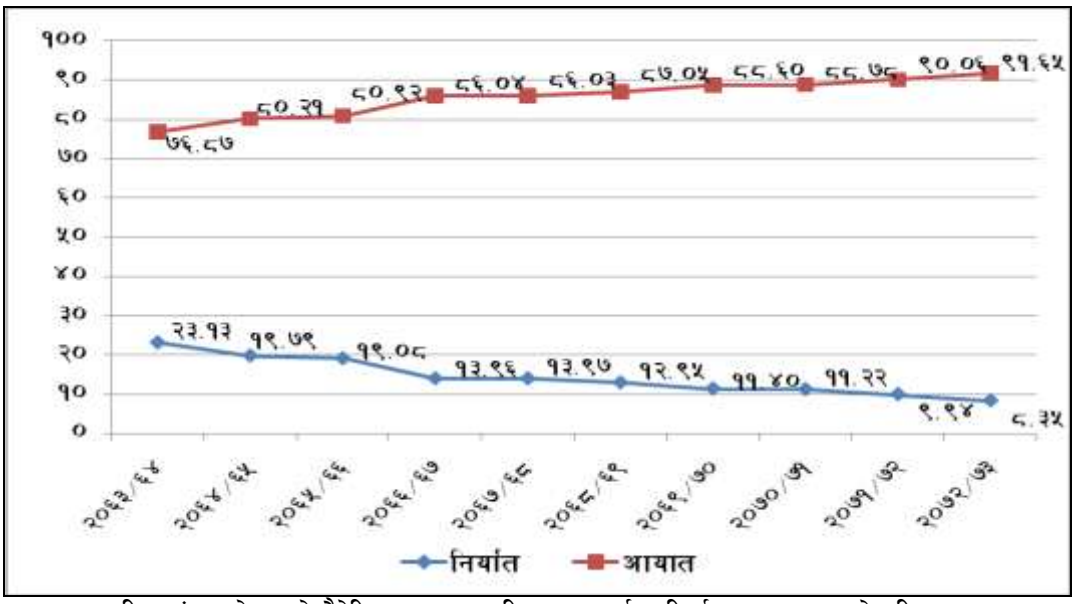

चित्र नं.१४: नेपालको वैदेशिक व्यापारमा विगत १० वर्षमा निर्यात तथा आयातको प्रतिशत

नेपालसँगको आयात निर्यात व्यापारमा विभिन्न मुलुकहरु मध्ये सबैभन्दा बढी भारत, चीन, यूएई, यूरोपियन यूनियन, जापान, बंगलादेश, टर्की आदि देशहरु प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा संलग्न रहेका छन् । यी देशहरुसँग नेपालको व्यापारको अवस्थाका बारेमा तलका तालिकामा वर्णन गरिएको छ ।

तालिका नं.१३ मा भारतसँग नेपालको विगत ५ वर्षको व्यापारको अवस्थाको तथ्याङ्क हेर्दा आ.व. २०६९/७० मा ५१ अर्ब ७८ करोड ८४ लाख ६० हजार रुपैयाँ बराबरको निर्यात भएको देखिन्छ । आ.व. २०७०/७१ मा केही वृद्धि भएको देखिएता पनि बाँकीका वर्षहरुमा निर्यात घट्दो अवस्थामा देखिएको छ । आयात तर्फ हेर्दा आ.व.२०६९/७० मा ३ खर्ब ९७ अर्ब ९५ करोड ७९ लाख २० हजार रुपैयाँ बराबरको आयात भएको छ भने ५ वर्ष पछि वृद्धि भएर त्यसको करीब दोब्बर ६ खर्ब ४६ अर्ब १ करोड ९० लाख १७ हजार रुपैयाँ बराबरको आयात भएको पाइन्छ । भारतसँगको व्यापार पूर्ण रुपमा घाटामा चलेको पुष्टि हुन्छ ।

तालिका नं.१३: नेपालको भारतसँग व्यापारको अवस्था (रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार संतुलन
२०६९/७०	५१,७८८,४६०	३९७,९५७,९२०	-३४६,१६९,४६०
२०७०/७१	५९,४५८,३७५	४८२,३४५,३००	-४२२,८८६,९२५
२०७१/७२	५५,८५९,२५३	५००,०४४,४८४	-४४४,१८५,२३१
२०७२/७३	३९,६९५,१३४	४८७,५९७,३०७	-४४७,९०२,१७२
२०७३/७४	४१,५००,८४४	६४६,०१९,०१७	-६०४,५१८,१७३

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

तालिका नं.१४ मा चीनसँग विगत ५ वर्षमा नेपालको व्यापारको अवस्था हेर्दा आ.व.२०६९/७० मा २ अर्ब १७ करोड ६७ लाख ४९ हजार रुपैयाँ बराबरको निर्यात भएकोमा आ.व.२०७३/७४ सम्म आइपुग्दा निर्यात व्यापार घटेर आधा १ अर्ब ८० करोड ९८ लाख ३४ हजार रुपैयाँ बराबरको मात्र भएको छ । चीनसँग पनि शुरुदेखि नै व्यापार घाटामा नै चलिरहेको पुष्टि गरेको छ ।

तालिका नं.१४: नेपालको चीनसँग व्यापारको अवस्था (रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार संतुलन
२०६९/७०	२,१७६,७४९	६८,३०४,८८२	-६६,१२८,१३३
२०७०/७१	२,९७९,९०७	७८,५६८,१७६	-७५,५८८,२६९
२०७१/७२	२,३५७,२८१	१००,८५०,५७०	-९८,४९३,२८९
२०७२/७३	२,१५६,७५८	११७,२०९,९८२	-११५,०५३,२२४
२०७३/७४	१,८०९,८३४	१३०,२४१,४४१	-१२८,४३१,६०७

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

तालिका नं.१५ मा यूएईसँग नेपालको विगत ५ वर्षको व्यापारको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा आ.व. २०६९/७० मा २९ करोड ७२ लाख ६८ हजार रुपैयाँ बराबरको निर्यात भएकोमा क्रमशः वृद्धि हुँदै आ.व. २०७२/७३ मा भने ७ करोड ६१ लाख ११ हजार रुपैयाँ बराबरको मात्र निर्यात भएको देखिन्छ । यूएईसँगको आयात भने आ.व.२०६९/७० को तुलनामा आ.व.२०७०/७१ मा बढेता पनि त्यसपछिका आ.व.हरुमा घट्दै गएको देखिन्छ तर व्यापार घाटा भने शुरुका वर्षहरु देखिनै यथावत रहिआएको छ ।

तालिका नं.१५: नेपालको यू.ए.ई.सँग व्यापारको अवस्था (रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार संतुलन
२०६९/७०	२९७,२६८	३७,२२४,१५०	-३६,९२६,८८२
२०७०/७१	३६९,५८४	४०,६७९,२१८	-४०,३०९,६३४
२०७१/७२	३०१,८३०	३७,७१८,०२७	-३७,४१६,१९६
२०७२/७३	७६,१११	२०,५६८,०३५	-२०,४९१,९२५
२०७३/७४	१००,४५९	२९,१९८,८३८	-२९,०९८,३७९

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

तालिका नं.१६ मा यूरोपियन यूनियनसँग नेपालको विगत ५ वर्षको व्यापारको अवस्थाको तथ्याङ्क हेर्दा आ.व.२०६९/७० मा ७ अर्ब ७४ करोड ९६ लाख ८४ हजार रुपैयाँ बराबरको निर्यात भएको र वृद्धि हुँदै आ.व.२०७३/७४ मा १० अर्ब १४ करोड १४ लाख ४७ हजार रुपैयाँ बराबरको निर्यात पुगेको छ। यता आयात तर्फ पनि आ.व.२०६९/७० मा १३ अर्ब ६ करोड ४३ लाख १३ हजार रुपैयाँबाट बढेर आ.व.२०७३/७४ मा दोब्बर भन्दा बढी ३० अर्ब ९ करोड ७७ लाख ५४ हजार रुपैयाँ बराबर पुगेको छ। यूरोपियन यूनियनसँग पनि लगातार व्यापार घाटा कायम छ।

तालिका नं.१६: नेपालको यूरोपियन यूनियनसँग व्यापारको अवस्था (रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार संतुलन
२०६९/७०	७,७४९,६८४	१३,०६४,३१३	-१९,९५६,३०७
२०७०/७१	१०,२२६,९६३	१८,३८८,१८२	-८,१६१,२१९
२०७१/७२	९,८५०,३१९	२८,१३३,९५२	-१८,२८३,६३३
२०७२/७३	१०,६१८,९९१	२१,९०३,८०२	-११,२८४,८११
२०७३/७४	१०,१४१,४४७	३०,०९७,७५४	-१९,९५६,३०७

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

तालिका नं.१७ मा जापानसँग नेपालको विगत ५ वर्षको निर्यात आयात व्यापारको अवस्था हेर्दा आ.व. २०६९/७० मा ९६ करोड २२ लाख ७६ हजार रुपैयाँ बराबरका वस्तुहरु निर्यात भएकोमा क्रमशः वृद्धि हुँदै आ.व.२०७३/७४ मा १ अर्ब २ करोड ३५ लाख ५९ हजार रुपैयाँ बराबरको निर्यात भएको छ भने आयात तर्फ हेर्दा सोही आ.व. मा ४ अर्ब ६६ करोड ३१ लाख ८६ हजार रुपैयाँ बराबरको आयातबाट ६ अर्ब ६९ करोड १५ लाख ४९ हजार रुपैयाँ बराबरको आयात पुगेको छ। जापानसँग पनि पाँच वर्षको अवधिमा व्यापार घाटा क्रमशः वृद्धि भएको पाइन्छ।

तालिका नं.१७: नेपालको जापानसँग व्यापारको अवस्था (रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार संतुलन
२०६९/७०	९६२,२७६	४,६६३,१८६	-३,७००,९१०
२०७०/७१	१,०४९,७६६	४,६३२,१६८	-३,५८२,४०३
२०७१/७२	१,१९३,४९७	५,९९७,७२४	-४,८०४,२२७
२०७२/७३	१,२०४,०३४	७,६४१,४२०	-६,४३७,३८५
२०७३/७४	१,०२३,५५९	६,६९१,५४९	-५,६६७,९९०

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

तालिका नं.१८ मा बंगलादेशसँग नेपालको निर्यात व्यापार आ.व.२०६९/७० मा २ अर्ब ७३ करोड २ लाख १७ हजार रुपैयाँ बराबरको भएकोमा निर्यात घट्दै गएर आ.व.२०७३/७४ मा झण्डै आधा १ अर्ब ४ करोड

७९ लाख १३ हजारमा आई पुगेको छ जबकि आयात तर्फ भने सोही आ.व.मा २ अर्ब १७ करोड ४० लाख २७ हजार रुपैयाँ बराबरको आयात भएकोमा ५ वर्ष पछि वृद्धि भएर ४ अर्ब २२ करोड ६७ लाख २ हजार पुगेको देखिन्छ । बंगलादेशसँग शुरुका दुई आ.व. मा व्यापार नाफामा चलेको थियो भने त्यसपछिको तीनवटा आ.व.मा व्यापार घाटा भै आ.व.२०७३/७४ मा ३ अर्ब १७ करोड ८७ लाख ८९ हजार रुपैयाँ बराबरको घाटा देखिन्छ ।

तालिका नं.१८: नेपालको बंगलादेशसँग व्यापारको अवस्था (रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार संतुलन
२०६९/७०	२,७३०,२१७	२,१७४,०२७	५५६,१८९
२०७०/७१	२,१४०,४८६	१,७२८,६४८	४११,८३८
२०७१/७२	१,०८४,४१४	२,७३१,०९६	-१,६४६,६८३
२०७२/७३	१,२०८,१०४	४,०००,४८२	-२,७९२,३७८
२०७३/७४	१,०४७,९१३	४,२२६,७०२	-३,१७८,७८९

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

तालिका नं.१९ अध्ययन गर्दा टर्कीसँग नेपालको निर्यात व्यापार आ.व.२०६९/७० मा १ अर्ब ५ करोड ३० लाख १९ हजार रुपैयाँबाट क्रमशः वृद्धि भई आ.व.२०७३/७४ मा ४ अर्ब १९ करोड ९३ लाख २४ हजारमा पुगेको छ । त्यसै गरी आयात तर्फ सोही आ.व. मा ४७ करोड २ लाख २० हजार रुपैयाँ बराबरको आयात व्यापार आ.व.२०१६/१७ मा ३ अर्ब १६ करोड ४ लाख ९८ हजारमा पुगेता पनि नेपाललाई व्यापार घाटा छैन । टर्कीसँगको व्यापारमा आ.व.२०७१/७२ र आ.व.२०७२/७३ मा मात्र व्यापार घाटा भएको तथ्याङ्कले पुष्टि गरेको छ ।

तालिका नं.१९: नेपालको टर्कीसँग व्यापारको अवस्था (रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार संतुलन
२०६९/७०	१,०५३,०१९	४७०,२२०	५८२,७९९
२०७०/७१	१,२६२,४०२	४९०,८२९	७७१,५७२
२०७१/७२	१,५९३,५६६	१,६६८,६८३	-७५,११७
२०७२/७३	२,१३५,४४३	३,६७९,१३८	-१,५४३,६९६
२०७३/७४	४,१९९,३२४	३,१६०,४९८	१,०३८,८२७

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

खण्ड- ७

निष्कर्ष तथा सिफारिश

७.१ निष्कर्ष

कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धन नहुनु र समग्रमा व्यापार घाटा बढ्दै जानुका मुख्य कारणहरुमा उत्पादित कृषिजन्य वस्तुहरुको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी क्षमतामा ह्रास आउनु, केही वर्षयता देशमा खपत र उत्पादनको अनुपात नमिल्नु, जनताले खोजे चाहे अनुसारका वस्तुहरु आन्तरिक रुपमा उत्पादन हुन नसक्नु, विप्रेषण बढेकोले मानिसहरुको क्रय शक्ति बढ्नु, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सामानहरुको आन्तरिक माग र खपतमा वृद्धि हुनु आदि हुन् । कृषि क्षेत्रमा काम गर्ने किसान/मजदुर ठूलो संख्यामा विदेश पलायन हुँदा अधिकांश जग्गा बाँझो रहनु, कृषि व्यवसाय परम्परागत रुपमा संचालन हुनुले पनि व्यापार घाटा बढ्दै गएको छ ।

पूर्वाधार विकाससँगै किसानलाई जमिनमा उत्पादन गर्नुभन्दा बेचेरै फाइदा हुने भएकोले किसानहरु प्लटिङ्ग तर्फ आकर्षित भएका छन् । खेतीयोग्य जमिन प्लटिङ्ग हुनुका साथै खेतीबाली प्रणालीमा आएको परिवर्तनले अन्नबालीको क्षेत्रफल वर्षेनी घट्दै जाने क्रम बढदो छ । कृषि मन्त्रालयले तयार पारेको प्रतिवेदन अनुसार अन्नबाली उत्पादनको क्षेत्रफल ८९ हजार हेक्टरले घट्ने जनाएको छ । जमिन प्लटिङ्ग भएपछि खाद्यान्नको आयात झन् झन् बढ्दै जाने समस्या टड्कारो रुपमा देखिएको छ ।

निर्यात र आयात बीचको बढ्दो खाडलले निरन्तर बढिरहेको व्यापार घाटालाई वाञ्छित सीमामा ल्याउनु मुख्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ । नेपालले बढी मात्रामा कच्चा पदार्थ, प्राथमिक वस्तु तथा अर्धप्रशोधित वस्तुको निर्यात गर्ने भएकोले निर्यातको मूल्य वृद्धि कमजोर हुनु, समग्र उत्पादन र उत्पादकत्व कमजोर हुनु, कृषिजन्य औद्योगिक क्षेत्रको उत्पादन घट्नु, कृषिजन्य वस्तुहरुको गुणस्तरको मापदण्ड नहुनु, नेपाल एकीकृत रणनीति, २०१० र २०१६ ले पहिचान गरेका वस्तुको निकासी उत्साहजनक नहुनु, गुणस्तर परीक्षण, प्रमाणीकरण, लेब्लिङ्ग र प्याकेजिङ्ग सम्बन्धी कार्यहरु कमजोर अवस्थामा हुनु, व्यापार प्रवर्द्धनका लागि भौतिक पूर्वाधारको अवस्था कमजोर हुनु, पर्याप्त मात्रामा उर्जाको आपूर्ति नहुनु, यूवा जनशक्ति विदेश पलायन हुनु, कमजोर श्रम सम्बन्ध र संस्थागत समन्वय मजबुत नहुनु लगायतका कारणले निकासी व्यापारको प्रवर्द्धन अपेक्षित रुपमा हुन सकेको छैन ।

विगत दश वर्ष (आ.व.२०६३/६४ देखि आ.व.२०७२/७३ सम्म) को कुल व्यापार हेर्ने हो भने निर्यात व्यापार क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ भने आयात बढ्दै गएको छ । आ.व.२०६३/६४ मा २३.१३ प्रतिशत निर्यात भएकोमा १० वर्ष पश्चात् आ.व.२०७२/७३ मा ८.३५ मा झरेको छ भने आयात तर्फ आ.व.२०६३/६४ मा ७६.८७ प्रतिशत भएकोमा १० वर्ष अन्तरालमा क्रमशः वृद्धि हुँदै आ.व.२०७२/७३ मा ९१.६५ प्रतिशत पुगेको छ । आ.व.२०७२/७३ मा कृषिजन्य वस्तुको व्यापारलाई हेर्दा नेपालमा भएको रु.१ खर्ब ४७ अर्ब ६५ करोड ३४ लाख १ हजार बराबरको कुल कृषिजन्य व्यापार मध्ये रकम रु.१६ अर्ब ५४ करोड १४ लाख ८३ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुहरु नेपालबाट निर्यात भएको छ भने रकम रु.१ खर्ब

३१ अर्ब ११ करोड १९ लाख १८ हजार बराबरका कृषिजन्य वस्तुहरु नेपालमा आयात भइ कृषि क्षेत्रमा व्यापार घाटा रु.१ खर्ब १४ अर्ब ५७ करोड ४ लाख ३५ हजार पुगेको देखिन्छ । व्यापार घाटा हुने देशहरुमा भारत र चीन पहिलो र दोश्रो देखिएका छन् भने त्यसपछि यू.ए.ई, यूरोपियन यूनियन, जापान, बंगलादेश, टर्की रहेका छन् ।

व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रको तथ्याङ्क अनुसार चालु आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को ९ महिनामा व्यापार घाटा ८ खर्ब नाघेको छ । यस अवधिमा ८ खर्ब ७४ अर्ब ८८ करोड रुपैयाँको आयात भएको छ भने ५९ अर्ब ६२ करोड रुपैंयाको मात्रै निर्यात भएको र व्यापार घाटा ८ खर्ब १५ अर्ब रुपैयाँ पुगेको छ । कृषिवस्तुको आयातको अन्तर पनि वर्षेनी बढ्दो छ । अघिल्लो वर्षको ९ महिनामा १८.८ अर्बको आयात भएको चामल २१.८ अर्ब पुगेको छ भने ७.७ अर्ब आयात भएको मकै बढेर ८.२ अर्ब रुपैयाँको आयात भएको छ । यस्तै ९ महिनाको अवधिमा ३२ अर्ब ६६ करोड रुपैयाँको अन्नबाली आयात भएको छ । यस अवधिमा अलैंची ३ अर्ब ८७ करोड रुपैयाँको निर्यात भएको छ ।

चालु आर्थिक वर्ष २०७४/७५ कै १० महिनाको आयात/निर्यात व्यापार हेर्दा भन्सार विभागका अनुसार दश महिनामा १५२ देशहरुबाट ९ खर्ब ८२ अर्ब ५४ करोड ५९ लाख ४४ हजार रुपैयाँका समाग्रीहरु आयात भएका छन् भने आयात रकमको ६.७८ प्रतिशत अर्थात् ६६ अर्ब ६४ करोड ५६ लाख २७ हजार रुपैयाँ बराबरको मात्रै निर्यात भएको छ । अघिल्लो वर्षको १० महिनाको तुलनामा करिब २२ प्रतिशतले वृद्धि भइ व्यापार घाटा ९ खर्ब १५ अर्ब ९० करोड रुपैयाँ पुगेको हो अर्थात् एक महिनाको अन्तरालमा व्यापार घाटा १ खर्ब पुगेको देखिन्छ । निर्यात वृद्धिदर ९.३४ प्रतिशत मात्रै छ भने आयात २१.७१ प्रतिशत छ । सबैभन्दा बढी व्यापार घाटा भारतसँग छ । दोश्रो बढी व्यापार घाटा हुने देश चीन हो । चीनपछि व्यापार घाटा बढी हुने देशहरुमा इन्डोनेसिया, भियतनाम, थाइलैण्ड, अर्जेन्टिना लगायतका देशहरु छन् । व्यापार घाटा हुने देशहरुमा भारत र चीन पहिलो र दोश्रो देखिएता पनि तेश्रो र चौथो देशहरु भने फरक हुने गरेको छ । आयात/निर्यातको कारोबार १५२ देशहरुसँग भएको मध्ये १२८ देशमा निर्यात भन्दा आयात बढी भई व्यापार घाटा भएको छ । बाँकी २४ देशहरुमा भने आयात भन्दा निर्यात बढी गर्न सफल भएको छ । तर त्यस्तो निर्यात रकम भने निकै कम अंकमा छ । निर्यात बढी भएको रकम निकै न्यून भएकोले व्यापार घाटाको अंकलाई यसले खासै असर पार्दैन ।

व्यापार घाटा र निर्यातको उक्त तथ्याङ्कले निर्यात प्रवर्द्धन तथा आयात प्रतिस्थापनका लागि सरकारले गरेका कार्यक्रम त्यति सफल हुन सकेको देखिँदैन । सरकारले व्यापार घाटा कम गर्न समय समयमा थुप्रै नीतिगत प्रयास गरे पनि उपलब्धि सोचे अनुरुप हुन सकेको छैन । वर्षैपिच्छे व्यापार घाटा कम गर्न वार्षिक विकस कार्यक्रम, बजेट, नीति तथा कार्यक्रम मार्फत् नयाँ नयाँ कार्यक्रम सार्वजनिक हुने गर्दछ तर ती कार्यक्रमहरुको सम्भाव्यता, प्रभावकारिता, कार्यान्वयन र अनुगमन भने सँधै फितलो हुने गरेको छ ।

देशको निर्यात सम्भावना भएका उत्कृष्ट वस्तुहरुको सूची तयार पारी निर्यात र प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमसमेत भइरहेका छन् । हालसम्म तुलनात्मक लाभका १२ वटा वस्तु सहित निर्यात सम्भावनाका नेपाली सामाग्रीहरु

२४ वटा छन् । तर, तथ्याङ्क अनुसार तुलनात्मक लाभका वस्तुको निर्यातको अवस्था समेत संतोषजनक देखिँदैन ।

यसरी आयात निर्यातको अनुपातबाट यो निष्कर्षमा पुगिन्छ कि नेपालमा कृषिजन्य वस्तुहरुको भारत तथा तेश्रो मुलुकसँगको व्यापारमा आयातको तुलनामा निर्यात क्रमशः घट्दै गएर अहिले व्यापार घाटा बढ्दै गएको छ । यसबाट कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापनका लागि सशक्त ढंगबाट लाग्नु पर्ने देखिन्छ ।

७.२ सिफारिश

कृषि उत्पादन निर्यात प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधानको खोजी गर्ने क्रममा केन्द्रीयस्तर तथा जिल्लास्तरमा गरिएको अध्ययन तथा सन्दर्भ सामाग्रीहरुको विवेचनाबाट आएका तथ्यहरुलाई आधार मानी निर्यात प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याउन संस्थागत जिम्मेवारी सहितको सिफारिश निम्नानुसार गरिएको छः-

६.२.१ उत्पादन रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ कृषिजन्य निर्यात सम्भाव्यता भएका बालीहरु अलैंची, अदुवा, चिया, दलहन, खाद्यान्न, फलफूल, सुपारी, औषधीय तथा सुगन्धित वस्तुहरुको क्षेत्र विस्तार, उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका लागि विशेष कार्यक्रमहरु (Focused Program) लागू गर्ने र त्यसका लागि चाहिने उत्पादन सामाग्रीहरु, उन्नत खेती प्रविधि, सिंचाई, विद्युत्त तथा अन्य आवश्यक पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा विकासलाई एकीकृत रुपमा कृषकहरु माझ पुऱ्याउने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय उर्जा, जलश्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय
▪ भू-खण्डीकरण प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्दै कृषि यान्त्रिकीकरण प्रणालीलाई आत्मसात गर्न जग्गा व्यवस्थापनका लागि कृषि भूमिको चक्लाबन्दी नीति अवलम्बन तथा यान्त्रिकीकरणलाई प्राथमिकता दिने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ उत्पादन वृद्धि गर्नका लागि आवश्यक श्रमशक्तिको न्यूनतम पारिश्रमिक तोकी समयमा काम सम्पन्न गर्ने व्यवस्था कडाईका साथ लागू गर्ने ।	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय प्रदेश तथा स्थानिय सरकार
▪ उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न आवश्यक पूँजिको लागि कृषकहरुलाई सहुलियत दरमा ऋणको उपलब्धता हुनुका साथै अनिवार्य रुपमा बाली बीमाको व्यवस्था हुनु पर्ने ।	नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तिय संस्थाहरु बीमा समिति
▪ आन्तरिक उपभोग तथा निर्यातका लागि विशेष वाली वस्तु अनुसारको छुट्टाछुट्टै क्षेत्र निर्धारण गरी स्थान विशेष अनुसारका बालीहरुको गुणात्मक तथा परिमाणात्मक उत्पादनमा जोड दिने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ उत्पादनको हिसाबले नेपालको जलवायुमा विविधता रहेको, यहाँको माटोमा धेरै किसिमका बालीनाली लगाउन सकिने, बेमौसमी उत्पादनको प्रचुर सम्भावना रहेको र यहाँको हावापानी, माटोमा उत्पादन भएका चिया, कफी, अदुवा, अलैंची, सुन्तला, किवीफल लगायतका उत्पादनहरु अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा ज्यादै मन पराउने गरेकोले यी वस्तुहरुलाई निर्यात गर्नका लागि बढी क्षेत्रमा लगाई ठूलो परिमाणमा उत्पादन गर्ने ।	कृषि विभाग प्रदेश तथा स्थानिय सरकार
▪ उच्च मूल्यका बालीनालीको उत्पादनमा वृद्धि गर्न असल कृषि अभ्यास (Good Agriculture Practices-GAP) लागू गर्ने र बालीहरुको गुणस्तरीय उत्पादन गर्न प्राङ्गारिक खेती प्रणाली अपनाई प्रमाणिकरणको व्यवस्था गर्ने । गुणस्तरीय उत्पादनका	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय

६.२.१ उत्पादन रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
लागि किसानलाई पञ्जिकरण गर्ने र उत्पादनको Traceability समेत गर्ने ।	
▪ व्यावसायिक किसानहरुका लागि करार खेती ऐन (Contract Farming Act) लागू गरी कृषकहरुलाई खेती तर्फ प्रोत्साहित गर्ने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट विकसित बोसे प्रकृतिको अदुवाको जात यहाँको हावापानी, माटोमा उपयुक्त देखिएको र गुणस्तरीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत मन पराइएकोले यस्ता जातहरुको क्षेत्र विस्तार तथा उत्पादकत्व वृद्धि गरी स्वदेशी तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रको मागलाई आपूर्ति गर्ने ।	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् कृषि विभाग
▪ कृषकहरुलाई सम्बन्धित निकायहरुबाट उपलब्ध हुने अनुदान, प्राविधिक सहयोग आदि विषयहरुको कडाईका साथ अनुगमन गर्ने ।	कृषि विभाग प्रदेश तथा स्थानिय सरकार
▪ निर्यातजन्य बालीहरुको गुणस्तरीय उत्पादनका लागि उत्पादनोपरान्त हुने बालीको क्षति नियन्त्रण सम्बन्धी तालिम मूल्य श्रृङ्खलामा आबद्ध सरोकारवालाहरुलाई प्रदान गर्ने ।	कृषि विभाग खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्
▪ अनुसन्धान र विकासका कार्यक्रमहरुलाई सुदृढिकरण गर्दै अलैंचीको वृद्धि विकासका लागि वानस्पतिक प्रसारण (Sucker-based) का बिरुवा भन्दा बीउ (Seed-based) तथा तन्तु प्रजनन विधि (Tissue culture) बाट ठूलो परिमाणमा बिरुवाहरु उत्पादन तथा वितरण गरी अलैंचीका बगान विस्तार गर्ने ।	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् कृषि विभाग
▪ अलैंचीको गुणस्तरमा सुधार तथा गुणस्तरीय उत्पादनका लागि अलैंची सुकाउने आधुनिक (Improved or Semi-improved) भट्टीहरु नै प्रयोगमा ल्याउने ।	कृषि विभाग कृषि उद्यम केन्द्र
▪ राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोषले पनि निर्यातजन्य बालीहरुको अनुसन्धान तथा विकास कार्यहरुलाई प्राथमिकता दिई सोही अनुसार कृषि बाली/वस्तुका लागि अनुदान उपलब्ध गराउने ।	राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोष
▪ उन्नत बीउ उत्पादन कार्यक्रमहरुलाई व्यवहारिक रुपमा दीगो तथा निरन्तर रुपमा अघि बढाउन कृषि विभाग, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, राष्ट्रिय बीउविजन कम्पनी तथा नीजि क्षेत्र,को समन्वयात्मक भूमिका हुनु पर्ने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय प्रदेश तथा स्थानिय सरकार
▪ कृषि तथा वनजन्य वस्तुहरुको खेतीपाती (Agro-forestry), उत्पादन तथा प्रशोधनमा नीजि क्षेत्रहरुलाई पनि लगानीको लागि प्रोत्साहन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय कृषि उद्यम केन्द्र कृषक समूह/सहकारी संस्था

६.२.२ मूल्य अभिवृद्धि रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ निर्यात हुने बालीहरु अलैंची, अदुवा, चिया, फलफूल, सुपारी, औषधीय तथा सुगन्धित वस्तुहरुको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा ताजा, सुकेको, धूलो, तेल आदि कुन प्रकारको वस्तुको रुपमा माग छ त्यसको बजार अध्ययन गरी सोही अनुसारका प्रशोधित वस्तुहरु तयार गरी निर्यात गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय कृषि विभाग खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग

६.२.२ मूल्य अभिवृद्धि रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ नेपालका कृषिजन्य उद्योगहरुका लागि प्राथमिकता तय गरेर मूल्य श्रृङ्खलामा आधारित वस्तुहरु तथा उत्पादन विविधिकरण (Product Diversification) मा सुविधा बढाई निर्यात हुने वस्तु सकेसम्म प्रशोधन गरी निर्यात गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय कृषि उद्यम केन्द्र
▪ उत्पादन विविधिकरणका लागि कृषिजन्य प्रशोधित वस्तुहरुलाई प्रोत्साहित गर्ने जस्तै अदुवाबाट सुठो, तेल, ओलियोरेसिन (Oleoresin) आदि तयार गरी अन्य देशमा निकासी गर्ने ।	कृषि विभाग कृषि उद्यम केन्द्र/ नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ नीजि क्षेत्र
▪ उत्पादन विविधिकरणका लागि अलैंचीबाट बहुउपयोगी तेल (Essential Oil), विभिन्न खाद्य परिकार उपयोगी मसला, कागज (Cardamom Paper), अगरबत्ती, रंग जस्ता वस्तुहरु उत्पादन गरी निर्यात गर्ने ।	कृषि विभाग कृषि उद्यम केन्द्र/ नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ नीजि क्षेत्र,
▪ अर्थोडक्स चियाको गुणस्तर कायम गर्न आवश्यक पर्ने हरियो पत्ति टिप्ने प्लकर (Plucker), प्रशोधनको लागि आधुनिक मेसिन तथा वासना र सुगन्ध सुरक्षित राख्न अल्यूमिनियम फोएल (Aluminium Foil) जस्ता प्याकेजिङ्ग सामग्रीहरु उपलब्ध गराउनु पर्ने ।	राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्ड नीजि क्षेत्र
▪ कृषिजन्य सुगन्धित वस्तुहरुबाट निकालिएको बहुउपयोगी तेलको माग बढी रहेको परिप्रेक्ष्यमा Fractional Distillation, Steam Processes जस्ता उन्नत प्रविधिहरु अपनाई सुगन्धित वस्तुहरुको कम नोक्सानी र कम लागतमा तेल निकाली अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय कृषि उद्यम केन्द्र

६.२.३ गुणस्तर नियन्त्रण रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ उत्पादन थलोमा नै विषादि अवशेष द्रुत विश्लेषण (Rapid Bioassay of Pesticides Residue-RBPR) गरी अखाद्य, गुणस्तरहीन तथा विषादिको अवशेष पाइएका वस्तुहरु बजारमा आउनबाट रोक लगाउने ।	खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम
▪ कृषक, कृषक समूह, सहकारी र व्यापारीहरुको सहकार्य र समन्वयमा कृषिजन्य वस्तुहरुको संकलन केन्द्र, चिस्यान केन्द्रको स्थापना गर्ने ।	कृषि विभाग प्रदेश तथा स्थानिय सरकार
▪ उत्पादन थलो देखी बजार/उपभोक्तासम्म ताजा र गुणस्तरीय वस्तु पुऱ्याउन चिस्यान श्रृङ्खला (Cold Chain) को व्यवस्था गर्ने र उप-उत्पादनलाई प्राङ्गारिक मल बनाउन प्रयोग गर्ने ।	कृषि विभाग प्रदेश तथा स्थानिय सरकार
▪ कृषिजन्य वस्तुहरुको गुणस्तर परीक्षणका लागि देशको केन्द्रीय र प्रादेशिक स्तरमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका प्रयोगशालाहरु (Accredited Laboratory) स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
▪ देशका विभिन्न नाकाहरुमा क्वारेन्टाईन कार्यालय तथा क्वारेन्टाईन पोष्टहरुलाई उपकरण तथा तालिमहरु मार्फत् सुदृढिकरण गर्नुका साथै कृषिजन्य वस्तुहरुको निर्मलीकरण गर्न Fumigation Chambers को स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम
▪ कृषिजन्य वस्तुहरुमा जथाभावी विषादि तथा हानिकारक रसायनहरुको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्न उत्पादन थलो देखि बजारसम्म अनुगमन तीव्र पार्ने ।	कृषि विभाग प्रदेश तथा स्थानिय सरकार

६.२.३ गुणस्तर नियन्त्रण रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ सबै भन्सार नाकाहरुमा क्वारेन्टाइन पहिलो (Quarantine First) भन्ने नीति अनुरुप कृषिजन्य वस्तुहरुको आयात निर्यात नियमनका लागि आधुनिक प्रविधियुक्त प्रयोगशाला सहितको क्वारेन्टाइन सेवालाई सुदृढ गर्दै गुणस्तरहीन कृषि बीउविजन तथा असुरक्षित खाद्य वस्तुहरुको आयातमा पूर्ण रोक लगाउने ।	भन्सार विभाग राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम
▪ गुणस्तर प्रमाणिकरण तथा विषादि अवशेषको स्तर विश्लेषण, ढुसीजन्य क्षति र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा रहेका गुणस्तर सम्बन्धी समस्याहरुलाई सम्बोधन गर्नका लागि स्थापना भएका सरकारी तथा नीजि खाद्य परीक्षण प्रयोगशालाहरुलाई सुदृढ गर्ने ।	कृषि विभाग खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
▪ कृषिजन्य वस्तु निर्यात केन्द्रित कारखानाहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानक प्रमाणिकरण (International Standard-ISO/Hazard Analysis and Critical Control Point-HACCP Certification) प्राप्त गर्न प्रोत्साहन तथा पूर्ण सहयोग गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
६.२.४ बजारीकरण रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ कृषिजन्य वस्तु उत्पादक तथा व्यापारीहरुका लागि प्रदेश तथा स्थानिय तहमा कोल्ड स्टोर, प्राङ्गारिक प्रमाणिकरण, विषादि अवशेष विश्लेषण, कृषि वस्तुहरुको प्रशोधन, ग्रेडिङ्ग, प्याकेजिङ्ग लगायतका सम्पूर्ण पूर्वाधार सहितको सुविधायुक्त एकीकृत कृषि बजार (Integrated Agriculture Market) को स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
▪ बजारीकरणका लागि आवश्यक मापदण्डका रुपमा रहेको ग्रेडिङ्ग, प्याकिङ्ग, तथा भण्डारणका विषयमा कृषक देखि व्यापारीसम्मलाई तालिम तथा अवलोकन भ्रमणको माध्यमबाट प्रशिक्षित गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय कृषि विभाग
▪ नेपालमा उत्पादित अलैंचीको व्यापारिक चिन्ह (Trade Mark) को अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रचार प्रसार गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय नेपाल अलैंची व्यवसायी महासंघ
▪ जापान, दुबई र युरोपियन युनियन जस्ता ठूलो अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा अदुवाको माग बढी रहेको अवस्थामा अन्य बालीहरुको पनि सम्भाव्यता हेरी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको मेला, प्रदर्शनीमा सहभागिता जनाउनुका साथै राजदूतावासमा निर्यात इकाई खडा गरेर भएपनि प्रचार प्रसारमा तीव्रता दिने ।	परराष्ट्र मन्त्रालय उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
▪ निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको बजार सूचना प्रणाली (Market Information System-MIS) को स्थापना गरी विस्तार गर्दै लैजाने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ देशको विभिन्न भागमा निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको बिक्री वितरणको व्यवस्थापन गर्नका लागि संचालनमा रहेका क्षेत्रीय थोक बजारहरुलाई सुदृढिकरण गर्ने, उदाहरणस्वरुप मुसुरोका लागि बाँके, दाङ्ग, रुपन्देही र पर्सा जिल्लामा, अलैंची तथा चियाका लागि इलाम, झापा, मोरङ्ग जिल्लामा, अदुवाका लागि झापा, रुपन्देही, बाँके जिल्लामा रहेकका थोक बजारहरुलाई व्यवस्थित गरी पूर्ण उपयोगमा ल्याउने ।	कृषिवस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम/कृषि विभाग
▪ अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मान्यता प्राप्त अल्यूमिनियम कन्टेनर तुलनात्मक रुपमा राम्रो प्याकेजिङ्ग सामग्री भएकोले यसलाई कन्टेनरको रुपमा प्रयोग गर्न बढावा दिने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय कृषि उद्यम केन्द्र/ नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ नीजि क्षेत्र

६.२.५ संस्थागत तथा जनशक्ति विकास रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ अलैंची, अदुवा, चिया, कफी, मुसुरो जस्ता निर्यातजन्य बालीहरुको उत्पादनमा वृद्धि तथा गुणस्तरमा सुधार गर्न विशिष्टिकृत तालिम केन्द्रहरुको स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने र विशेषगरी अलैंची, मुसुरो, अदुवा बालीका लागि दीर्घकालिन रुपमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको तालिम केन्द्रको स्थापना गर्ने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ जडीबुटी तथा सुगन्धित वस्तुहरुको विकासका माध्यमबाट आर्थिक रुपले पिछडिएका पहाडी समुदायलाई सहयोग गर्न कर्णाली प्रदेशमा जडीबुटी अनुसन्धान तथा विकास संस्थाको स्थापना गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय कृषि उद्यम केन्द्र
▪ अलैंची मूल्य श्रृङ्खलामा आबद्ध रहेका सबै सरोकारवालाहरुको साझा मुद्दालाई सम्बोधन गर्नका लागि सम्बन्धित संस्थाहरुलाई बजारीकरण, द्विपक्षीय/बहुपक्षीय वार्ता, निर्यात प्रवर्द्धन आदि कार्यमा सहजीकरण गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ नेपाल अलैंची व्यवसायी महासंघ
▪ मुख्य आकर्षक बजारहरुमा आफ्ना प्रतिनिधिहरु स्थापित गर्नका लागि नेपाली धान चामल, तेल, दाल उद्योग संघलाई सहजीकरण गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ
▪ निर्यातजन्य औषधीय तथा कृषिजन्य सुगन्धित वस्तुहरुको प्रवर्द्धनका लागि सम्बन्धित संघ/संस्थाहरुसँग सहकार्य गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ केन्द्रिय सहकारी जडीबुटी संघ
▪ निर्यातकर्ता/व्यापारीहरुको अन्तर्राष्ट्रिय व्यवसायिक दक्षताको विकास गर्नका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम तथा अवलोकन भ्रमणको व्यवस्था गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ
▪ उत्पादन तथा व्यापारसँग सम्बन्धित विभिन्न विषयलाई सम्बोधन गर्नका लागि व्यवसायी, लगानीकर्ता, किसान र प्राविधिकहरुको नियमित व्यवसायिक बैठक संचालन गर्ने ।	कृषि विभाग नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ
▪ काँकडभिट्ठा, जोगबनी, बीरगंज, भैरहवा तथा नेपालगञ्ज नाकाहरुमा विभिन्न सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको वर्षमा कम्तिमा तीन पटक बैठक संचालन गर्ने ।	भन्सार विभाग राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम

६.२.६ नीतिगत रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ अतिकम विकसित राष्ट्रलाई दिँदै आएको भन्सार नतिरी सामान प्रवेश गर्न पाउने सुविधा (Generalized System of Preference-GSP) का लागि यूरोप तथा यूरोपियन युनियनले आयात गर्ने सामान सुविधाप्राप्त अतिकम मुलुककै भएको भन्ने प्रमाणका लागि उत्पत्तिको प्रमाण (Certificate of Origin) खोज्ने गरेकोले उत्पत्तिको प्रमाण सम्बन्धी कार्यविधि तुरुन्त पारित गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ कृषिजन्य स्वदेशी वस्तुहरुमा न्यूनतम कर लगाउने तथा आयात गरिने वस्तुहरुमा भन्सार शुल्क बढी लगाउने ।	अर्थ मन्त्रालय
▪ भन्सार तथा क्वारेन्टाईन चेक-पोष्टमा बालीवस्तुहरुको स्वच्छता मापदण्ड	खाद्य प्रविधि तथा गुण

६.२.६ नीतिगत रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
(Sanitary and phyto-sanitary measures) सम्बन्धमा कडा जाँच गर्ने ।	नियन्त्रण विभाग राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम
▪ नाकाहरुमा भोग्नु परेका सि.एफ.एल (Cellular Fraction Line-CFL) लगायतका क्वारेन्टाईन तथा भन्सार सम्बन्धी झन्झटिलो प्रकृयाहरुलाई सरलीकरण गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
▪ निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको अन्तर्राष्ट्रिय ब्राण्डिङ्ग र बजारीकरणका लागि भौगोलिक चिन्ह (Geographical Indication-GI) प्राप्त गर्न सम्भाव्य बाली अनुसारको क्षेत्र तोक्ने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ कृषिजन्य वस्तुहरुको बजार, गुणस्तर तथा मूल्यमा पारदर्शिता कायम राख्न कृषि उपजहरुको मूल्य निर्धारण गरी उचित मूल्यमा खरिद बिक्रीका लागि उपयुक्त स्थानहरुमा लिलाम बढाबढ केन्द्रहरु (Auction Centers) स्थापना गर्नुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय लिलाम बढाबढ केन्द्रहरुमा समेत पहुँच बढाउने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
▪ छिमेकी मुलुकको लिलाम बढाबढ बजारहरु (Auction Markets) मा भाग लिनका लागि ती मुलुकहरुसँग द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सम्झौता गर्ने ।	परराष्ट्र मन्त्रालय उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
▪ अन्य मुलुकहरुसँग व्यापार वृद्धि गर्न कृषि वस्तुहरुको हार्मोनाईज सिस्टम कोड (Harmonized Commodity Descriptions and Coding System-HS Code) मा पर्ने सम्बन्धित कृषि वस्तुको सोही कोड राखेर बिल/पूर्जी काट्ने ।	भन्सार विभाग
६.२.७ आयात प्रतिस्थापन रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ देश तथा विदेशमा मसिनो र वासनादार चामलको माग बढी रहेकोले नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्लाई मसिनो र वासनादार धानको जातको अनुसन्धान र विकासका लागि श्रोतसाधन सम्पन्न बनाई आयात भइरहेको धान चामलको ठूलो परिमाणलाई प्रतिस्थापित गर्ने ।	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् कृषि विभाग
▪ आन्तरिक उत्पादनको बजार उपलब्धता एवं Anti Dumping Duty बाट सुरक्षित हुनका लागि निर्यातमा सूचिकृत भए/नभएका, निर्यात सम्भावना बोकेका वा निर्यातजन्य बाली अदुवा, अलैंची, कफी, चिया, सुपारी जस्ता बालीहरुको आयात गर्दा विशेष अध्ययन विश्लेषण हुनु पर्ने ।	भन्सार विभाग राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम
▪ देशबाट निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुको निर्यात सुनिश्चित गर्न अन्य मुलुकहरुवाट हुने आयातलाई क्वारेन्टाईन प्रमाणिकरण (SPS measures) अनिवार्य रुपले लागू गर्नु पर्ने ।	भन्सार विभाग राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यक्रम
▪ बाह्य मुलुकहरुबाट हुने कृषिजन्य वस्तुहरुको अनौपचारिक आयातलाई पूर्ण रुपमा नियन्त्रण गरी औपचारिक रुपमा आयात हुने वस्तुहरुको HS Code अनुसार तथ्याङ्क अनिवार्य रुपमा राख्ने ।	भन्सार विभाग व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र

६.२.८ निर्यात प्रवर्द्धन रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
▪ अन्य देशले रुचाएको र माग गरेको निर्यातजन्य बाली वस्तुहरुको परिमाण यकिन गरी उत्पादनमा जोड दिने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ निर्यात हुने वस्तुको ब्राण्ड तथा ट्रेड मार्क रजिष्टर्ड गराउने व्यवस्था गरी अनौपचारिक रुपमा हुने निर्यातलाई पूर्ण रुपमा नियन्त्रण गरी सबै वस्तुहरुको निर्यात	भन्सार विभाग

६.२.८ निर्यात प्रवर्द्धन रणनीति	
अवलम्बन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु	**जिम्मेवार निकाय**
रेकर्ड व्यवस्थित गर्ने ।	व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र
▪ जापान, दुबई र युरोपियन युनियन जस्ता ठूला अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धीहरुको प्रभावकारिता बारे अध्ययन गरी सोही अनुरुपको निर्यात प्रवर्द्धन रणनीति अवलम्बन गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
▪ तेश्रो मुलुकहरुमा प्रशोधित वस्तुहरुको माग उच्च भएकोले कच्चा पदार्थको ठाउँमा प्रशोधित वस्तुको उत्पादनमा विशेष जोड दिने ।	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ कृषि बाली वस्तुको निर्यात प्रवर्द्धनका लागि वित्तिय संस्थाहरु तोक्ने । साथै बाजार तथा ऋणलाई एक साथ उपयोग हुने (Linkage of Credit to the market) सिद्धान्तमा आधारित वेयरहाउस स्थापना तथा संचालनमा निजी क्षेत्रलाई अगाडी ल्याउने व्यवस्था गर्ने ।	अर्थ मन्त्रालय उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
▪ माग अनुसारको कृषि वस्तुको आपूर्ति गर्नका लागि प्रत्येक प्रदेशमा कम्तिमा एक लाख मे.टन क्षमताको वेयरहाउस तथा गोदाम घरको निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
▪ विश्व बजारमा नेपालका निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरुलाई स्थापित गर्नका लागि गुणस्तर प्रमाणिकरण गर्ने ।	खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
▪ निर्यातजन्य उत्पादित कृषि वस्तुहरुलाई फार्म देखि उपभोक्तासम्म पुऱ्याउनका लागि सडक संजालको विकास तथा करमा सहुलियत गरी ढुवानी साधनमा सुविधा दिने ।	भौतिक, पूर्वाधार तथा यातायात मनत्रालय अर्थ मन्त्रालय
▪ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलहरुमा कार्गो (Cargo) सुविधा बढाउनु पर्ने ।	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालय

अनुसूचि- १

कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न केन्द्रियस्तरका निकायहरुलाई सोधिएको प्रश्नावली

१. तपाँईको जानकारीमा आएका कृषि उत्पादन निर्यात गर्न सहयोगी नीति, नियमवालीहरु कुन-कुन हुन् ?

.....

२. कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति २०६३, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१० र २०१६ लाई नियाल्दा निर्यात प्रवर्द्धनको समग्र विषयमा कहाँनिर कमी कमजोरी पाउनु हुन्छ ?

.....

३. नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१० पछि नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१६ लाई कार्यान्वयन गर्दा निर्यात प्रवर्द्धनमा के कस्तो प्रभाव परेको देखिन्छ ?

.....

४. नेपालमा व्यापार घाटा बढ्दै जानु र अझ प्रतिस्पर्धी क्षमता गुमाउँदै जानुमा के कारण होलान् ?

.....

५. नेपालको निर्यात व्यापारमा भारतको एकाधिकार रही रहनुको कारकतत्व के होला ? तेश्रो मुलुकसँग निर्यात बढाउन सरकारले के-के कुरामा ध्यान दिनु पर्छ जस्तो लाग्छ ?

.....

६. कृषि विकास रणनीति (२०१५-२०३५) लागु भएयता कृषिजन्य वस्तु निर्यात हुन सहज भएको छ ? यदि छैन भने, के कस्ता कमी कमजोरीहरु औंल्याउने गरेको पाईन्छ ?

.....

७. तपाँईको अनुभवमा कृषिजन्य वस्तु निर्यात व्यापारका Tarrif र Non-tarrif barriers हरु के-के हुन् ?

.....

८. तपाँईको विचारमा कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनका लागि भावी योजना कस्तो बनाउनु पर्ला ?

.....

.....

प्रश्नकर्ताको नामः

सहिः मितिः सम्पर्क नं.:

अनुसूचि- २

कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न जिल्लास्तरका निकायहरुलाई सोधिएको प्रश्नावली

जिल्ला : .....

१. यस जिल्लामा निर्यातजन्य कुन-कुन कृषिवस्तुहरु उत्पादन गरिन्छ ?

.....

२. यस जिल्लामा विगत ५ वर्षमा निर्यातजन्य कृषिवस्तुहरुको उत्पादनको अवस्था कस्तो छ ?

आ.व.	जम्मा क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्वन (मे.टन/हेक्टर)
२०६९/७०			
२०७०/७१			
२०७१/७२			
२०७२/७३			
२०७३/७४			

३. यस नाकाबाट निर्यात हुने कृषिजन्य बालीवस्तुहरु कुन-कुन हुन् ? ती कृषिवस्तुहरु कति परिमाण र कति रकम बराबरको निर्यात हुने गरेको छ ? (संभव भए पाँच वर्षको रेकर्ड लिने ।)

आ.व.	कृषि बाली वस्तु	निर्यात परिमाण (मु.टन)	निर्यात रकम (नेरु.)
२०६९/७०			
२०७०/७१			
२०७१/७२			
२०७२/७३			
२०७३/७४			

४. यस नाकाबाट कृषिजन्य बालीवस्तुहरु भारतमा मात्र निकासी हुन्छ वा अन्य तेश्रो मुलुकमा पनि निकासी हुने गरेको छ ? (अन्य देशमा निकासी भएको कृषि बाली वस्तु र परिमाण टिपोट गर्ने ।)

आ.व.	कृषि बाली वस्तु	निर्यात परिमाण (मु.टन)	निर्यात गरिएको देश
२०६९/७०			
२०७०/७१			
२०७१/७२			
२०७२/७३			
२०७३/७४			

५. क्षेत्रीयस्तर (SAARC Level) मा बजार विस्तार गर्न के कस्ता रणनीति अपनाउनु पर्ला ?

.....

६. के उल्लेखित कृषिजन्य बालीवस्तुहरु सहज रुपमा निर्यात भइरहेका छन् ?

.....

७. यदि छैनन् भने, के कस्ता बाधा व्यवधानहरु अनुभव गरिएको छ ? यस्ता बाधा व्यवधानहरु गुणस्तर, परिमाण, नीतिगत वा अन्य कुन विषयसँग बढी केन्द्रित भएको पाइन्छ ?

.....

८. उल्लेखित कृषिजन्य बालीवस्तुहरु मध्ये कुन कुन बालीवस्तुहरुमा बढी बाधा व्यवधानहरु देखिएको छ ?

.....

९. हाल देखिएका बाधा व्यवधानहरुको समाधान/निराकरण गर्न तपाँईको सुझावहरु के छन् ?

.....

१०. कृषिजन्य बालीवस्तुहरु निर्यात प्रवर्द्धनका लागि लागू भएका नीति, नियमावली, निर्देशिकाहरु निर्यात मैत्री छन् ? यदि छैनन् भने, कहाँ-कहाँ सुधार/संशोधन हुनु पर्ने देख्नु हुन्छ?

.....

११. कृषिजन्य बालीवस्तुहरु निर्यात गर्दा निकासी हुने देशको नीति नियमहरुले कतिको बाधा पुऱ्याएको हुन्छ? यदि बाधा हुने गरेको छ भने, कस्ता बाधा व्यवधानहरु हुने गरेका छन् र त्यसलाई समाधान गर्न के सुझाव दिनु हुन्छ?

.....

१२. निर्यातजन्य कृषि उपजहरुको उत्पादनमा र प्रवर्द्धनमा संस्थागत, संरचनागत तथा नीतिगत तहहरुमा के कस्ता सुधार हुन आवश्यक ठान्नु हुन्छ?

.....

१३. नेपालको कृषिजन्य बालीवस्तुहरुको निर्यात व्यापारमा देखिएका सबल र दुर्बल पक्ष के-के होलान् ?

.....

१४. नेपालमा उत्पादन विविधता (Product Diversification) किन हुन नसकेको होला ? यसको लागि सरकारको कस्तो भूमिका हुनु पर्दछ?

.....

१५. हालको परिवर्तित राज्य संयन्त्रमा निर्यातजन्य कृषि बालीवस्तुहरुको निर्यात हुन सहज देख्नु हुन्छ? यदि असहज देखिएको छ भने कहाँ के कस्ता सुधार हुनु पर्ने सुझाव दिन चाहनु हुन्छ?

.....

१६. तपाँईको विचारमा कृषिजन्य बाली वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धनका लागि भावी योजना कस्तो बनाउनु पर्ला ?

.....

.....

.....

प्रश्नकर्ताको नाम:

सहि: मिति: सम्पर्क नं.:

अनुसूचि- ३

कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न निर्यातकर्ताहरुलाई सोधिएको प्रश्नावली

निर्यातकर्ताको नामः .....

ठेगानाः .....

१. तपाँईले कृषिजन्य बाली वस्तुहरुको निर्यातको व्यवसाय कहिले देखि शुरु गर्नु भएको हो ?

.....

२. तपाँई कुन-कुन कृषिजन्य बालीवस्तुहरु कुन-कुन जिल्लाबाट संकलन गरी निर्यात गर्नु हुन्छ ?

.....

३. तपाँईसँग निर्यात व्यापारमा संलग्न कति संस्था/व्यक्तिहरु छन् ?

.....

४. तपाँईले कुन-कुन कृषिजन्य बालीवस्तुहरुको निर्यात कुन-कुन देशमा कति परिमाणमा गर्नु हुन्छ ?

कृषिजन्य बाली वस्तु	निर्यात परिमाण (मे.टन)	देश	कैफियत

५. तपाँईले कृषिजन्य वस्तुहरु सहज रुपमा निर्यात गर्नु हुन्छ ?

.....

६. कृषिजन्य वस्तुहरु निर्यात गर्दा के कस्ता नीतिगत तथा व्यावहारिक समस्याहरुको सामना गर्नु परेको छ ?

.....

७. कृषिजन्य बालीवस्तुहरु निर्यात प्रवर्द्धन गर्नको लागि के कस्ता सुझावहरु दिन चाहनु हुन्छ ?

.....

प्रश्नकर्ताको नामः

सहिः मितिः सम्पर्क नं.:

अनुसूचि- ४

सहभागितात्मक छलफलका विषयहरुको चेकलिष्ट

१. नेपालमा निर्यातजन्य कृषि बाली वस्तुहरुको उत्पादन अवस्था
२. नेपालबाट निर्यातहुने कृषिजन्य बाली वस्तुहरुको निर्यातको अवस्था
३. नेपालमा कृषिजन्य बालीहरुको उत्पादन विविधता (Product Diversification)
४. भारत तथा अन्य मुलुकमा हुने कृषिजन्य बाली वस्तुहरुको निकासी परिमाण
५. भारत तथा अन्य मुलुकसँगको व्यापार घाटा (Trade deficit)
६. कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३
७. नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१० र २०१६
८. कृषि विकास रणनीति (२०१५-२०३५)
९. कृषिजन्य वस्तु निर्यात व्यापारका Tarrif र Non-tarrif barriers
१०. सरकारी निकाय तथा संघ संस्थाहरुबाट निर्यात प्रवर्द्धनमा भएका प्रयासहरु
११. नीजिस्तरबाट निर्यात प्रवर्द्धनमा भएका प्रयासहरु
१२. निर्यातजन्य कृषि बालीवस्तु र क्षेत्रीय बजार व्यवस्था बीचको समन्वय
१३. कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनका लागि अवलम्बन गर्नु पर्ने उपायहरु

अनुसूचि- ५

क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, काँकडभिट्ठा, झापाको कृषिवस्तुहरुको निर्यात तथ्याङ्क

क्र.सं.	कृषिवस्तु	इकाई	२०७२/७३			२०७३/७४		
			परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)	देश	परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)	देश
(क)	**दलहन (गेडा)**							
१	मुसुरो दाल	मे.टन	६७८२	७१८४८०	बंगलादेश	५८१९	८१४६६०	भारत
२	रहर दाल	मे.टन				३१६	४४२४०	भारत
	जम्मा		**६७८२**	**७१८४८०**		**६१३५**	**८५८९००**	
(ख)	**तेलहन**							
१	आलस	मे.टन	४६९	१८७५६	भारत	१६३	६५२०	भारत
	जम्मा		**४६९**	**१८७५६**		**१६३**	**६५२०**	
(ग)	**ताजा तरकारी**							
१	गोलभेंडा	मे.टन	८४	८४०	भारत	२९	२९०	भारत
२	बन्दा	मे.टन	७४२६	५९४०८	भारत	६३५३	५०८२७	भारत
३	मूला	मे.टन	२८	२८०	भारत			
४	इस्कुस	मे.टन	२०	२००	भारत			
	जम्मा		**७५५८**	**६०७२८**		**६३८२**	**५१११७**	
(घ)	**जडीबुटी**							
१	चिराइतो	मे.टन	३०९	२३६३०	भारत	२७१	१९५६८	भारत
२	नागबेली	मे.टन	१	३३	भारत			
३	पदमचाल	मे.टन	१५	३००	भारत	२	४०	भारत
४	मजिठो	मे.टन	९५	६८२६	भारत	४९	३५३५	भारत
५	रिट्ठा	मे.टन	८४	१३४४	भारत	५१	१२८७	भारत
६	दारुहल्दि	मे.टन	१९	११५९	भारत			
७	धुपी धुलो	मे.टन	२५	२००	भारत			
८	रुद्राक्ष	मे.टन				१८	१११११	भारत
९	विषजरा	मे.टन				५	२१४	भारत
१०	अन्य	मे.टन				१५	४२०	भारत
	जम्मा		**५४८**	**३३४९२**		**४११**	**२६१७५**	
(ङ)	**मसलाबाली**							
१	अदुवा	मे.टन	२०२६४	३८७९३६	भारत	२७४८५	५२६१७१	भारत
	जम्मा		**२०२६४**	**३८७९३६**		**२७४८५**	**५२६१७१**	
(च)	**प्रजनन सामाग्री**							
१	किवी बिरुवा	गोटा	१७२५	१७२५००	भुटान	१२००	४८	भुटान
	जम्मा		**१७२५**	**१७२५००**		**१२००**	**४८**	
(छ)	**अन्य**							
१	अम्रिसो	मे.टन	२०९९७	१९७९७०	भारत	१२४४०	१९२५९७	भारत
२	चोकर/चुन्नि भुसी/ धानको भुस/ब्रान	मे.टन	१४३५	३२२८८	बंगलादेश	२३४२	५३०९५	बंगलादेश
	जम्मा		**२२४३२**	**२३०२५८**		**१४७८२**	**२४५६९२**	
	कुल जम्मा		**५९७७८**	**१६२२१५०**		**५६५५८**	**१७१४६२३**	

अनुसूचि- ६

प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्ट, विराटनगर, मोरङ्गको कृषिवस्तुहरुको निर्यात तथ्याङ्क

क्र.सं.	कृषिवस्तु	इकाई	२०७२/७३			२०७३/७४		
			परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)	देश	परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)	देश
(क)	**दलहन (गेडा)**							
१	भटमास	मे.टन	२	७३	भारत	४	१५६	भारत
२	सिमी	मे.टन				६२	५५१८	भारत
	जम्मा		**२**	**७३**		**६६**	**५६७४**	
(ख)	**तेलहन**							
१	आलस	मे.टन	३४८	९६३७	भारत	१९४	१०६४९	भारत
२	तोरी	मे.टन				९६	६७२०	भारत
	जम्मा		**३४८**	**९६३७**		**२९०**	**१७३६९**	
(ग)	**ताजा तरकारी**							
१	बन्दा	मे.टन	६३६	३२२५	भारत	१९०६	१३३४४	भारत
	जम्मा		**६३६**	**३२२५**		**१९०६**	**१३३४४**	
(घ)	**जडीबुटी**							
१	चिराइतो	मे.टन	२७	१८०९	भारत	३३	४७३८	भारत
२	टुकीफूल	मे.टन	२८	७००	भारत	५६	१४००	भारत
३	जटामसी	मे.टन	११	१०५६	भारत			भारत
४	मजिठो	मे.टन	२३	९८१	भारत	१९	६४८	भारत
५	रिठ्ठा	मे.टन	१८	४३२	भारत	१५	३७५	भारत
६	रुद्राक्ष	मे.टन	४०५	६०७५	भारत	५८८	८८१९	भारत
	जम्मा		**५१२**	**११०५३**		**७११**	**१५९७९**	
(ङ)	**मसलाबाली**							
१	अलैंची	मे.टन	३१९८	१६१००९४	भारत	३८१४	२६६९६११	भारत
२	अदुवा	मे.टन	७३६	५७९४१	भारत	६४२	९६३०	भारत
३	तेजपात	मे.टन	८४०	५५८५८	भारत	६५६	३६७१८	भारत
४	दालचीनी/तेजबोक्रा	मे.टन	१३	१७८०	भारत	६५	९०३५	भारत
	जम्मा		**४७८७**	**१७२५६७३**		**५१७७**	**२७२४९९४**	
(च)	**औद्योगिक बाली**							
१	चिया	मे.टन	१३८	१०७८४	भारत	३२४	५८७०९	भारत
२	सुपारी	मे.टन	६०२	११०८११	भारत	२	६३४	भारत
	जम्मा		**७४०**	**१२१५९५**		**३२६**	**५९३४३**	
(छ)	**अन्य**							
१	पिना	मे.टन	१५९१७	३०८७०८	भारत	२३५२३	४२३४१३	भारत
२	पेलेट दाना	मे.टन	५७	२९९२५	भारत	१६२	८५१००	भारत
३	कूचो	मे.टन	५९१	६९०६	भारत	१६२०	२४३००	भारत
४	गहुँको चोकर	मे.टन	१६७	१६७०	भारत	५०३	६०३६	भारत
	जम्मा		**१६७३२**	**३४७२०९**		**२५८०८.१**	**५३८८४९**	
	कुल जम्मा		**२३७५७**	**२२१८४६५**		**३४२८४**	**३३७५५५१**	

अनुसूचि- ७

क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देहीको कृषिवस्तुहरुको निर्यात तथ्याङ्क

क्र.सं.	कृषिवस्तु	इकाई	२०७२/७३			२०७३/७४		
			परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)	देश	परिमाण	मूल्य (रु.हजारमा)	देश
(क)	**खाद्यान्न**							
१	फापर	मे.टन	२६४	५७७२	भारत	५७८	११५६०	भारत
(ख)	**तेलहन**							
१	बदाम	मे.टन	९६	३८४०	भारत	२१८	८७२०	भारत
(ग)	**ताजा फलफूल**							
१	किवी फल	मे.टन			भारत	१	१००	भारत
(घ)	**जडीबुटी**							
१	चिराइतो	मे.टन	२३	२१२५	भारत	४१	२५७५	भारत
२	नागबेली	मे.टन	१	१३०	भारत			
३	पाखनवेद	मे.टन	११	५५०	भारत	४१	१६३०	भारत
४	मजिठो	मे.टन	३५	१०५०	भारत	२८	११२०	भारत
५	रिट्ठा	मे.टन	५६	११२०	भारत	४५६	९१२०	भारत
६	विस्पेज	मे.टन	१३	५३०	भारत	२३	११५०	भारत
७	टिम्मुर	मे.टन	२६	७८०	भारत	१४१	४४७०	भारत
८	तिगेडी	मे.टन	२	१६०	भारत	३	१५०	भारत
९	विषजरा	मे.टन	२	१००	भारत			
१०	बुकीफूल	मे.टन	४	२४०	भारत	३	१५०	भारत
११	कुसुम	मे.टन	१	४०	भारत			
१२	कुरिलोजरा	मे.टन	४८	३३६०	भारत	१०१	७०७०	भारत
१३	वनकरेला	मे.टन	१	३३	भारत			
१४	मुसली सेतो	मे.टन	१	८०	भारत			
१५	वायु विटाङ्ग	मे.टन	३	३४४	भारत			
१६	सतावर	मे.टन				१	५०	भारत
१७	वनलसुन	मे.टन				२	२००	भारत
१८	सिकाकाई	मे.टन				१	५५	भारत
१९	अमलवेद	मे.टन				२	१००	भारत
२०	अमला	मे.टन				२०	१०००	भारत
२१	कालादाना	मे.टन				२९	११६०	भारत
२२	चुल्ठे अमिलो	मे.टन				९	४५०	भारत
२३	कुट्की	मे.टन				६	५४०	भारत
२४	काउलो बोक्रा	मे.टन				६	३००	भारत
२५	सेतकजरा	मे.टन				१	४०	भारत
२६	हलहले	मे.टन				१	४०	भारत
२७	सल्लाको खोटा	मे.टन				२	१००	भारत
	जम्मा		**२२७**	**१०६४२**		**९१७**	**३१४७०**	
(ङ)	**मसलाबाली**							
१	अदुवा	मे.टन	२७२७	५४५४०	भारत	६७२	१३४४०	भारत
२	अलैंची ठूलो	मे.टन	२७	१२२५०	भारत	१	८००	भारत
३	सुठो	मे.टन	९६५	६२७२५	भारत	९६१	७१७३४	भारत
४	तेजपात	मे.टन	११९४	४७७६०	भारत	१२५५	५०२००	भारत
५	दालचीनी/तेजबोक्रा	मे.टन	२४४	१२२००	भारत	२७२	१३६००	भारत
६	प्याजको सुकेको पात	मे.टन	३	१०५०	भारत	६	२१००	भारत
	जम्मा		**५१६०**	**१९०५२५**		**३१६७**	**१५१८७४**	
(च)	**प्रशोधित सामाग्री**							
१	बेसार धुलो	मे.टन	३	५४०	भारत	११	११००	भारत
२	सुठो धुलो	मे.टन				११	१३२०	भारत
	जम्मा		**३**	**५४०**		**२२**	**२४२०**	
(छ)	**अन्य**							
१	पिना	मे.टन	१९१४	४८६६६	भारत	४००६	१०२०७४	भारत
२	अम्रिसो	मे.टन	२७३	४०९५	भारत	३४९	५२३५	भारत
३	चोकर/ धानको भुस/ब्रान	मे.टन	१८८६	३०१७६	भारत	३७६३	६०२०८	भारत
	जम्मा		**४०७३**	**८२९३७**		**८११८**	**१६७५१७**	
	कुल जम्मा		**९८२३**	**२९४२५६**		**१३०२१**	**३७३६६१**	

अनुसूचि- ८

नेपालको कुल निर्यातमा मूख्य कृषिजन्य वस्तुहरुको हिस्सेदारी (प्रतिशत)

क्र.सं.	वस्तु	इकाई	आ.व. २०७२/७३		हिस्सेदारी प्रतिशत
			परिमाण	मूल्य	
(क)	**कृषिजन्य वस्तु**				
१	अलैंची	के.जी.	३४३८३५३	४६१४६१२	६.४९
२	जुस	–	–	३१८१८५०	४.४७
३	चिया	के.जी.	१३२८९०६६	२४००१२०	३.३७
४	जुट ब्याग तथा बोरा	–	–	१९२१९२६	२.७०
५	मुसुरो	के.जी.	७६११८४०	१२९०५२८	१.८१
६	जडीबुटी	–	–	१२४४०१०	१.७५
७	अदुवा	के.जी.	२८३५१८२३	६४३०८६	०.९०
८	चाउचाउ, पास्ता	–	–	६३३५६८	०.८९
९	मास र मासुजन्य पदार्थ	–	–	३५१९४०	०.४९
१०	आवश्यक तेलहरु	के.जी.	३६८५९	२५९८४३	०.३७
	जम्मा			**१६५४१४८३**	**२३.२५**
(ख)	**गैह्र-कृषिजन्य वस्तु**				
१	उनी गलैंचा	वर्ग मिटर	६०५२९४	८०६१४१७	११.३३
२	तयारी पोशाक	थान	१३३१९७२३	५८८४५९७	८.२७
३	धागो (पोलिष्टर, सुती र अन्य)	–	–	५३५६१९४	७.५३
४	फलामे वस्तु	–	–	४६६६९७२	६.५६
५	कपडा	–	–	३३९४४०९	४.७७
६	उनी तथा पश्मिना सल	–	–	२८८५३८९	४.०६
७	रोसिन र रेसिन अम्ल	के.जी.	१३४७५५४७	१७०३०६५	२.३९
८	जुत्ता चप्पल	–	–	१६०३३०७	२.२५
९	पेटी (Felt)	–	–	१२७३७८१	१.७९
१०	तामा तथा तामाका सामाग्रीहरु	–	–	११३०६०९	१.५९
११	दन्तमन्जन (Dentifrices)	–	–	१०१६५६३	१.४३
१२	टोपी आदि सामानहरु (Headgear)	–	–	७५१८०५	१.०६
१३	हस्तकलाका सामाग्रीहरुरु	–	–	७५१२७८	१.०६
१४	छाला	वर्ग फिट	९७२३१३७	७३२०३८	१.०३
१५	नेपाली कागज र कागजी सामाग्रीहरु	–	–	६५४००८	०.९२
१६	कपास निर्मित सामान	–	–	५३६१९४	०.७५
१७	चाँदीका गरगहना	–	–	१३२३३७	०.१९
१८	अन्य	–	–	१४०६२२१७	१९.७७
	जम्मा			**५४५९६१८०**	**७६.७५**
	कुल जम्मा			**७११३७६३**	**१००**

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७३

अनुसूचि- ९

नेपालमा विगत ५ वर्षमा कृषिजन्य वस्तुहरुको आयात विवरण

क्र.सं.	कृषिजन्य वस्तुको विवरण	इकाई	२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)		२०७३/०७४ (२०१६/२०१७)	
			परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
१	गाईवस्तु (जिउँदो)	गोटा	३१,७२७	४६,४७५	–	–	१६,८७०	३४,८४१	२४१,४१५	३२४,१७०	१२५,८२८	२७२,१२६
२	खसी, बोका	गोटा	४६५,३२२	१,१४६,२५६	४३४,८६६	१,४१८,४५८	३८४,७८०	१,७०८,२९३	४७९,२०७	२,६६२,२२१	३२७,८९७	१,९३९,००८
३	माछा (जिउँदो)	के.जी.	७,६५३,३६२	४७३,३३८	७,०९१,०७४	६०७,२९९	६,६८५,९३८	६१७,२९१	४,८७२,८६५	५३७,५११	५,३८२,७६५	७६६,०६७
४	दूध र क्रिम (चिल्लो पदार्थ १-६ प्रतिशत)	के.जी.	८६५,५४६	३४,९९१	१०,३७०,९६७	५०१,८७१	६,६९२,४६४	३५३,६५९	९०९,२३०	४८,४९४	३,९७६,१२०	२२८,७४९
५	धूलो दूध र क्रिम (चिल्लो पदार्थ <१ प्रतिशत)	के.जी.	५०३,०३९	१२०,३४८	७१४,५७५	१८५,९६०	१,०८०,७९२	३४४,२१८	८७७,४४५	२२०,४६७	२,४९९,०४४	६४७,१००
६	धूलो दूध र क्रिम (चिल्लो पदार्थ >१.५ प्रतिशत)	के.जी.	१,०८२,५१८	४६२,५३८	१,३०२,१२६	५९६,४८७	१,३१०,३८३	६३७,९५६	१,४९७,८३०	७७५,०११	१,६६३,७७३	८२१,०७६
७	मख्खन	के.जी.	४२२,६७७	११७,५७२	६३५,८६९	१८३,७४७	३४५,५३१	१४३,८२१	२५६,४९४	१०३,०४०	४७६,८६२	२१३,९६१
८	दूधजन्य चिल्लो र तेल	के.जी.	३८२,२१९	८०,१५०	३२५,७०२	९२,१२१	३४४,१६७	१३९,२७६	२६१,३०९	११२,३६०	४२०,५१५	२०८,२०६
९	आलु	के.जी.	२२८,३१२,८०२	३,१०८,२२०	२१८,४३६,१२२	४,२१५,५८८	२४१,६६७,६८८	५,१२६,७६१	२३८,०८२,२९८	५,०८२,७०४	२८५,४९७,३०३	६,०९१,१२८
१०	गोलभेंडा	के.जी.	११,७११,५७३	७३,१७८	१५,२४०,५९४	१०७,३९३	१४,०३२,६६३	१५७,२३५	१२,४०४,०२८	१६७,८७५	२१,५७३,२०६	२४७,२०१
११	प्याज	के.जी.	९४,६०९,१९३	१,८५३,६०८	८२,९९६,३८७	२,१९६,७१६	९६,२३१,५४१	३,००७,६२२	१००,५०८,२४४	३,१८६,२२५	१३६,०८६,५८६	४,३५१,९०७
१२	लसुन	के.जी.	४,३८९,६५६	२०८,९२९	७,३५६,९५३	३९६,५१३	७,१२६,८४०	४४५,६१०	८,४३९,६८७	५३७,२७१	४,७३७,२७७	३९३,४३७
१३	प्याज सुकेको	के.जी.	१,०९७,२७१	९,६०२	१५४,५८३	११,१५२	९९,८५०	९,६१८	२,१५९,११६	७६,७४८	७,०६७,७५३	२३५,८१७
१४	केराउ सुकेको	के.जी.	२३,४६१,९२६	१,१३३,६२०	२७,६३५,५२१	१,४३३,७८९	३६,२५७,५४१	१,७३९,१४७	२९,२६०,७९८	१,४०४,०८०	४७,४४४,४४९	२,१९०,२७०
१५	चना	के.जी.	१३,२१६,६३५	८४४,६७४	१८,०६३,६३१	१,०११,७९६	२०,९४९,६५५	१,१८१,००६	१३,३७०,५७२	१,०६८,८८५	१४,३३३,०४९	१,१९५,३८६
१६	मास दाल	के.जी	३,०२४,१६५	१८१,१६२	१,८५६,९११	१२३,२४८	५,८९०,६५१	४८०,३०१	१३,३८४,७००	१,४३७,३७५	२८,००४,८५२	२,९१७,२२४

क्र.सं.	कृषिजन्य वस्तुको विवरण	इकाई	२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)		२०७३/०७४ (२०१६/२०१७)	
			परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
		.										
१७	मुसुरो दाल	के.जी.	१३,१६०,५३७	६७०,४२९	२३,८९४,१५६	१,३८०,२९१	२३,८२३,२७४	१,७५१,५६०	४५,७१८,७७१	४,२९९,९८८	२३,९१७,४१३	२,०२७,२८७
१८	रातो मुसुरो गेडा	के.जी.	–	–	–	–	–	–	–	–	१६,२७१,९०९	१,३११,१९१
१९	रहर दाल	के.जी.	–	–	१,१९०	६५	१,११५,१३२	८४,८७७	१,१०७,७५२	१३८,३५६	५,७९९,७३५	४८७,३१५
२०	नरिवल सुकेको	के.जी.	२,६०६,९३१	२१८,६०३	२,२२७,३९२	२२९,२००	१,३९३,३२६	१४७,४५१	१,५३६,५७२	१६३,१४०	१,८८४,८८६	२२२,३४८
२१	काजु	के.जी.	३२६,७४३	११८,४३८	२५२,३७६	११०,८०९	२४९,९०४	१३४,६९०	४३६,५३५	२७६,१७०	४४६,३१९	२७८,९९६
२२	कागजी बदाम	के.जी.	२८०,०५९	१२६,३४४	२५२,०६५	१३८,३००	३१३,८५१	१८६,०७४	२७५,९५७	१९०,९११	४२१,८१५	३०५,८२१
२३	सुपारी	के.जी.	४१,२२२,२८७	३,११२,९०२	७८,३५५,१४२	७,६६७,१६२	३७,९६९,११६	४,७२२,८२०	१७,७९३,१९२	२,२४२,२३२	८,३५८,९७४	१,११३,६०६
२४	केरा	के.जी.	–	–	२२,४३५,३३०	१२२,३३९	२४,४४५,७६७	२२४,९०३	१६,०३९,०३९	२९०,१०९	२५,७८२,६२५	३९७,४२१
२५	आँप	के.जी.	१२,४११,८७४	१३६,६९१	१३,३५२,६०९	२२०,८३३	१३,२०६,५५९	२९७,३२४	१५,९४०,६०३	३७३,१३३	११,१४५,९३१	३९४,६५८
२६	सुन्तला	के.जी.	८,५६४,७४४	१५३,७५४	११,१६५,१३८	२३७,६०३	१३,१८४,२१८	५४१,५२३	१८,३८६,७१४	८३२,७४२	१९,७३६,६३३	८९८,०२२
२७	कागती	के.जी.	३,६१३,६५३	९०,६९१	४,३१७,८८३	१७४,८४०	५,१४१,२६४	२४२,६१५	४,९९५,२३५	२५६,८००	४,०२०,४३९	२०८,८६७
२८	अंगुर	के.जी.	१२,११०,२१२	१९९,३११	११,७६२,२८३	२२७,२४९	११,१४३,११२	५९७,५१४	१७,००२,४४९	९११,४५५	११,८९२,८३२	६०३,८८८
२९	स्याउ	के.जी.	५२,९१०,८७६	१,२७८,५४७	५६,४४७,०२३	१,९२३,६३७	४६,९७०,२८८	१,९८२,९५५	६२,७००,०९५	३,५३६,८७१	८३,३१७,५२५	४,९०४,३९९
३०	ताजा फलफूल	के.जी.	४,७८२,५९१	१५९,२६६	६,८८८,३८९	३४४,८४३	८,०३९,४१०	४९२,८८५	१०,१०९,७२६	८०३,५६५	७,७३१,५१५	७५३,०११
३१	मरिच	के.जी.	१,३१९,६०७	८८३,८४७	२,३२६,९१८	१,४३४,२७१	१,०९५,९९८	८८२,९२९	१,७८०,८३६	१,४७०,०६२	१,९७१,०१९	१,३६७,३९९
३२	खुर्सानी	के.जी.	–	–	५,७५९,२२१	६४०,९६८	५,११४,१५६	५५३,३७५	४,४२४,४९९	४९५,८६५	६,८१५,२०४	७६०,०५८

क्र.सं.	कृषिजन्य वस्तुको विवरण	इकाई	२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)		२०७३/०७४ (२०१६/२०१७)	
			परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
३३	सुकुमेल	के.जी.	–	–	१,८१४,५२२	७२६,७३३	८२०,७२२	४०७,५८३	५५२,७९६	३७३,९१४	२,६०३,०५९	१,९१४,२७७
३४	धनिया बीउ	के.जी.	–	–	३,४१४,६८२	३२७,३९३	३,७४६,०३६	३९०,३६७	४,२१८,६७७	३९९,६११	५,९४६,८६९	४६७,४३०
३५	जीरा बीउ	के.जी.	–	–	६,४९६,१७५	१,१८२,४३१	५,८१६,४००	१,०२८,३५९	६,२३६,८८७	१,०९९,३१५	६,१०७,२६०	१,१९९,४४३
३६	अन्य मसला	के.जी.	७६७,३६०	७४,११८	१,०५५,९८४	१३२,३२३	१,१४६,८९९	२०९,४८१	६५९,४४०	१४१,०८९	१,२४३,१६६	२३५,५५६
३७	गहुँ	के.जी.	–	–	१३३,२९६,११०	३,२३२,७८३	८३,०४३,१९०	२,०४३,९७०	२२१,६५४,३८५	५,८७०,५६९	१९६,४०३,३४१	५,२२५,४५४
३८	मकै बीउ, कर्न	के.जी.	२२२,०८४,४३२	५,०१३,६५७	२८१,८२३,९४७	७,४९०,११६	२९२,३९८,०४१	७,६८२,९१४	३५६,८०२,६९१	९,८७३,१५४	४३८,३८०,८६२	१०,६४२,२६१
३९	धानको भुस	के.जी.	२५४,४६५,८२३	४,७५६,४६८	१६७,१००,८१९	४,४९९,६७५	३३८,५१२,०५८	९,०१२,४२७	१००,७२४,५४७	२,६६६,७९१	१६३,४४३,१२९	४,२९०,००६
४०	चामल	के.जी.	२५९,०४५,८३३	९,२३६,२७६	३०१,८४७,१८५	१२,०५४,४४३	३४५,६१८,१९५	१४,७८२,९०५	३९१,०५०,८९४	१८,७८१,२९०	३९३,५९८,९२२	१८,७४३,९०४
४१	चामलको कनिका	के.जी.	१५,५८३,०४०	२९३,१३६	३२,३५४,९२०	६४२,६८७	३७,८५६,३४८	९६७,७३५	४४,९२०,७७२	१,१३९,४७७	३२,६८५,४४९	८१९,८०५
४२	कोदो	के.जी.	–	–	१३,७३५,९४३	३४५,६३८	१५,०६८,५५१	४१७,८६७	१४,९२०,५८०	३८०,९६७	१२,१०७,०२३	३११,८१७
४३	जौ (Malt)	के.जी.	५,६९९,९३०	२५०,७९५	५,०३१,८४९	२२०,८९५	६,६८४,५११	२८६,०२१	८,६४०,४७५	३६६,५११	१०,५८०,९६८	५११,८९३
४४	गहुँको ग्लुटेन (Wheat gluten)	के.जी.	१,०५३,५५५	११६,००७	१,२६६,७५०	१८२,५००	१,१७६,२१०	१६८,५१५	१,३९५,४७०	२१६,४७४	१,३४९,४११	२१९,९०६
४५	भटमास	के.जी.	–	–	३२,३७८,१७२	२,१०४,५५१	३७,२५७,७५१	२,१८९,७९९	५६,२७५,६५१	२,७८३,६६९	६०,४२४,८६४	२,९२८,९२६
४६	बदाम (मूंगफली)	के.जी.	–	–	५,४९६,१६८	४६६,७९७	६,८०१,०५४	५१६,२९८	७,१६०,१७२	५३०,३३८	१०,२७७,८३६	९१६,५८९
४७	कोल्जा बीउ (Rapeseed)	के.जी.	४२,०९१,८९१	२,५४१,६१७	२९,८०१,२५८	१,७३५,००७	५३,२७४,१९७	२,७५२,६३०	९५,७७९,४३१	४,८६३,६९१	९६,०४४,८४२	५,४८५,८४९
४८	तोरी बीउ	के.जी.	३३,४१७,०४०	१,५७४,२५१	३९,२७१,८४४	२,२२१,६११	२३,४१२,८४३	१,४३५,१३५	२२,९९२,३५९	१,४६९,६६२	१७,५४८,९७५	१,१४५,८७७
४९	तरकारी बीउ	के.जी	२४९,२१३	२१०,८६१	२३२,५८७	२५६,६९३	२७०,३६६	३१८,८९६	२६१,६१६	३८०,७८८	३४२,३३३	४१६,६६५

क्र.सं.	कृषिजन्य वस्तुको विवरण	इकाई	२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)		२०७३/०७४ (२०१६/२०१७)	
			परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
		.										
५०	बिरुवा तथा बिरुवाका भागहरु (औषधि, जैविक विषादि, सुगन्धित वस्तु तयारीका लागि)	के.जी.	२,१८९,४३८	५०६,२८९	–	–	१,१२१,०६०	४९३,७६२	१,०५६,८२५	३६०,१३८	७५८,१९४	३५०,०१९
५१	बोसो (Tallow)	के.जी.	–	–	२,०४१,५९७	१२८,९८४	८,११५,९४१	५७६,७९६	१६,७३६,८१०	१,०९८,७१९	१५,४२२,४८२	१,१६५,०९३
५२	भटमास तेल	के.जी.	१०१,७९०,७४३	१०,९०९,७४७	१४३,९७४,४७७	१४,८२०,३६६	१३५,१३८,३२४	१२,४८३,२७७	१४५,४४६,९३७	१२,३६०,२०४	१५०,०३८,२४८	१३,९७९,५१३
५३	पाम तेल (Palm Oil)	के.जी.	४८,५५७,६११	३,८४१,७९१	५०,९६६,८९०	४,६२८,०६४	६८,०५६,१४०	५,३९३,९३४	५०,६४८,३२७	३,७६३,३१४	६९,९९२,१०४	६,११०,८२१
५४	सूर्यमखी तेल	के.जी.	२७,१३६,९०३	२,५५०,३०५	२१,७७९,६८५	२,२५०,४४८	३०,८२९,९८८	२,९८१,६११	२२,१५१,०६०	२,२६२,१९८	६३,९४१,६१४	६,३१५,२२४
५५	पशुजन्य, वनस्पतिजन्य बोसो र तेलको खाद्य मिश्रण	के.जी.	३,२१६,५९४	२९२,९९९	४,६६०,७६७	४३१,२३१	६,१३६,२६०	५७४,७२२	१०,१४३,०६३	९०४,५६७	७,३१८,२५२	७७३,५१३
५६	चीनी	के.जी.	–	–	३०,९७०,३४६	१,६५०,६२२	१७,१३५,०११	१,०३८,६३८	४३,०७७,१३१	२,१३४,१७३	६२,३७४,१६३	४,०८१,५५१
५७	ग्लुकोज	के.जी.	३,६२९,०५९	२१४,९४४	३,५९४,७९९	२१०,२७१	४,१३७,३८८	२१७,८४४	६,०९१,०३०	३०२,२९०	५,४४७,६०४	२८१,०४०
५८	च्यूईगम	के.जी.	१,६५५,४६६	३५६,७५५	१,४१३,०७९	३६६,६२०	१,५१४,९५९	४१९,२५६	१,५८४,७८४	४२६,५१०	१,३११,२३२	३९२,३५३
५९	चकलेट (WIthout cocoa)	के.जी.	४,९३५,९५३	९३६,०११	५,८७६,५४०	१,१७०,२७५	५,९२५,८०७	१,२९१,९७३	६,३४३,८००	१,२९१,३३७	६,७३८,०८५	१,४२१,८९६
६०	चकलेट	के.जी.	१,५६२,२५०	७१५,६३३	२,१२७,२३९	१,०६८,८८९	१,९६९,५६९	१,०५१,२३०	२,४१८,१५३	१,५१५,२७४	८,२४९,९०९	१,३८६,७८८
६१	नवजात शिशुका खाद्यपदार्थ	के.जी.	१,३०१,९५१	३४८,७३२	५६४,३१४	३०५,७०१	५०२,६५४	३५६,९९५	५४९,१८५	४२४,६८८	६१४,४००	५००,४७२
६२	जौका प्रशोधित पदार्थ (Malt Extract)	के.जी.	६,९२१,०४७	१,४९०,५६९	६,६६५,९०८	१,७४७,२१९	६,१०८,६५८	१,५२८,५६३	७,२३०,१३८	१,७०६,४४७	७,८६८,८१९	१,९९२,६२६
६३	खाद्यान्न्बाट तयार पारिएका खाद्य पदार्थ	के.जी.	४२२,०२९	७५,३२७	६४८,२८८	१२१,७१०	४६१,४८०	१०९,२८६	७२४,४५५	२०७,८१०	७७४,८३२	२१६,५६७
६४	बिस्कुट	के.जी.	९,१६४,६१९	१,०८४,४७१	८,५३०,३५२	१,१२१,०५४	८,४३६,२४१	१,१३८,०२४	११,२५८,३३५	१,४९८,३४३	१०,९२४,५१६	१,५०४,३५५
६५	वफर (Waffles & wafers)	के.जी	२५५,२२३	९६,४५६	२९२,७३३	११५,८८८	३२२,८४५	१२९,७३०	४११,४०२	२०१,८४२	४११,८५७	२००,१३१

क्र.सं.	कृषिजन्य वस्तुको विवरण	इकाई	२०६९/०७० (२०१२/२०१३)		२०७०/०७१ (२०१३/२०१४)		२०७१/०७२ (२०१४/२०१५)		२०७२/०७३ (२०१५/२०१६)		२०७३/०७४ (२०१६/२०१७)	
			परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
		.										
६६	बेकरीजन्य खाद्यपदार्थ	के.जी.	७७७,१४९	१५१,२७६	७९७,३७२	२०५,५०४	२,९०४,५६१	२५०,४१२	२,४०७,१८०	३२१,१२४	१,४२५,३८२	३०१,१४२
६७	फलफूलको गुदी (Fruit Pulp)	के.जी.	३,०४०,२२८	१९७,४१५	४,७११,७२२	३८१,८९५	६,३८६,२९३	५८९,९१८	७,६६१,५५८	७६८,९५९	७,११५,३७७	६८७,२४१
६८	जुस	लिटर	४,०९६,७४९	४१५,०१३	५,२१२,८६४	५००,६१७	९,२१३,९९८	७५५,३६२	१४,३९४,३४२	१,०३७,०८२	२२,६२१,९३४	१,४२७,९९०
६९	चोकर, भुस आदि	के.जी.	६,४३३,३३५	७७,४७९	१०,८१६,४१४	११७,४०६	२०,२४९,३००	२२१,३१९	१५,८८६,९३४	१९१,८३३	१६,६९७,५९८	२६५,४०६
७०	पिना	के.जी.	१०८,८६०,४२६	७,०२८,८१२	१०६,४८१,१०८	७,६६४,०२०	१७८,४३०,९७७	९,०२६,८६५	१४१,१३९,८३४	९,९६१,९२२	२११,३०३,०३५	१२,८८२,१२४
७१	तम्बाखु तथा तम्बाखुजन्य पदार्थ	के.जी.	६,९३२,४४७	१,९१३,७३७	८,५७३,९८५	२,३५७,९८५	७,६८९,७४१	२,३५२,८४२	८,५२९,६६३	३,००९,९९५	९,०८४,१६५	३,०९३,९७१
	जम्मा			**७४,४१४,४३०**		**१०७,१२१,५९२**		**११६,५६३,४१३**		**१३१,१११,९१८**		**१५३,५५८,४४१**

श्रोत: व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, २०७४

अनुसूचि- १०

कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न केन्द्रियस्तरका निकायहरुमा छलफल गरिएका पदाधिकारीहरुको विवरण

क्र.सं.	सहभागीको नाम	पद	निकाय/संस्था
१.	सुरेश बाबु तिवारी	सह-सचिव	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
२.	टेक प्रसाद लुईंटेल	वरिष्ठ कृषि अर्थ विज्ञ	कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय
३.	तोया नारायण ज्ञवाली	सह-सचिव	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
४.	बुद्धि प्रसाद उपाध्याय	उप-सचिव	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
५.	डा. डिल्लीराम शर्मा	महानिर्देशक	कृषि विभाग
६.	प्रकाश कुमार संजेल	उप-महानिर्देशक	कृषि विभाग
७.	डा. रामकृष्ण श्रेष्ठ	वरिष्ठ कृषि प्रसार अधिकृत	कृषि विभाग
८.	डा. गोविन्द प्रसाद आचार्य	वैज्ञानिक	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्
९.	राजीवदास राजभण्डारी	वरिष्ठ बाली संरक्षण अधिकृत	बाली संरक्षण निर्देशनालय
१०.	इन्द्रहरि पौडेल	वरिष्ठ बाली संरक्षण अधिकृत	बाली संरक्षण निर्देशनालय
११.	पुरुषोत्तम हाडा	कार्यक्रम प्रमुख	राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यक्रम
१२.	रत्न कुमार झा	वरिष्ठ बाली संरक्षण अधिकृत	राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यक्रम
१३.	हरिहर आचार्य	प्राविधिक सहायक	राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाईन कार्यक्रम
१४.	शंकर प्रसाद साह	निमित्त कार्यक्रम प्रमुख	कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम
१५.	गोपाल प्रसाद लामिछाने	वरिष्ठ कृषि प्रसार अधिकृत	कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम
१६.	सुयस खनाल	नायब कार्यकारी निर्देशक	व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र
१७.	रविन्द्र दुवाडी	उप-निर्देशक	व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र
१८.	शिला थापा	उप-निर्देशक	कृषि उद्यम केन्द /नेपाल उद्योग तथा वाणिज्य महासंघ
१९	शिव प्रसाद आचार्य	डेस्क अफिसर (NTIS)	कृषि उद्यम केन्द /नेपाल उद्योग तथा वाणिज्य महासंघ
२०.	पूर्णचन्द्र वस्ती	वरिष्ठ खाद्य अनुसन्धान अधिकृत	खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
२१.	कृष्ण राई	क्वालिटी म्यानेजर (प्रयोगशाला)	खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
२२.	महेशचन्द्र आचार्य	वरिष्ठ अनुगमन मूल्याङ्कन अधिकृत	व्यावसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना
२३.	तिलक चौलागाईं	वरिष्ठ योजना अधिकृत	प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना
२४.	विनय श्रेष्ठ	कार्यकारी निर्देशक	कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी बजार विकास समिति
२५.	कृष्ण प्रसाद भण्डारी	उपाध्यक्ष	कृषि बाली व्यवसाय प्रवर्द्धन संस्था
२६.	श्याम लामिछाने	व्यवस्थापक	बल्खु कृषि तथा तरकारी बजार, बल्खु, काठमाण्डौ
२७.	सगुन उप्रेती	निर्यातकर्ता	नेपाल फलफूल संघ, कुलेश्वर, काठमाण्डौ
२८.	महेश खड्का	सचिव	नेपाल फलफूल संघ, कुलेश्वर, काठमाण्डौ
२९.	बालकृष्ण वन्ना	व्यापारी	कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी बजार विकास समिति

अनुसूचि- ११

फिल्डस्तरमा छलफल गरिएका कृषिजन्य वस्तु निर्यात प्रवर्द्धनमा संलग्न संस्था/निकायका व्यक्तिहरुको विवरण

क्र.सं.	सहभागीको नाम	ठेगाना	पद/पेशा
१.	हस्त बहादुर विष्ट	क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, विराटनगर, मोरङ्ग	क्षेत्रीय निर्देशक
२.	काशी कुमार चौधरी	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, मोरङ्ग, विराटनगर	निमित्त प्रमुख
३.	रुद्र बहादुर राउत	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, मोरङ्ग, विराटनगर	योजना अधिकृत
४.	चन्देश्वर ठाकुर	प्लान्ट क्वारेन्टाइन चेक-पोष्ट, रानी विराटनगर, मोरङ्ग	प्राविधिक सहायक
५.	पियुष तोदी	मोरङ्ग व्यापार संघ, विराटनगर, मोरङ्ग	कार्य समिति सदस्य (कृषि)
६.	राजु चन्द्र दहाल	मोरङ्ग व्यापार संघ, विराटनगर, मोरङ्ग	कार्यकारी सचिव
७.	नारायण राई	याङ्गशिला, मोरङ्ग	चिया उत्पादक कृषक
८.	धर्मलाल सिंह	विराटनगर महानगरपालिका-१५, मोरङ्ग	तरकारी उत्पादक कृषक
९.	किशोर लुईंटेल	विराटनगर महानगरपालिका-१५, मोरङ्ग	तरकारी उत्पादक कृषक
१०.	प्रकाश कुमार डाङ्गी	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, झापा	वरिष्ठ कृषि विकास अधिकृत (प्रमुख)
११.	शेषराज पौडेल	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, झापा	कृषि प्रसार अधिकृत
१२.	प्रकाशमणि काफ्ले	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, झापा	प्राविधिक सल्लाहकार
१३.	सुख देव मैनाली	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, काकडभिट्टा, झापा	वरिष्ठ प्लान्ट क्वारेन्टाइन अधिकृत
१४.	सुरेश कुमार साह	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, काकडभिट्टा, झापा	प्लान्ट क्वारेन्टाइन अधिकृत
१५.	विनय कुमार साह	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, काकडभिट्टा, झापा	प्लान्ट क्वारेन्टाइन अधिकृत
१६.	रमेश खतिवडा	भन्सार कार्यालय, काकडभिट्टा, झापा	भन्सार अधिकृत
१७.	किरण शर्मा	भन्सार कार्यालय, काकडभिट्टा, झापा	भन्सार अधिकृत
१८.	मेघनाथ तिम्सिना	धान सुपर जोन (PMAMP) कार्यक्रम, बनियानी, झापा	वरिष्ठ कृषि अधिकृत (प्रमुख)
१९.	डा. कैलाश प्रसाद भुडेर	धान सुपर जोन (PMAMP) कार्यक्रम, बनियानी, झापा	विषय विशेषज्ञ
२०.	नवराज पनेरु	जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ, झापा, भद्रपुर	अध्यक्ष
२१.	रेनुका नेपाल	जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ, झापा, भद्रपुर	कार्यालय सहयोगी
२२.	सुरेश कुमार अग्रवाल	नेपाल चिया उत्पादक संघ, झापा, भद्रपुर	अध्यक्ष
२३.	अनिल ढुङ्गाना	नेपाल अलैंची व्यवसायी महासंघ, विर्तामोड, झापा	कार्यकारी अधिकृत
२४.	रोशन भट्टराई	नेपाल अलैंची व्यवसायी महासंघ, विर्तामोड, झापा	कार्यालय सहायक
२५.	नीलकण्ठ तिवारी	मेची नगरपालिका-४, बाहुनडाँगी, झापा	सुपारी उत्पादक कृषक
२६.	हरि दाहाल	मेची नगरपालिका-४, बाहुनडाँगी, झापा	सुपारी उत्पादक तथा प्रशोधक
२७.	हरि बहादुर कटुवाल	कन्काई नगरपालिका-४, घैलाडुब्बा, झापा	खाद्यान्न उत्पादक कृषक
२८.	दशरथ थापा	विर्तामोर्ड नगरपालिका-१०, तेलकानी, झापा	पशुपालक कृषक
२९.	मीन बहादुर थापा	विर्तामोर्ड नगरपालिका-१०, तेलकानी, झापा	खाद्यान्न उत्पादक कृषक
३०.	राजेश राउत	विर्तामोड नगरपालिका-१०, तेलकानी, झापा	खाद्यान्न उत्पादक कृषक
३१.	ज्ञानु लिम्बु	सूर्योदय नगरपालिका-१०, फिक्कल, इलाम	चिया उत्पादक कृषक
३२.	नीलकमल सिंह	अदुवा-बेसार जोन (PMAMP) कार्यक्रम, धरान, सुनसरी	वरिष्ठ कृषि अधिकृत (प्रमुख)
३३.	सुदर्शन दहाल	याङ्गशिला, मोरङ्ग	चिया उत्पादक कृषक
३४.	भीम खेवा	याङ्गशिला, मोरङ्ग	चिया उत्पादक कृषक
३५.	त्रिलोचन पोखरेल	याङ्गशिला, मोरङ्ग	चिया उत्पादक कृषक
३६.	भोजराज सापकोटा	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, रुपन्देही, भैरहवा	वरिष्ठ कृषि विकास अधिकृत (प्रमुख)
३७.	शिव प्रसाद चौधरी	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, रुपन्देही, भैरहवा	योजना अधिकृत

क्र.सं.	सहभागीको नाम	ठेगाना	पद/पेशा
३८.	गणेश प्रसाद यादव	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देही	वरिष्ठ प्लान्ट क्वारेन्टाइन अधिकृत
३९.	वृजकिशोर उपाध्याय	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देही	प्लान्ट क्वारेन्टाइन अधिकृत
४०.	सचित सुवेदी	राधे राधे एग्रो, मदरानी, तिलोत्तमा न.पा.-११, रुपन्देही	प्रशोधक तथा निर्यातकर्ता
४१.	राम प्रसाद खरेल	राधे राधे एग्रो, मदरानी, तिलोत्तमा न.पा.-११, रुपन्देही	प्रशोधक तथा निर्यातकर्ता
४२.	कौशल कुमार पौडेल	किसानका लागि उन्नत बीउ विजन कार्यक्रम, रुपन्देही	आयोजना प्रमुख
४३.	डा. हरि शर्मा न्यौपाने	किसानका लागि उन्नत बीउ विजन कार्यक्रम, रुपन्देही	संयोजक
४४.	सुदीप सुवेदी	किसानका लागि उन्नत बीउ विजन कार्यक्रम, रुपन्देही	कृषि अधिकृत
४५.	भुवन ढुङ्गाना	किसानका लागि उन्नत बीउ विजन कार्यक्रम, रुपन्देही	प्राविधिक सहायक
४६.	प्रभावती कुर्मी	लु.सा.न.पा.-१५, रुपन्देही	धान बाली उत्पादक कृषक
४७.	बिन्दी लोध	सूर्यपुरा-५, रुपन्देही	तरकारी उत्पादक कृषक
४८.	पिताम्बर चौधरी थारु	हाटी वनगाई, रुपन्देही	केरा उत्पादक कृषक
४९.	राधेश्याम चौधरी	रामनगर, रुपन्देही	फलफूल उत्पादक कृषक
५०.	आद्या प्रसाद मल्लाह	मानपकडी-२, रुपन्देही	तरकारी उत्पादक कृषक
५१.	रमाकान्त साह	सिद्दार्थनगर नगरपालिका-९, भैरहवा, रुपन्देही	तरकारी उत्पादक कृषक
५२.	चिनीलाल साह	सिद्दार्थनगर नगरपालिका-९, भैरहवा, रुपन्देही	तरकारी उत्पादक कृषक

अनुसूचि- १२

अध्ययन टोली

क्र.सं.	जनशक्तिको विवरण	योग्यता	अनुभव	अवधि	गर्नुपर्ने काम
१	मोहन बहादुर थापा (टोली प्रमुख-१)	एम.एस्सी (हर्टिकल्चर)	बागवानी विषयमा विशेष तथा कामको अनुभव समग्र कृषिमा रहेको	४० वर्ष	टोली व्यवस्थापन, कार्यालय व्यवस्थापन, फिल्ड सर्भे, अध्ययन, सुपरिवेक्षण, अनुगमन, प्रतिवेदन तयारी, अन्तरक्रिया बैठक कार्यक्रममा प्रस्तुती तथा अन्तिम प्रतिवेदन तयारी
२	डण्डपाणी खनाल (विषय विशेषज्ञ-१)	एम.एस्सी (कृषि)	कृषि प्रसार सम्बन्धी विशेष अनुभव	३५ वर्ष	फिल्ड सर्भे, तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रतिवेदन तयारी

सन्दर्भ सामाग्री

कृषि डायरी, २०७४. नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय, कृषि सूचना तथा संचार केन्द्र, हरिहरभवन, ललितपुर ।

कृषि विकास रणनीति (सन् २०१५-२०३५), भाग १. नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौ ।

वाणिज्य नीति, २०७२. नेपाल सरकार, वाणिज्य मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौ ।

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१६. नेपाल सरकार, वाणिज्य मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौ ।

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS), २०१०. नेपाल सरकार, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौ ।

कृषि सम्बन्धी नीतिहरुको संगालो, २०७०. नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौ ।

कृषि वस्तुहरुको आयात निर्यात विवरण (आ.व.२०७२/७३), कृषि विकास मन्त्रालय, कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम, हरिहरभवन, ललितपुर ।

नेपाल वैदेशिक व्यापार (आ.व.२०७३/७४, वार्षिक), व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र, पुल्चोक, ललितपुर ।

प्लान्ट क्वारेण्टाइन गतिविधि एक झलक वार्षिक पुस्तिका (आ.व.२०७३/७४), कृषि विकास मन्त्रालय कृषि विभाग, बाली संरक्षण निर्देश्नालय, राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेण्टाइन कार्यक्रम, हरिहरभवन, ललितपुर ।

प्लान्ट क्वारेण्टाइन गतिविधि एक झलक वार्षिक पुस्तिका (आ.व.२०७३/७४), क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेण्टाइन कार्यालय, काकडभिट्ठा, झापा ।

कृषिजन्य वस्तुहरुको वार्षिक आयात निर्यात विवरण (आ.व.२०७३/७४), प्लान्ट क्वारेण्टाइन चेक-पोष्ट, विराटनगर, मोरङ्ग ।

वार्षिक कार्यक्रम प्रगति तथा आयात निर्यात अभिलेख पुस्तिका (आ.व.२०७३/७४), क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेण्टाइन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देही ।

Cardamom Value Chain Round Table Report, 2017. Government of Nepal, Ministry of Agricultural Development, Project for Commercial Agriculture and Trade (PACT)/ Project Implementation Support Team (PRIST), Biratnagar, Morang.

Large Cardamom from Nepal - Export Performance and Potential, 2007. International Trade Center-UNCTAD/WTO, Asia Trust Fund.

MoAD. (2011-2016). Statistical Information of Nepalese Agriculture 2011/2012-2015/16. Government of Nepal, Ministry of Agricultural Development, Agri-Business Promotion and Statistics Division, Singhdurbar, Kathmandu.

MoCS, 2010. Nepal Trade Integration Strategy, 2010. Ministry of Commerce and Supplies, Government of Nepal.

Nepal National Sector Strategy Policy Large Cardamom (2017-21). International Trade Centre, Palais des Nations 1211 Geneva 10, Switzerland

Nepal National Sector Strategy Policy Tea (2017-21). International Trade Centre, Palais des Nations 1211 Geneva 10, Switzerland

Study Report on Traditional Trans-Border Trade, SPS Issues and its Management, 2017. Government of Nepal, Ministry of Agricultural Development, Department of Agriculture, Plant Protection Directorate (PPD), HAriharbhawan, Lalitpur.

Thapa, M. B., B. P. Sharma, R. N. Adhikari, 2016. Development and Prospects of Spices in Nepal. Six Decades of Horticulture Development in Nepal (Silver Jubilee Special). Nepal Horticulture Society, Khumaltar, Lalitpur.

Thapa, M. B., K. Adhikari, S. Dhimal, 2015. Trade Flow Analysis of Large Cardamom in Eastern Region. Center for Policy Research and Development. Ministry of Agricultural Development, Singhdurbar, Kathmandu.